श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

महर्षि वेदव्यासप्रणीतं श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमः स्कन्धः ॥

This document has been prepared by

Sunder Kidāmbi

with the blessings of

श्री रङ्गरामानुज महादेशिकन्

His Holiness śrīmad āṇḍavan śrīraṅgam

विषयसूची

1 प्रथमोऽध्यायः 3
2 द्वितीयोऽध्यायः 11
3 तृतीयोऽध्यायः 16
4 चतुर्थोऽध्यायः 20
5 पञ्चमोऽध्यायः 24
6 षष्ठोऽध्यायः 31
7 सप्तमोऽध्यायः 35
8 अष्टमोऽध्यायः 38
9 नवमोऽध्यायः 44
10 दशमोऽध्यायः 49
11 एकादशोऽध्यायः 54
12 द्वादशोऽध्यायः 58
13 त्रयोदशोऽध्यायः 62
14 चतुर्दशोऽध्यायः 67
15 पञ्चदशोऽध्यायः 75
16 षोडशोऽध्यायः 78
17 सप्तदशोऽध्यायः 83
18 अष्टादशोऽध्यायः 88
19 एकोनविंशोऽध्यायः 95

20 विंशोऽध्यायः 101
21 एकविंशोऽध्यायः 109
22 द्वाविंशोऽध्यायः 113
23 त्रयोविंशोऽध्यायः 117
24 चतुर्विंशोऽध्यायः 120
25 पञ्चविंशोऽध्यायः 127
26 षड्विंशोऽध्यायः 131

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे प्रथमोऽध्यायः ॥

राजोवाच
प्रियव्रतो भागवत आत्मारामः कथं मुने।
गृहेऽरमत यन्मूलः कर्मबन्धः पराभवः ॥ 1 ॥ 1

न नूनं मुक्तसङ्गानां तादृशानां द्विजर्षभ।
गृहेष्वभिनिवेशोऽयं पुंसां भवितुमर्हति ॥ 2 ॥ 2

महतां खलु विप्रर्षे उत्तमश्लोकपादयोः।
छायानिर्वृतचित्तानां न कुटुम्बे स्पृहामतिः ॥ 3 ॥ 3

संशयोऽयं महान् ब्रह्मन्दारागारसुतादिषु।
सक्तस्य यत्सिद्धिरभूत्कृष्णे च मतिरच्युता ॥ 4 ॥ 4

श्रीशुक उवाच
बाढमुक्तं भगवत उत्तमश्लोकस्य श्रीमच्चरणारविन्द -
मकरन्दरस आवेशितचेतसो भागवतपरमहंस -
दयितकथां किञ्चिदन्तरायविहतां स्वां शिवतमां
पदवीं न प्रायेण हिन्वन्ति ॥ 5 ॥ 5

यर्हि वाव ह राजन् स राजपुत्रः प्रियव्रतः
परमभागवतो नारदस्य चरणोपसेवयाञ्जसावगत -

परमार्थसतत्त्वो ब्रह्मसत्रेण दीक्षिष्यमाणोऽवनि -
तलपरिपालनायाम्नातप्रवरगुणगणैकान्तभाजनतया
स्वपित्रोपामन्त्रितो भगवति वासुदेव एवाव्यवधान -
समाधियोगेन समावेशितसकलकारकक्रियाकलापो
नैवाभ्यनन्दद्यद्यपि तदप्रत्याम्नातव्यं तदधिकरण
आत्मनोऽन्यस्मादसतोऽपि पराभवमन्वीक्षमाणः ॥ **6** ॥ 6

अथ ह भगवानादिदेव एतस्य गुणविसर्गस्य
परिबृंहणानुध्यानव्यवसितसकलजगदभिप्राय
आत्मयोनिरखिलनिगमनिजगणपरिवेष्टितः
स्वभवनादवततार ॥ **7** ॥ 7

स तत्र तत्र गगनतल उडुपतिरिव विमानावलिभि -
रनुपथममरपरिवृढैरभिपूज्यमानः पथि पथि च
वरूथशः सिद्धगन्धर्वसाध्यचारणमुनिगणैरुपगीय -
मानो गन्धमादनद्रोणीमवभासयन्नुपससर्प ॥ **8** ॥ 8

तत्र ह वा एनं देवर्षिर्हंसयानेन पितरं भगवन्तं
हिरण्यगर्भमुपलभमानः सहसैवोत्थायार्हणेन
सह पितापुत्राभ्यामवहिताञ्जलिरुपतस्थे ॥ **9** ॥ 9

भगवानपि भारत तदुपनीतार्हणः सूक्तवाकेनातितरा -
मुदितगुणगणावतारसुजयः प्रियव्रतमादिपुरुषस्तं
सदयहासावलोक इति होवाच ॥ **10** ॥ 10

श्रीभगवानुवाच
निबोध तातेदमृतं ब्रवीमि
मासूयितुं देवमर्हस्यप्रमेयम् ।

वयं भवस्ते तत एष महर्षि -
    र्वहाम सर्वे विवशा यस्य दिष्टम्॥ **11** ॥ 11

न तस्य कश्चित्तपसा विद्यया वा
    न योगवीर्येण मनीषया वा।
नैवार्थधर्मैः परतः स्वतो वा
    कृतं विहन्तुं तनुभृद्विभूयात्॥ **12** ॥ 12

भवाय नाशाय च कर्म कर्तुं
    शोकाय मोहाय सदा भयाय।
सुखाय दुःखाय च देहयोग -
    मव्यक्तदिष्टं जनताङ्ग धत्ते॥ **13** ॥ 13

यद्वाचि तन्त्यां गुणकर्मदामभिः
    सुदुस्तरैर्वत्स वयं सुयोजिताः।
सर्वे वहामो बलिमीश्वराय
    प्रोता नसीव द्विपदे चतुष्पदः॥ **14** ॥ 14

ईशाभिसृष्टं ह्यवरुन्ध्महेऽङ्ग
    दुःखं सुखं वा गुणकर्मसङ्गात्।
आस्थाय तत्तद्यदयुङ्क्त नाथ -
    श्चक्षुष्मतान्धा इव नीयमानाः॥ **15** ॥ 15

मुक्तोऽपि तावद्बिभृयात्स्वदेह -
    मारब्धमश्नन्नभिमानशून्यः।
यथानुभूतं प्रतियातनिद्रः
    किं त्वन्यदेहाय गुणान्न वृङ्क्ते॥ **16** ॥ 16

भयं प्रमत्तस्य वनेष्वपि स्याद्
    यतः स आस्ते सहषट्सपत्नः।

जितेन्द्रियस्यात्मरतेर्बुधस्य
गृहाश्रमः किं नु करोत्यवद्यम्॥ **17** ॥ 17

यः षट् सपत्नान् विजिगीषमाणो
गृहेषु निर्विश्य यतेत पूर्वम्।
अत्येति दुर्गाश्रित ऊर्जितारीन्
क्षीणेषु कामं विचरेद्विपश्चित्॥ **18** ॥ 18

त्वं त्वब्जनाभाङ्घ्रिसरोजकोश -
दुर्गाश्रितो निर्जितषड्सपत्नः।
भुङ्क्ष्वेह भोगान् पुरुषातिदिष्टान्
विमुक्तसङ्गः प्रकृतिं भजस्व॥ **19** ॥ 19

श्रीशुक उवाच
इति समभिहितो महाभागवतो भगवतस्त्रिभुवन -
गुरोरनुशासनमात्मनो लघुतयावनतशिरोधरो
बाढमिति सबहुमानमुवाह॥ **20** ॥ 20

भगवानपि मनुना यथावदुपकल्पितापचितिः प्रियव्रत -
नारदयोरविषममभिसमीक्षमाणयोरात्मसमवस्था -
नमवाङ्मनसं क्षयमव्यवहृतं प्रवर्तयन्नगमत्॥ **21** ॥ 21

मनुरपि परेणैवं प्रतिसन्धितमनोरथः सुरर्षिवरानु -
मतेनात्मजमखिलधरामण्डलस्थितिगुप्तय आस्थाप्य
स्वयमतिविषमविषयविषजलाशयाशाया उपरराम॥ **22** ॥ 22

इति ह वाव स जगतीपतिरीश्वरेच्छयाधिनिवेशित -
कर्माधिकारोऽखिलजगद्बन्धध्वंसनपरानुभावस्य
भगवत आदिपुरुषस्याङ्घ्रियुगलानवरतध्यानानुभावेन

परिरन्धितकषायाशयोऽवदातोऽपि मानवर्धनो
महतां महीतलमनुशशास ॥ 23 ॥ 23

अथ च दुहितरं प्रजापतेर्विश्वकर्मण उपयेमे
बर्हिष्मतीं नाम तस्यामु ह वाव आत्मजानात्मसमान -
शीलगुणकर्मरूपवीर्योदारान्दश भावयाम्बभूव कन्यां
च यवीयसीमूर्जस्वतीं नाम ॥ 24 ॥ 24

आग्नीध्रेध्मजिह्वयज्ञबाहुमहावीरहिरण्य -
रेतोघृतपृष्ठसवनमेधातिथिवीतिहोत्रकवय
इति सर्व एवाग्निनामानः ॥ 25 ॥ 25

एतेषां कविर्महावीरः सवन इति त्रय आसन्नूर्ध्वरेत -
सस्त आत्मविद्यायामर्भभावादारभ्य कृतपरिचयाः
पारमहंस्यमेवाश्रममभजन् ॥ 26 ॥ 26

तस्मिन्नु ह वा उपशमशीलाः परमर्षयः सकलजीव -
निकायावासस्य भगवतो वासुदेवस्य भीतानां
शरणभूतस्य श्रीमच्चरणारविन्दाविरतस्मरणाविगलित -
परमभक्तियोगानुभावेन परिभावितान्तर्हृदयाधिगते
भगवति सर्वेषां भूतानामात्मभूते प्रत्यगात्मन्ये -
वात्मनस्तादात्म्यमविशेषेण समीयुः ॥ 27 ॥ 27

अन्यस्यामपि जायायां त्रयः पुत्रा आस -
न्नुत्तमस्तामसो रैवत इति मन्वन्तराधिपतयः ॥ 28 ॥ 28

एवमुपशमायनेषु स्वतनयेष्वथ जगतीपतिर्जगती -
मर्बुदान्येकादश परिवत्सराणामव्याहताखिल -
पुरुषकारसारसम्भृतदोर्दण्डयुगलापीडितमौर्वी -
गुणस्तनितविरमितधर्मप्रतिपक्षो बर्हिष्मत्याश्चानु -

दिनमेधमानप्रमोदप्रसरणयौषिण्यव्रीडाप्रमुषित -
हासावलोकरुचिरक्ष्वेल्यादिभिः पराभूयमानविवेक
इवानवबुध्यमान इव महामना बुभुजे ॥ 29 ॥ 29

यावदवभासयति सुरगिरिमनुपरिक्रामन् भगवानादित्यो
वसुधातलमर्धेनैव प्रतपत्यर्धेनावच्छादयति तदा हि
भगवदुपासनोपचितातिपुरुषप्रभावस्तदनभिनन्दन्
समजवेन रथेन ज्योतिर्मयेन रजनीमपि दिनं करिष्यामीति
सप्तकृत्वस्तरणिमनुपर्यक्रामद् द्वितीय इव पतङ्गः ॥ 30 ॥ 30

ये वा उ ह तद्रथचरणनेमिकृतपरिखातास्ते सप्त
सिन्धव आसन् यत एव कृताः सप्त भुवो द्वीपाः ॥ 31 ॥ 31

जम्बूप्लक्षशाल्मलिकुशक्रौञ्चशाकपुष्करसंज्ञास्ते -
षां परिमाणं पूर्वस्मात्पूर्वस्मादुत्तर उत्तरो यथा -
सङ्ख्यं द्विगुणमानेन बहिः समन्तत उपक्लृप्ताः ॥ 32 ॥ 32

क्षारोदेक्षुरसोदसुरोदघृतोदक्षीरोददधि -
मण्डोदशुद्धोदाः सप्त जलधयः सप्त द्वीपपरिखा
इवाभ्यन्तरद्वीपसमाना एकैकश्येन यथानुपूर्वं
सप्तस्वपि बहिर्द्वीपेषु पृथक्परित उपकल्पि -
तास्तेषु जम्ब्वादिषु बर्हिष्मतीपतिरनुव्रता -
नात्मजानाग्नीध्रेध्मजिह्वयज्ञबाहुहिरण्य -
रेतोघृतपृष्ठमेधातिथिवीतिहोत्रसंज्ञान्
यथासङ्ख्येनैकैकस्मिन्नेकमेवाधिपतिं विदधे ॥ 33 ॥ 33

दुहितरं चोर्जस्वतीं नामोशनसे प्रायच्छद्यस्या -
मासीद् देवयानी नाम काव्यसुता ॥ 34 ॥ 34

नैवंविधः पुरुषकार उरुक्रमस्य
पुंसां तदङ्घ्रिरजसा जितषड्गुणानाम्।
चित्रं विदूरविगतः सकृदाददीत
यन्नामधेयमधुना स जहाति बन्धम्॥ **35** ॥ 35

स एवमपरिमितबलपराक्रम एकदा तु देवर्षिचरणा -
नुशयनानुपतितगुणविसर्गसंसर्गेणानिर्वृत -
मिवात्मानं मन्यमान आत्मनिर्वेद इदमाह॥ **36** ॥ 36

अहो असाध्वनुष्ठितं यदभिनिवेशितोऽहमिन्द्रियैर -
विद्यारचितविषमविषयान्धकूपे तदलमलममुष्या वनिताया
विनोदमृगं मां धिग्धिगिति गर्हयाञ्चकार॥ **37** ॥ 37

परदेवताप्रसादाधिगतात्मप्रत्यवमर्शेनानु -
प्रवृत्तेभ्यः पुत्रेभ्य इमां यथादायं विभज्य भुक्त -
भोगां च महिषीं मृतकमिव सहमहाविभूतिमपहाय
स्वयं निहितनिर्वेदो हृदि गृहीतहरिविहारानु -
भावो भगवतो नारदस्य पदवीं पुनरेवानुससार॥ **38** ॥ 38

तस्य ह वा
  एते श्लोकाः —
प्रियव्रतकृतं कर्म
  को नु कुर्याद्विनेश्वरम्।
यो नेमिनिम्नैरकरोच्छ् -
  हायां घ्नन् सप्त वारिधीन्॥ **39** ॥ 39

भूसंस्थानं कृतं येन सरिद्गिरिवनादिभिः।
सीमा च भूतनिर्वृत्यै द्वीपे द्वीपे विभागशः॥ **40** ॥ 40

भौमं दिव्यं मानुषं च महित्वं कर्मयोगजम्।
यश्चक्रे निरयौपम्यं पुरुषानुजनप्रियः॥ 41॥ 41

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां
पञ्चमस्कन्धे प्रियव्रतविजये प्रथमोऽध्यायः॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे द्वितीयोऽध्यायः ॥

श्रीशुक उवाच
एवं पितरि सम्प्रवृत्ते तदनुशासने वर्तमान
आग्नीध्रो जम्बूद्वीपौकसः प्रजा
औरसवद्धर्मावेक्षमाणः
पर्यगोपायत् ॥ 1 ॥ 42

स च कदाचित्पितृलोककामः
सुरवरवनिताक्रीडाचलद्रोण्यां
भगवन्तं विश्वसृजां पतिमाभृतपरिचर्योपकरण
आत्मैकाग्र्येण तपस्व्याराधयाम्बभूव ॥ 2 ॥ 43

तदुपलभ्य भगवानादिपुरुषः सदसि गायन्तीं
पूर्वचित्तिं नामाप्सरसमभियापयामास ॥ 3 ॥ 44

सा च तदाश्रमोपवनमतिरमणीयं विविधनिबिडविटपि -
विटपनिकरसंश्लिष्टपुरटलतारूढस्थलविहङ्गममिथुनैः
प्रोच्यमानश्रुतिभिः प्रतिबोध्यमानसलिलकुक्कुट -
कारण्डवकलहंसादिभिर्विचित्रमुपकूजितामलजलाशय -
कमलाकरमुप बभ्राम ॥ 4 ॥ 45

तस्याः सुललितगमनपदविन्यासगतिविलासायाश्चानुपदं
खणखणायमानरुचिरचरणाभरणस्वनमुपाकर्ण्य
नरदेवकुमारः समाधियोगेनामीलितनयननलिनमुकुल -
युगलमीषद्विकचय्य व्यचष्ट ॥ 5 ॥ 46

तामेवाविदूरे मधुकरीमिव सुमनस उपजिघ्रन्तीं
दिविजमनुजमनोनयनाह्लाददुघैर्गतिविहारव्रीडा -
विनयावलोकसुस्वराक्षरावयवैर्मनसि नृणां
कुसुमायुधस्य विदधतीं विवरं निजमुखविगलिता -
मृतासवसहासभाषणामोदमदान्धमधुकर -
निकरोपरोधेन द्रुतपदविन्यासेन वल्गुस्पन्दनस्तन -
कलशकबरभाररशनां देवीं तदवलोकनेन
विवृतावसरस्य भगवतो मकरध्वजस्य वशमुपनीतो
जडवदिति होवाच ॥ 6 ॥ 47

का त्वं चिकीर्षसि च किं मुनिवर्य शैले
    मायासि कापि भगवत्परदेवतायाः।
विज्ये बिभर्षि धनुषी सुहृदात्मनोऽर्थे
    किं वा मृगान्मृगयसे विपिने प्रमत्तान् ॥ 7 ॥ 48

बाणाविमौ भगवतः शतपत्रपत्रौ
    शान्तावपुङ्खरुचिरावतितिग्मदन्तौ।
कस्मै युयुङ्क्षसि वने विचरन्न विद्मः
    क्षेमाय नो जडधियां तव विक्रमोऽस्तु ॥ 8 ॥ 49

शिष्या इमे भगवतः परितः पठन्ति
    गायन्ति साम सरहस्यमजस्रमीशम्।
युष्मच्छिखाविलुलिताः सुमनोऽभिवृष्टीः
    सर्वे भजन्त्यृषिगणा इव वेदशाखाः ॥ 9 ॥ 50

वाचं परं चरणपञ्जरतित्तिरीणां
ब्रह्मन्नरूपमुखरां शृणवाम तुभ्यम्।
लब्धा कदम्बरुचिरङ्कविटङ्कबिम्बे
यस्यामलातपरिधिः क्व च वल्कलं ते॥ **10** ॥ 51

किं सम्भृतं रुचिरयोर्द्विज शृङ्गयोस्ते
मध्ये कृशो वहसि यत्र दृशिः श्रिता मे।
पङ्कोऽरुणः सुरभिरात्मविषाण ईदृग्
येनाश्रमं सुभग मे सुरभीकरोषि॥ **11** ॥ 52

लोकं प्रदर्शय सुहृत्तम तावकं मे
यत्रत्य इत्थमुरसावयवावपूर्वौ।
अस्मद्विधस्य मन उन्नयनौ बिभर्ति
बह्वद्भुतं स रसराससुधादि वक्त्रे॥ **12** ॥ 53

का वाऽऽत्मवृत्तिरदनाद्धविरङ्ग वाति
विष्णोः कलास्यनिमिषोन्मकरौ च कर्णौ।
उद्विग्नमीनयुगलं द्विजपङ्क्तिशोचि -
रासन्नभृङ्गनिकरं सर इन्मुखं ते॥ **13** ॥ 54

योऽसौ त्वया करसरोजहतः पतङ्गो
दिक्षु भ्रमन् भ्रमत एजयतेऽक्षिणी मे
मुक्तं न ते स्मरसि वक्रजटावरूथं
कष्टोऽनिलो हरति लम्पट एष नीवीम्॥ **14** ॥ 55

रूपं तपोधन तपश्चरतां तपोघ्नं
ह्येतत्तु केन तपसा भवतोपलब्धम्।
चर्तुं तपोऽर्हसि मया सह मित्र मह्यं
किं वा प्रसीदति स वै भवभावनो मे॥ **15** ॥ 56

न त्वां त्यजामि दयितं द्विजदेवदत्तं
यस्मिन्मनो दृगपि नो न वियाति लग्नम्।
मां चारुशृङ्ग्यर्हसि नेतुमनुव्रतं ते
चित्तं यतः प्रतिसरन्तु शिवाः सचिव्यः॥ 16॥ 57

श्रीशुक उवाच
इति ललनानुनयातिविशारदो ग्राम्यवैदग्ध्यया
परिभाषया तां विबुधवधूं विबुधमतिरधिसभा -
जयामास॥ 17॥ 58

सा च ततस्तस्य वीरयूथपतेर्बुद्धिशीलरूपवयः -
श्रियौदार्येण पराक्षिप्तमनास्तेन सहायुतायुत -
परिवत्सरोपलक्षणं कालं जम्बूद्वीपपतिना
भौमस्वर्गभोगान् बुभुजे॥ 18॥ 59

तस्यामु ह वा आत्मजान् स राजवर आग्नीध्रो
नाभिकिम्पुरुषहरिवर्षेलावृतरम्यकहिरण्मयकुरु -
भद्राश्वकेतुमालसंज्ञान्नव पुत्रानजनयत्॥ 19॥ 60

सा सूत्वाथ सुतान्नवानुवत्सरं गृह एवापहाय
पूर्वचित्तिर्भूय एवाजं देवमुपतस्थे॥ 20॥ 61

आग्नीध्रसुतास्ते मातुरनुग्रहादौत्पत्तिकेनैव
संहननबलोपेताः पित्रा विभक्ता आत्मतुल्यनामानि
यथा भागं जम्बूद्वीपवर्षाणि बुभुजुः॥ 21॥ 62

आग्नीध्रो राजातृप्तः कामानामप्सरसमेवानुदिन -
मधिमन्यमानस्तस्याः सलोकतां श्रुतिभिरवारुन्ध
यत्र पितरो मादयन्ते॥ 22॥ 63

सम्परेते पितरि नव भ्रातरो मेरुदुहितॄर्मेरुदेवीं
प्रतिरूपामुग्रदंष्ट्रीं लतां रम्यां श्यामां
नारीं भद्रां देववीतिमिति संज्ञा नवोदवहन् ॥ **23** ॥ 64

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां
पञ्चमस्कन्धे आग्नीध्रवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ॥

श्रीशुक उवाच
नाभिरपत्यकामोऽप्रजया मेरुदेव्या भगवन्तं
यज्ञपुरुषमवहितात्मायजत ॥ 1 ॥ 65

तस्य ह वाव श्रद्धया विशुद्धभावेन यजतः
प्रवर्ग्येषु प्रचरत्सु द्रव्यदेशकालमन्त्रर्त्विग् -
दक्षिणाविधानयोगोपपत्त्या दुरधिगमोऽपि भगवान्
भागवतवात्सल्यतया सुप्रतीक आत्मानमपराजितं
निजजनाभिप्रेतार्थविधित्सया गृहीतहृदयो
हृदयङ्गमं मनोनयनानन्दनावयवाभिरा -
ममाविश्चकार ॥ 2 ॥ 66

अथ ह तमाविष्कृतभुजयुगलद्वयं हिरण्मयं
पुरुषविशेषं कपिशकौशेयाम्बरधरमुरसि
विलसच्छ्रीवत्सललामं दरवरवनरुहवनमालाच्छूर्य -
मृतमणिगदादिभिरुपलक्षितं स्फुटकिरणप्रवरमुकुट -
कुण्डलकटककटिसूत्रहारकेयूरनूपुराद्यङ्गभूषण -
विभूषितमृत्विक्सदस्यगृहपतयोऽधना
इवोत्तमधनमुपलभ्य सबहुमानमर्हणेनावन -
तशीर्षाण उपतस्थुः ॥ 3 ॥ 67

ऋत्विज ऊचुः
अर्हसि मुहुरर्हत्तमार्हणमस्माकमनुपथानां नमो
नम इत्येतावत्सदुपशिक्षितं कोऽर्हति पुमान् प्रकृति -
गुणव्यतिकरमतिरनीश ईश्वरस्य परस्य प्रकृतिपुरुषयो -
रर्वाक्तनाभिर्नामरूपाकृतिभी रूपनिरूपणम् ॥ **4** ॥ 68

सकलजननिकायवृजिननिरसनशिवतमप्रवर -
गुणगणैकदेशकथनादृते ॥ **5** ॥ 69

परिजनानुरागविरचितशबलसंशब्दसलिलसित -
किसलयतुलसिकादूर्वाङ्कुरैरपि सम्भृतया
सपर्यया किल परम परितुष्यसि ॥ **6** ॥ 70

अथानयापि न भवत इज्ययोरुभारभरया समुचित -
मर्थमिहोपलभामहे ॥ **7** ॥ 71

आत्मनि एवानुसवनमञ्जसाव्यतिरेकेण बोभूयमा -
नाशेषपुरुषार्थस्वरूपस्य किन्तु नाथाशिष
आशासानानामेतदभिसंराधनमात्रं भवितुमर्हति ॥ **8** ॥ 72

तद्यथा बालिशानां स्वयमात्मनः श्रेयः परमविदुषां
परमपरमपुरुषप्रकर्षकरुणया स्वमहिमानं
चापवर्गाख्यमुपकल्पयिष्यन् स्वयं नापचित
एवेतरवदिहोपलक्षितः ॥ **9** ॥ 73

अथायमेव वरो ह्यर्हत्तम यर्हि बर्हिषि
राजर्षेर्वरदर्षभो भवान्निजपुरुषेक्षणविषय
आसीत् ॥ **10** ॥ 74

असङ्गनिशितज्ञानानलविधूताशेषमलानां
भवत्स्वभावानामात्मारामाणां मुनीनामनवरत -
परिगुणितगुणगणपरममङ्गलायनगुणगण -
कथनोऽसि ॥ 11 ॥ 75

अथ कथञ्चित्स्खलनक्षुत्पतनजृम्भणदुरवस्थानादिषु
विवशानां नः स्मरणाय ज्वरमरणदशायामपि सकल -
कश्मलनिरसनानि तव गुणकृतनामधेयानि
वचनगोचराणि भवन्तु ॥ 12 ॥ 76

किञ्चायं राजर्षिरपत्यकामः प्रजां भवादृशीमाशासान
ईश्वरमाशिषां स्वर्गापवर्गयोरपि भवन्तमुपधावति
प्रजायामर्थप्रत्ययो धनदमिवाधनः फलीकरणम् ॥ 13 ॥ 77

को वा इह तेऽपराजितोऽपराजितया मायया -
नवसितपदव्यानावृतमतिर्विषयविषरयानावृत -
प्रकृतिरनुपासितमहच्चरणः ॥ 14 ॥ 78

यदु ह वाव तव पुनरदभ्रकर्तरिह समाहूत -
स्तत्रार्थधियां मन्दानां नस्तद्यद्देवहेलनं
देवदेवार्हसि साम्येन सर्वान् प्रतिवोढुम -
विदुषाम् ॥ 15 ॥ 79

श्रीशुक उवाच
इति निगदेनाभिष्टूयमानो भगवाननिमिषर्षभो
वर्षधराभिवादिताभिवन्दितचरणः सदयमिदमाह ॥ 16 ॥ 80

श्रीभगवानुवाच
अहो बताहमृषयो भवद्भिरवितथगीर्भिर्वरमसुलभ -
मभियाचितो यदमुष्यात्मजो मया सदृशो भूयादिति

ममाहमेवाभिरूपः कैवल्यादथापि ब्रह्मवादो न मृषा
भवितुमर्हति ममैव हि मुखं यद् द्विजदेवकुलम् ॥ **17** ॥ 81

तत आग्नीध्रीयेऽंशकलयावतरिष्याम्यात्मतुल्य -
मनुपलभमानः ॥ **18** ॥ 82

श्रीशुक उवाच
इति निशामयन्त्या मेरुदेव्याः पतिमभिधाया -
न्तर्दधे भगवान् ॥ **19** ॥ 83

बर्हिषि तस्मिन्नेव विष्णुदत्त भगवान् परमर्षिभिः
प्रसादितो नाभेः प्रियचिकीर्षया तदवरोधायने
मेरुदेव्यां धर्मान् दर्शयितुकामो वातरशनानां
श्रमणानामृषीणामूर्ध्वमन्थिनां शुक्लया
तनुवावततार ॥ **20** ॥ 84

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां
पञ्चमस्कन्धे नाभिचरिते ऋषभावतारो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे चतुर्थोऽध्यायः ॥

श्रीशुक उवाच
अथ ह तमुत्पत्त्यैवाभिव्यज्यमानभगवल्लक्षणं
साम्योपशमवैराग्यैश्वर्यमहाविभूतिभिरनुदिन -
मेधमानानुभावं प्रकृतयः प्रजा ब्राह्मणा
देवताश्चावनितलसमवनायातितरां जगृधुः ॥ 1 ॥ 85

तस्य ह वा इत्थं वर्ष्मणा वरीयसा
बृहच्छ्लोकेन चौजसा बलेन श्रिया यशसा
वीर्यशौर्याभ्यां च पिता ऋषभ इतीदं नाम चकार ॥ 2 ॥ 86

तस्य हीन्द्रः स्पर्धमानो भगवान् वर्षे न ववर्ष
तदवधार्य भगवानृषभदेवो योगेश्वरः
प्रहस्यात्मयोगमायया स्ववर्षमजनाभं
नामाभ्यवर्षत् ॥ 3 ॥ 87

नाभिस्तु यथाभिलषितं सुप्रजस्त्वमवरुध्याति -
प्रमोदभरविह्वलो गद्गदाक्षरया गिरा स्वैरं
गृहीतनरलोकसधर्मं भगवन्तं पुराणपुरुषं
मायाविलसितमतिर्वत्स तातेति सानुराग -
मुपलालयन् परां निर्वृतिमुपगतः ॥ 4 ॥ 88

विदितानुरागमापौरप्रकृतिजनपदो राजा
नाभिरात्मजं समयसेतुरक्षायामभिषिच्य
ब्राह्मणेषूपनिधाय सह मेरुदेव्या विशालायां
प्रसन्ननिपुणेन तपसा समाधियोगेन
नरनारायणाख्यं भगवन्तं वासुदेवमुपासीनः
कालेन तन्महिमानमवाप ॥ 5 ॥ 89

यस्य ह पाण्डवेय श्लोकावुदाहरन्ति —
को नु तत्कर्म राजर्षेर्नाभेरन्वाचरेत्पुमान्।
अपत्यतामगाद्यस्य हरिः शुद्धेन कर्मणा ॥ 6 ॥ 90

ब्रह्मण्योऽन्यः कुतो नाभेर्विप्रा मङ्गलपूजिताः।
यस्य बर्हिषि यज्ञेशं दर्शयामासुरोजसा ॥ 7 ॥ 91

अथ ह भगवानृषभदेवः स्ववर्षं कर्मक्षेत्र -
मनुमन्यमानः प्रदर्शितगुरुकुलवासो लब्धवरै -
र्गुरुभिरनुज्ञातो गृहमेधिनां धर्माननु -
शिक्षमाणो जयन्त्यामिन्द्रदत्तायामुभयलक्षणं कर्म
समाम्नायाम्नातमभियुञ्जन्नात्मजानामात्मसमानानां
शतं जनयामास ॥ 8 ॥ 92

येषां खलु महायोगी भरतो ज्येष्ठः श्रेष्ठगुण
आसीद्येनेदं वर्षं भारतमिति व्यपदिशन्ति ॥ 9 ॥ 93

तमनु कुशावर्त इलावर्तो ब्रह्मावर्तो मलयः
केतुर्भद्रसेन इन्द्रस्पृग्विदर्भः कीकट इति नव
नवतिप्रधानाः ॥ 10 ॥ 94

कविर्हरिरन्तरिक्षः प्रबुद्धः पिप्पलायनः।
आविर्होत्रोऽथ द्रुमिलश्चमसः करभाजनः ॥ 11 ॥ 95

इति भागवतधर्मदर्शना नव महाभागवतास्तेषां
सुचरितं भगवन्महिमोपबृंहितं वसुदेवनारद -
संवादमुपशमायनमुपरिष्टाद्वर्णयिष्यामः ॥ **12** ॥ 96

यवीयांस एकाशीतिर्जायन्तेयाः पितुरादेशकरा
महाशालीना महाश्रोत्रिया यज्ञशीलाः कर्मविशुद्धा
ब्राह्मणा बभूवुः ॥ **13** ॥ 97

भगवानृषभसंज्ञ आत्मतन्त्रः स्वयं नित्य -
निवृत्तानर्थपरम्परः केवलानन्दानुभव ईश्वर एव
विपरीतवत्कर्माण्यारभमाणः कालेनानुगतं
धर्ममाचरणेनोपशिक्षयन्नतद्विदां सम उपशान्तो
मैत्रः कारुणिको धर्मार्थयशःप्रजानन्दामृता -
वरोधेन गृहेषु लोकं नियमयत् ॥ **14** ॥ 98

यद्यच्छीर्षण्याचरितं तत्तदनुवर्तते लोकः ॥ **15** ॥ 99

यद्यपि स्वविदितं सकलधर्मं ब्राह्मं गुह्यं
ब्राह्मणैर्दर्शितमार्गेण सामादिभिरुपायैर्जन -
तामनुशशास ॥ **16** ॥ 100

द्रव्यदेशकालवयःश्रद्धर्त्विग्विविधोद् -
देशोपचितैः सर्वैरपि क्रतुभिर्यथोपदेशं
शतकृत्व इयाज ॥ **17** ॥ 101

भगवतर्षभेण परिरक्ष्यमाण एतस्मिन् वर्षे न कश्चन
पुरुषो वाञ्छत्यविद्यमानमिवात्मनोऽन्यस्मा -
त्कथञ्चन किमपि कर्हिचिदवेक्षते भर्तर्यनुसवनं
विजृम्भितस्नेहातिशयमन्तरेण ॥ **18** ॥ 102

स कदाचिदटमानो भगवानृषभो ब्रह्मावर्तगतो
ब्रह्मर्षिप्रवरसभायां प्रजानां निशामयन्तीना -
मात्मजानवहितात्मनः प्रश्रयप्रणयभरसुयन्त्रिता -
नप्युपशिक्षयन्निति होवाच ॥ 19 ॥ 103

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां
पञ्चमस्कन्धे चतुर्थोऽध्यायः ॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे पञ्चमोऽध्यायः ॥

ऋषभ उवाच

नायं देहो देहभाजां नृलोके
    कष्टान् कामानर्हते विड्भुजां ये।
तपो दिव्यं पुत्रका येन सत्त्वं
    शुद्ध्येद्यस्माद् ब्रह्मसौख्यं त्वनन्तम् ॥ 1 ॥ 104

महत्सेवां द्वारमाहुर्विमुक्ते -
    स्तमोद्वारं योषितां सङ्गिसङ्गम्।
महान्तस्ते समचित्ताः प्रशान्ता
    विमन्यवः सुहृदः साधवो ये ॥ 2 ॥ 105

ये वा मयीशे कृतसौहृदार्था
    जनेषु देहम्भरवार्तिकेषु।
गृहेषु जायात्मजरातिमत्सु
    न प्रीतियुक्ता यावदर्थाश्च लोके ॥ 3 ॥ 106

नूनं प्रमत्तः कुरुते विकर्म
    यदिन्द्रियप्रीतय आपृणोति।
न साधु मन्ये यत आत्मनोऽय -
    मसन्नपि क्लेशद आस देहः ॥ 4 ॥ 107

पराभवस्तावदबोधजातो
　　यावन्न जिज्ञासत आत्मतत्त्वम्।
यावत्क्रियास्तावदिदं मनो वै
　　कर्मात्मकं येन शरीरबन्धः॥ **5** ॥ 108

एवं मनः कर्मवशं प्रयुङ्क्ते
　　अविद्ययाऽऽत्मन्युपधीयमाने।
प्रीतिर्न यावन्मयि वासुदेवे
　　न मुच्यते देहयोगेन तावत्॥ **6** ॥ 109

यदा न पश्यत्ययथा गुणेहां
　　स्वार्थे प्रमत्तः सहसा विपश्चित्।
गतस्मृतिर्विन्दति तत्र तापा -
　　नासाद्य मैथुन्यमगारमज्ञः॥ **7** ॥ 110

पुंसः स्त्रिया मिथुनीभावमेतं
　　तयोर्मिथो हृदयग्रन्थिमाहुः।
अतो गृहक्षेत्रसुताप्तवित्तै -
　　र्जनस्य मोहोऽयमहं ममेति॥ **8** ॥ 111

यदा मनोहृदयग्रन्थिरस्य
　　कर्मानुबद्धो दृढ आश्लथेत।
तदा जनः सम्परिवर्ततेऽस्माद्
　　मुक्तः परं यात्यतिहाय हेतुम्॥ **9** ॥ 112

हंसे गुरौ मयि भक्त्यानुवृत्या
　　वितृष्णया द्वन्द्वतितिक्षया च।
सर्वत्र जन्तोर्व्यसनावगत्या
　　जिज्ञासया तपसेहानिवृत्त्या॥ **10** ॥ 113

मत्कर्मभिर्मत्कथया च नित्यं
मद्देवसङ्गाद् गुणकीर्तनान्मे।
निर्वैरसाम्योपशमेन पुत्रा
जिहासया देहगेहात्मबुद्धेः॥ **11** ॥ 114

अध्यात्मयोगेन विविक्तसेवया
प्राणेन्द्रियात्माभिजयेन सध्र्यक्।
सच्छ्रद्धया ब्रह्मचर्येण शश्व -
दसम्प्रमादेन यमेन वाचाम्॥ **12** ॥ 115

सर्वत्र मद्भावविचक्षणेन
ज्ञानेन विज्ञानविराजितेन।
योगेन धृत्युद्यमसत्त्वयुक्तो
लिङ्गं व्यपोहेत्कुशलोऽहमाख्यम्॥ **13** ॥ 116

कर्माशयं हृदयग्रन्थिबन्ध -
मविद्ययाऽऽसादितमप्रमत्तः।
अनेन योगेन यथोपदेशं
सम्यग्व्यपोह्योपरमेत योगात्॥ **14** ॥ 117

पुत्रांश्च शिष्यांश्च नृपो गुरुर्वा
मल्लोककामो मदनुग्रहार्थः।
इत्थं विमन्युरनुशिष्यादतज्ज्ञान्
न योजयेत्कर्मसु कर्ममूढान्।
कं योजयन्मनुजोऽर्थं लभेत
निपातयन्नष्टदृशं हि गर्ते॥ **15** ॥ 118

लोकः स्वयं श्रेयसि नष्टदृष्टि -
र्योऽर्थान् समीहेत निकामकामः।

अन्योन्यवैरः सुखलेशहेतो -
रनन्तदुःखं च न वेद मूढः ॥ **16** ॥ 119

कस्तं स्वयं तदभिज्ञो विपश्चिद्
अविद्यायामन्तरे वर्तमानम्।
दृष्ट्वा पुनस्तं सघृणः कुबुद्धिं
प्रयोजयेदुत्पथगं यथान्धम् ॥ **17** ॥ 120

गुरुर्न स स्यात्स्वजनो न स स्यात्
पिता न स स्याज्जननी न सा स्यात्।
दैवं न तत्स्यान्न पतिश्च स स्या -
न्न मोचयेद्यः समुपेतमृत्युम् ॥ **18** ॥ 121

इदं शरीरं मम दुर्विभाव्यं
सत्त्वं हि मे हृदयं यत्र धर्मः।
पृष्ठे कृतो मे यदधर्म आराद्
अतो हि मामृषभं प्राहुरार्याः ॥ **19** ॥ 122

तस्माद्भवन्तो हृदयेन जाताः
सर्वे महीयांसममुं सनाभम्।
अक्लिष्टबुद्ध्या भरतं भजध्वं
शुश्रूषणं तद्भरणं प्रजानाम् ॥ **20** ॥ 123

भूतेषु वीरुद्भ्य उदुत्तमा ये
सरीसृपास्तेषु सबोधनिष्ठाः।
ततो मनुष्याः प्रमथास्ततोऽपि
गन्धर्वसिद्धा विबुधानुगा ये ॥ **21** ॥ 124

देवासुरेभ्यो मघवत्प्रधाना
दक्षादयो ब्रह्मसुतास्तु तेषाम्।

भवः परः सोऽथ विरिञ्चवीर्यः
स मत्परोऽहं द्विजदेवदेवः ॥ 22 ॥ 125

न ब्राह्मणैस्तुलये भूतमन्यत्
पश्यामि विप्राः किमतः परं तु।
यस्मिन्नृभिः प्रहुतं श्रद्धयाह -
मश्नामि कामं न तथाग्निहोत्रे ॥ 23 ॥ 126

धृता तनूरुशती मे पुराणी
येनेह सत्त्वं परमं पवित्रम्।
शमो दमः सत्यमनुग्रहश्च
तपस्तितिक्षानुभवश्च यत्र ॥ 24 ॥ 127

मत्तोऽप्यनन्तात्परतः परस्मात्
स्वर्गापवर्गाधिपतेर्न किञ्चित्।
येषां किमु स्यादितरेण तेषा -
मकिञ्चनानां मयि भक्तिभाजाम् ॥ 25 ॥ 128

सर्वाणि मद्धिष्ण्यतया भवद्भि -
श्चराणि भूतानि सुता ध्रुवाणि।
सम्भावितव्यानि पदे पदे वो
विविक्तदृग्भिस्तदुहार्हणं मे ॥ 26 ॥ 129

मनोवचोदृक्करणेहितस्य
साक्षात्कृतं मे परिबर्हणं हि।
विना पुमान् येन महाविमोहात्
कृतान्तपाशान्न विमोक्तुमीशेत् ॥ 27 ॥ 130

श्रीशुक उवाच
एवमनुशास्यात्मजान् स्वयमनुशिष्टानपि

लोकानुशासनार्थं महानुभावः परमसुहृद् -
भगवानृषभापदेश उपशमशीलाना -
मुपरतकर्मणां महामुनीनां भक्तिज्ञान -
वैराग्यलक्षणं पारमहंस्यधर्ममुपशिक्षमाणः
स्वतनयशतज्येष्ठं परमभागवतं
भगवज्जनपरायणं भरतं धरणिपालनाया -
भिषिच्य स्वयं भवन एवोर्वरितशरीरमात्र -
परिग्रह उन्मत्त इव गगनपरिधानः
प्रकीर्णकेश आत्मन्यारोपिताहवनीयो
ब्रह्मावर्तात्प्रवव्राज ॥ 28 ॥ 131

जडान्धमूकबधिरपिशाचोन्मादकवदवधूतवेषो -
ऽभिभाष्यमाणोऽपि जनानां गृहीतमौन -
व्रतस्तूष्णीं बभूव ॥ 29 ॥ 132

तत्र तत्र पुरग्रामाकरखेटवाटखर्वटशिबिरव्रजघोष -
सार्थगिरिवनाश्रमादिष्वनुपथमवनिचरापसदैः
परिभूयमानो मक्षिकाभिरिव वनगजस्तर्जनताडना -
वमेहनष्ठीवनग्रावशकृद्रजःप्रक्षेपपूति -
वातदुरुक्तैस्तदविगणयन्नेवासत्संस्थान
एतस्मिन् देहोपलक्षणे सदपदेश उभयानुभव -
स्वरूपेण स्वमहिमावस्थानेनासमारोपिता -
हम्ममाभिमानत्वादविखण्डितमनाः पृथिवीमेकचरः
परिबभ्राम ॥ 30 ॥ 133

अतिसुकुमारकरचरणोरःस्थलविपुलबाह्वंसगलवदना -
द्यवयवविन्यासः प्रकृतिसुन्दरस्वभावहाससुमुखो
नवनलिनदलायमानशिशिरतारारुणायतनयनरुचिरः

सदृशसुभगकपोलकर्णकण्ठनासो विगूढस्मितवदन -
महोत्सवेन पुरवनितानां मनसि कुसुमशरासनमु -
पदधानः परागवलम्बमानकुटिलजटिलकपिशकेश -
भूरिभारोऽवधूतमलिननिजशरीरेण ग्रहगृहीत
इवादृश्यत ॥ **31** ॥ 134

यर्हि वाव स भगवान् लोकमिमं योगस्याद्धा
प्रतीपमिवाचक्षाणस्तत्प्रतिक्रियाकर्म बीभत्सितमिति
व्रतमाजगरमास्थितः शयान एवाश्नाति पिबति
खादत्यवमेहति हदति स्म चेष्टमान उच्चरित
आदिग्धोद्देशः ॥ **32** ॥ 135

तस्य ह यः पुरीषसुरभिसौगन्ध्यवायुस्तं देशं
दशयोजनं समन्तात् सुरभिं चकार ॥ **33** ॥ 136

एवं गोमृगकाकचर्यया व्रजंस्तिष्ठन्नासीनः शयानः
काकमृगगोचरितः पिबति खादत्यवमेहति स्म ॥ **34** ॥ 137

इति नानायोगचर्याचरणो भगवान् कैवल्यपतिर्ऋष -
भोऽविरतपरममहानन्दानुभव आत्मनि सर्वेषां
भूतानामात्मभूते भगवति वासुदेव आत्मनोऽव्यव -
धानानन्तरोदरभावेन सिद्धसमस्तार्थपरिपूर्णो
योगैश्वर्याणि वैहायसमनोजवान्तर्धानपरकाय -
प्रवेशदूरग्रहणादीनि यदृच्छयोपगतानि नाञ्जसा
नृप हृदयेनाभ्यनन्दत् ॥ **35** ॥ 138

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां
पञ्चमस्कन्धे ऋषभदेवानुचरिते पञ्चमोऽध्यायः ॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥

राजोवाच

न नूनं भगव आत्मारामाणां योगसमीरितज्ञानाव -
भर्जितकर्मबीजानामैश्वर्याणि पुनः क्लेशदानि
भवितुमर्हन्ति यदृच्छयोपगतानि ॥ 1 ॥ 139

ऋषिरुवाच

सत्यमुक्तं किन्त्विह वा एके न मनसोऽद्धा विश्रम्भ -
मनवस्थानस्य शठकिरात इव सङ्गच्छन्ते ॥ 2 ॥ 140

तथा चोक्तं —

न कुर्यात्कर्हिचित्सख्यं मनसि ह्यनवस्थिते।
यद्विश्रम्भाच्चिराच्चीर्णं चस्कन्द तप ऐश्वरम् ॥ 3 ॥ 141

नित्यं ददाति कामस्यच्छिद्रं तमनु येऽरयः।
योगिनः कृतमैत्रस्य पत्युर्जायेव पुंश्चली ॥ 4 ॥ 142

कामो मन्युर्मदो लोभः शोकमोहभयादयः।
कर्मबन्धश्च यन्मूलः स्वीकुर्यात्को नु तद् बुधः ॥ 5 ॥ 143

अथैवमखिललोकपालललामोऽपि
विलक्षणैर्जडवदवधूतवेषभाषाचरितै -

रविलक्षितभगवत्प्रभावो योगिनां
साम्परायविधिमनुशिक्षयन् स्वकलेवरं
जिहासुरात्मन्यात्मानमसंव्यवहित -
मनर्थान्तरभावेनान्वीक्षमाण
उपरतानुवृत्तिरुपरराम ॥ **6** ॥ 144

तस्य ह वा एवं मुक्तलिङ्गस्य भगवत
ऋषभस्य योगमायावासनया देह इमां
जगतीमभिमानाभासेन सङ्क्रममाणः
कोङ्कवेङ्ककुटकान्दक्षिणकर्णाटका -
न्देशान् यदृच्छयोपगतः कुटकाचलोपवन
आस्यकृताश्मकवल उन्माद इव
मुक्तमूर्धजोऽसंवीत एव विचचार ॥ **7** ॥ 145

अथ समीरवेगविधूतवेणुविकर्षणजातोग्र -
दावानलस्तद्वनमालेलिहानः सह तेन ददाह ॥ **8** ॥ 146

यस्य किलानुचरितमुपाकर्ण्य कोङ्कवेङ्ककुटकानां
राजार्हन्नामोपशिक्ष्य कलावधर्म उत्कृष्यमाणे
भवितव्येन विमोहितः स्वधर्मपथमकुतोभयमपहाय
कुपथपाखण्डमसमञ्जसं निजमनीषया मन्दः
सम्प्रवर्तयिष्यते ॥ **9** ॥ 147

येन ह वाव कलौ मनुजापसदा देवमायामोहिताः
स्वविधिनियोगशौचचारित्रविहीना देवहेलना -
न्यपव्रतानि निजनिजेच्छया गृह्णाना अस्नाना -
नाचमनाशौचकेशोल्लुञ्चनादीनि कलिनाधर्म -

बहुलेनोपहतधियो ब्रह्मब्राह्मणयज्ञ -
पुरुषलोकविदूषकाः प्रायेण भविष्यन्ति ॥ **10** ॥ 148

ते च ह्यर्वाक्तनया निजलोकयात्रयान्धपरम्परया -
ऽऽश्वस्तास्तमस्यन्धे स्वयमेव प्रपतिष्यन्ति ॥ **11** ॥ 149

अयमवतारो रजसोपप्लुतकैवल्योप -
शिक्षणार्थः ॥ **12** ॥ 150

तस्यानुगुणान् श्लोकान् गायन्ति -
अहो भुवः सप्तसमुद्रवत्या
द्वीपेषु वर्षेष्वधिपुण्यमेतत्।
गायन्ति यत्रत्यजना मुरारेः
कर्माणि भद्राण्यवतारवन्ति ॥ **13** ॥ 151

अहो नु वंशो यशसावदातः
प्रैयव्रतो यत्र पुमान् पुराणः।
कृतावतारः पुरुषः स आद्य -
श्चचार धर्मं यदकर्महेतुम् ॥ **14** ॥ 152

को न्वस्य काष्ठामपरोऽनुगच्छे -
न्मनोरथेनाप्यभवस्य योगी।
यो योगमायाः स्पृहयत्युदस्ता
ह्यसत्तया येन कृतप्रयत्नाः ॥ **15** ॥ 153

इति ह स्म सकलवेदलोकदेवब्राह्मणगवां
परमगुरोर्भगवत ऋषभाख्यस्य विशुद्धाचरितमीरितं
पुंसां समस्तदुश्चरिताभिहरणं परममहा -
मङ्गलायनमिदमनुश्रद्धयोपचितयानुशृणोत्या -

श्रावयति वावहितो भगवति तस्मिन् वासुदेव
एकान्ततो भक्तिरनयोरपि समनुवर्तते ॥ **16** ॥ 154

यस्यामेव कवय आत्मानमविरतं विविधवृजिनसंसार -
परितापोपतप्यमानमनुसवनं स्नापयन्तस्तयैव
परया निर्वृत्या ह्यपवर्गमात्यन्तिकं परमपुरुषार्थमपि
स्वयमासादितं नो एवाद्रियन्ते भगवदीयत्वेनैव
परिसमाप्तसर्वार्थाः ॥ **17** ॥ 155

राजन् पतिर्गुरुरलं भवतां यदूनां
दैवं प्रियः कुलपतिः क्व च किङ्करो वः।
अस्त्वेवमङ्ग भगवान् भजतां मुकुन्दो
मुक्तिं ददाति कर्हिचित्स्म न भक्तियोगम् ॥ **18** ॥ 156

नित्यानुभूतनिजलाभनिवृत्ततृष्णः
श्रेयस्यतद्रचनया चिरसुप्तबुद्धेः।
लोकस्य यः करुणयाभयमात्मलोक -
माख्यान्नमो भगवते ऋषभाय तस्मै ॥ **19** ॥ 157

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां
पञ्चमस्कन्धे ऋषभदेवानुचरिते षष्ठोऽध्यायः ॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ॥

श्रीशुक उवाच
भरतस्तु महाभागवतो यदा भगवतावनितल -
परिपालनाय सञ्चिन्तितस्तदनुशासनपरः
पञ्चजनीं विश्वरूपदुहितरमुपयेमे ॥ 1 ॥ 158

तस्यामु ह वा आत्मजान् कार्त्स्न्येनानुरूपा -
नात्मनः पञ्च जनयामास भूतादिरिव
भूतसूक्ष्माणि सुमतिं राष्ट्रभृतं
सुदर्शनमावरणं धूम्रकेतुमिति ॥ 2 ॥ 159

अजनाभं नामैतद्वर्षं भारतमिति यत आरभ्य
व्यपदिशन्ति ॥ 3 ॥ 160

स बहुविन्महीपतिः पितृपितामहवदुरुवत्सलतया
स्वे स्वे कर्मणि वर्तमानाः प्रजाः स्वधर्ममनु -
वर्तमानः पर्यपालयत् ॥ 4 ॥ 161

ईजे च भगवन्तं यज्ञक्रतुरूपं क्रतुभिरुच्चावचैः
श्रद्धयाऽऽहृताग्निहोत्रदर्शपूर्णमास -
चातुर्मास्यपशुसोमानां प्रकृतिविकृतिभिरनुसवनं
चातुर्होत्रविधिना ॥ 5 ॥ 162

सम्प्रचरत्सु नानायागेषु विरचिताङ्गक्रियेष्वपूर्वं
यत्तत्क्रियाफलं धर्माख्यं परे ब्रह्मणि यज्ञपुरुषे
सर्वदेवतालिङ्गानां मन्त्राणामर्थनियामकतया
साक्षात्कर्तरि परदेवतायां भगवति वासुदेव एव
भावयमान आत्मनैपुण्यमृदितकषायो
हविःष्वध्वर्युभिर्गृह्यमाणेषु स यजमानो
यज्ञभाजो देवांस्तान् पुरुषावयवेष्वभ्य -
ध्यायत् ॥ 6 ॥ 163

एवं कर्मविशुद्ध्या विशुद्धसत्त्वस्यान्तर्हृदया -
काशशरीरे ब्रह्मणि भगवति वासुदेवे महापुरुष -
रूपोपलक्षणे श्रीवत्सकौस्तुभवनमालारिदरगदादिभि -
रुपलक्षिते निजपुरुषहृल्लिखितेनात्मनि पुरुषरूपेण
विरोचमान उच्चैस्तरां भक्तिरनुदिनमेधमान -
रयाजायत ॥ 7 ॥ 164

एवं वर्षायुतसहस्रपर्यन्तावसितकर्मनिर्वाणा -
वसरोऽधिभुज्यमानं स्वतनयेभ्यो रिक्थं
पितृपैतामहं यथादायं विभज्य स्वयं सकल -
सम्पन्निकेतात्स्वनिकेतात् पुलहाश्रमं प्रवव्राज ॥ 8 ॥ 165

यत्र ह वाव भगवान् हरिरद्यापि तत्रत्यानां
निजजनानां वात्सल्येन सन्निधाप्यत इच्छारूपेण ॥ 9 ॥ 166

यत्राश्रमपदान्युभयतोनाभिभिर्दृषच्चक्रैश्चक्रनदी
नाम सरित्प्रवरा सर्वतः पवित्रीकरोति ॥ 10 ॥ 167

तस्मिन् वाव किल स एकलः पुलहाश्रमोपवने
विविधकुसुमकिसलयतुलसिकाम्बुभिः कन्दमूल -

फलोपहारैश्च समीहमानो भगवत आराधनं विविक्त
उपरतविषयाभिलाष उपभृतोपशमः परां
निर्वृतिमवाप ॥ **11** ॥ 168

तयेत्थमविरतपुरुषपरिचर्यया भगवति प्रवर्धमाना -
नुरागभरद्रुतहृदयशैथिल्यः प्रहर्षवेगे -
नात्मन्युद्भिद्यमानरोमपुलककुलक औत्कण्ठ्य -
प्रवृत्तप्रणयबाष्पनिरुद्धावलोकनयन एवं
निजरमणारुणचरणारविन्दानुध्यान -
परिचितभक्तियोगेन परिप्लुतपरमाह्लादगम्भीरहृदय -
ह्रदावगाढधिषणस्तामपि क्रियमाणां
भगवत्सपर्यां न सस्मार ॥ **12** ॥ 169

इत्थं धृतभगवद्व्रत ऐणेयाजिनवाससानुसव -
नाभिषेकार्द्रकपिशकुटिलजटाकलापेन च विरोचमानः
सूर्यर्चा भगवन्तं हिरण्मयं पुरुषमुज्जिहाने
सूर्यमण्डलेऽभ्युपतिष्ठन्नेतदु होवाच — ॥ **13** ॥ 170

परोरजः सवितुर्जातवेदो
देवस्य भर्गो मनसेदं जजान।
सुरेतसादः पुनराविश्य चष्टे
हंसं गृध्राणं नृषद्रिङ्गिरामिमः ॥ **14** ॥ 171

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां
पञ्चमस्कन्धे भरतचरिते भगवत्परिचर्यायां सप्तमोऽध्यायः ॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे अष्टमोऽध्यायः ॥

श्रीशुक उवाच
एकदा तु महानद्यां कृताभिषेकनैयमिकावश्यको
ब्रह्माक्षरमभिगृणानो मुहूर्तत्रयमुदकान्त
उपविवेश ॥ 1 ॥ 172

तत्र तदा राजन् हरिणी पिपासया
जलाशयाभ्याशमेकैवोपजगाम ॥ 2 ॥ 173

तया पेपीयमान उदके तावदेवाविदूरेण नदतो
मृगपतेरुन्नादो लोकभयङ्कर उदपतत् ॥ 3 ॥ 174

तमुपश्रुत्य सा मृगवधूः प्रकृतिविक्लवा चकित -
निरीक्षणा सुतरामपि हरिभयाभिनिवेशव्यग्रहृदया
पारिप्लवदृष्टिरगततृषा भयात्सहसै -
वोच्चक्राम ॥ 4 ॥ 175

तस्या उत्पतन्त्या अन्तर्वत्न्या उरुभयावगलितो
योनिनिर्गतो गर्भः स्रोतसि निपपात ॥ 5 ॥ 176

तत्प्रसवोत्सर्पणभयखेदातुरा स्वगणेन
वियुज्यमाना कस्याञ्चिद्दर्यां कृष्णसारसती
निपपाताथ च ममार ॥ **6** ॥ 177

तं त्वेणकुणकं कृपणं स्रोतसानूह्यमानमभि -
वीक्ष्यापविद्धं बन्धुरिवानुकम्पया राजर्षि -
र्भरत आदाय मृतमातरमित्याश्रमपदमनयत् ॥ **7** ॥ 178

तस्य ह वा एणकुणक उच्चैरेतस्मिन् कृतनिजाभि -
मानस्याहरहस्तत्पोषणपालनलालनप्रीणना -
नुध्यानेनात्मनियमाः सहयमाः पुरुषपरिचर्यादय
एकैकशः कतिपयेनाहर्गणेन वियुज्यमानाः किल
सर्व एवोदवसन् ॥ **8** ॥ 179

अहो बतायं हरिणकुणकः कृपण ईश्वररथचरण -
परिभ्रमणरयेण स्वगणसुहृद्बन्धुभ्यः परिवर्जितः
शरणं च मोपसादितो मामेव मातापितरौ
भ्रातृज्ञातीन् यौथिकांश्चैवोपेयाय नान्यं
कञ्चन वेद मय्यतिविस्रब्धश्चात एव मया
मत्परायणस्य पोषणपालनप्रीणनलालनमनसूयुना -
नुष्ठेयं शरण्योपेक्षादोषविदुषा ॥ **9** ॥ 180

नूनं ह्यार्याः साधव उपशमशीलाः कृपणसुहृद
एवंविधार्थे स्वार्थानपि गुरुतरानुपेक्षन्ते ॥ **10** ॥ 181

इति कृतानुषङ्ग आसनशयनाटनस्थानाशनादिषु
सह मृगजहुना स्नेहानुबद्धहृदय आसीत् ॥ **11** ॥ 182

कुशकुसुमसमित्पलाशफलमूलोदकान्याहरिष्यमाणो
वृकसालावृकादिभ्यो भयमाशंसमानो यदा सह
हरिणकुणकेन वनं समाविशति ॥ 12 ॥ 183

पथिषु च मुग्धभावेन तत्र तत्र विषक्तमतिप्रणय -
भरहृदयः कार्पण्यात्स्कन्धेनोद्वहति एवमुत्सङ्ग
उरसि चाधायोपलालयन्मुदं परमामवाप ॥ 13 ॥ 184

क्रियायां निर्वर्त्यमानायामन्तरालेऽप्युत्थायोत्थाय
यदैनमभिचक्षीत तर्हि वाव स वर्षपतिः प्रकृतिस्थेन
मनसा तस्मा आशिष आशास्ते स्वस्ति स्ताद्वत्स
ते सर्वत इति ॥ 14 ॥ 185

अन्यदा भृशमुद्विग्नमना नष्टद्रविण इव कृपणः
सकरुणमतितर्षेण हरिणकुणकविरहविह्वलहृदय -
सन्तापस्तमेवानुशोचन् किल कश्मलं महदभि -
रम्भित इति होवाच ॥ 15 ॥ 186

अपि बत स वै कृपण एणबालको मृतहरिणी -
सुतोऽहो ममानार्यस्य शठकिरातमतेरकृतसुकृतस्य
कृतविस्रम्भ आत्मप्रत्ययेन तदविगणयन् सुजन
इवागमिष्यति ॥ 16 ॥ 187

अपि क्षेमेणास्मिन्नाश्रमोपवने शष्पाणि चरन्तं
देवगुप्तं द्रक्ष्यामि ॥ 17 ॥ 188

अपि च न वृकः सालावृकोऽन्यतमो वा नैकचर
एकचरो वा भक्षयति ॥ 18 ॥ 189

निम्लोचति ह भगवान् सकलजगत्क्षेमोदयस्त्रय्या -
त्माद्यापि मम न मृगवधून्यास आगच्छति ॥ 19 ॥ 190

अपिस्विदकृतसुकृतमागत्य मां सुखयिष्यति
हरिणराजकुमारो विविधरुचिरदर्शनीयनिजमृग -
दारकविनोदैरसन्तोषं स्वानामपनुदन् ॥ 20 ॥ 191

क्ष्वेलिकायां मां मृषा समाधिनाऽऽमीलितदृशं
प्रेमसंरम्भेण चकितचकित आगत्य पृषदपरुष -
विषाणाग्रेण लुठति ॥ 21 ॥ 192

आसादितहविषि बर्हिषि दूषिते मयोपालब्धो
भीतभीतः सपद्युपरतरास ऋषिकुमारवदवहित -
करणकलाप आस्ते ॥ 22 ॥ 193

किं वा अरे आचरितं तपस्तपस्विन्यानया
यदियमवनिः सविनयकृष्णसारतनयतनुतर -
सुभगशिवतमाखरखुरपदपङ्क्तिभिर्द्रविण -
विधुरातुरस्य कृपणस्य मम द्रविणपदवीं
सूचयन्त्यात्मानं च सर्वतः कृतकौतुकं
द्विजानां स्वर्गापवर्गकामानां देवयजनं
करोति ॥ 23 ॥ 194

अपिस्विदसौ भगवानुडुपतिरेनं मृगपतिभया -
न्मृतमातरं मृगबालकं स्वाश्रमपरिभ्रष्टमनु -
कम्पया कृपणजनवत्सलः परिपाति ॥ 24 ॥ 195

किं वाऽऽत्मजविश्लेषज्वरदवदहनशिखाभि -
रुपतप्यमानहृदयस्थलनलिनीकं मामुपसृत -

मृगीतनयं शिशिरशान्तानुरागगुणितनिज -
वदनसलिलामृतमयगभस्तिभिः स्वधयतीति च ॥ **25** ॥ 196

एवमघटमानमनोरथाकुलहृदयो मृगदारका -
भासेन स्वारब्धकर्मणा योगारम्भणतो विभ्रंशितः स
योगतापसो भगवदाराधनलक्षणाच्च कथमितरथा
जात्यन्तर एणकुणक आसङ्गः साक्षान्निःश्रेयस -
प्रतिपक्षतया प्राक्परित्यक्तदुस्त्यजहृदयाभिजातस्य
तस्यैवमन्तरायविहतयोगारम्भणस्य राजर्षेर्भरतस्य
तावन्मृगार्भकपोषणपालनप्रीणनलालनानुषङ्गेणा -
विगणयत आत्मानमहिरिवाखुबिलं दुरतिक्रमः
कालः करालरभस आपद्यत ॥ **26** ॥ 197

तदानीमपि पार्श्ववर्तिनमात्मजमिवानुशोचन्त -
मभिवीक्षमाणो मृग एवाभिनिवेशितमना विसृज्य
लोकमिमं सह मृगेण कलेवरं मृतमनु न मृतजन्मा -
नुस्मृतिरितरवन्मृगशरीरमवाप ॥ **27** ॥ 198

तत्रापि ह वा आत्मनो मृगत्वकारणं भगव -
दाराधनसमीहानुभावेनानुस्मृत्य भृशमनु -
तप्यमान आह ॥ **28** ॥ 199

अहो कष्टं भ्रष्टोऽहमात्मवतामनुपथाद्यद्विमुक्त -
समस्तसङ्गस्य विविक्तपुण्यारण्यशरणस्यात्मवत
आत्मनि सर्वेषामात्मनां भगवति वासुदेवे
तदनुश्रवणमननसङ्कीर्तनाराधनानुस्मरणा -
भियोगेनाशून्यसकलयामेन कालेन समावेशितं
समाहितं कार्त्स्न्येन मनस्तत्तु पुनर्ममाबुधस्या -
रान्मृगसुतमनु परिसुस्राव ॥ **29** ॥ 200

इत्येवं निगूढनिर्वेदो विसृज्य मृगीं मातरं
पुनर्भगवत्क्षेत्रमुपशमशीलमुनिगणदयितं
शालग्रामं पुलस्त्यपुलहाश्रमं कालञ्जरा -
त्प्रत्याजगाम ॥ **30** ॥ 201

तस्मिन्नपि कालं प्रतीक्षमाणः सङ्गाच्च भृशमुद्विग्न
आत्मसहचरः शुष्कपर्णतृणवीरुधा वर्तमानो
मृगत्वनिमित्तावसानमेव गणयन्मृगशरीरं
तीर्थोदकक्लिन्नमुत्ससर्ज ॥ **31** ॥ 202

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां
पञ्चमस्कन्धे भरतचरिते अष्टमोऽध्यायः ॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे नवमोऽध्यायः ॥

श्रीशुक उवाच

अथ कस्यचिद् द्विजवरस्याङ्गिरःप्रवरस्य शमदमतपः -
स्वाध्यायाध्ययनत्यागसन्तोषतितिक्षाप्रश्रयविद्या -
नसूयात्मज्ञानानन्दयुक्तस्यात्मसदृशश्रुतशीलाचार -
रूपौदार्यगुणा नव सोदर्या अङ्गजा बभूवुर्मिथुनं च
यवीयस्यां भार्यायाम् ॥ 1 ॥ 203

यस्तु तत्र पुमांस्तं परमभागवतं राजर्षिप्रवरं
भरतमुत्सृष्टमृगशरीरं चरमशरीरेण विप्रत्वं
गतमाहुः ॥ 2 ॥ 204

तत्रापि स्वजनसङ्गाच्च भृशमुद्विजमानो भगवतः
कर्मबन्धविध्वंसनश्रवणस्मरणगुणविवरण -
चरणारविन्दयुगलं मनसा विदधदात्मनः
प्रतिघातमाशङ्कमानो भगवदनुग्रहेणानुस्मृत -
स्वपूर्वजन्मावलिरात्मानमुन्मत्तजडान्धबधिर -
स्वरूपेण दर्शयामास लोकस्य ॥ 3 ॥ 205

तस्यापि ह वा आत्मजस्य विप्रः पुत्रस्नेहानुबद्धमना
आ समावर्तनात्संस्कारान् यथोपदेशं विदधान

उपनीतस्य च पुनः शौचाचमनादीन् कर्मनियमा -
ननभिप्रेतानपि समशिक्षयदनुशिष्टेन हि भाव्यं
पितुः पुत्रेणेति ॥ 4 ॥ 206

स चापि तदु ह पितृसन्निधावेवासध्रीचीनमिव
स्म करोति छन्दांस्यध्यापयिष्यन् सह व्याहृतिभिः
सप्रणवशिरस्त्रिपदीं सावित्रीं ग्रैष्मवासन्तिका -
न्मासानधीयानमप्यसमवेतरूपं ग्राहयामास ॥ 5 ॥ 207

एवं स्वतनुज आत्मन्यनुरागावेशितचित्तः
शौचाध्ययनव्रतनियमगुर्वनलशुश्रूषणाद्यौप -
कुर्वाणककर्माण्यनभियुक्तान्यपि समनुशिष्टेन
भाव्यमित्यसदाग्रहः पुत्रमनुशास्य स्वयं
तावदनधिगतमनोरथः कालेनाप्रमत्तेन
स्वयं गृह एव प्रमत्त उपसंहृतः ॥ 6 ॥ 208

अथ यवीयसी द्विजसती स्वगर्भजातं मिथुनं
सपत्न्या उपन्यस्य स्वयमनुसंस्थयापतिलोकमगात् ॥ 7 ॥ 209

पितर्युपरते भ्रातर एनमतत्प्रभावविदस्त्रय्यां
विद्यायामेव पर्यवसितमतयो न परविद्यायां
जडमतिरिति भ्रातुरनुशासननिर्बन्धान्न्यवृत्सन्त ॥ 8 ॥ 210

स च प्राकृतैर्द्विपदपशुभिरुन्मत्तजडबधिरे -
त्यभिभाष्यमाणो यदा तदनुरूपाणि प्रभाषते कर्माणि
च स कार्यमाणः परेच्छया करोति विष्टितो वेतनतो
वा याच्ञया यदृच्छया वोपसादितमल्पं बहु मृष्टं
कदन्नं वाभ्यवहरति परं नेन्द्रियप्रीतिनिमित्तम्।
नित्यनिवृत्तनिमित्तस्वसिद्धविशुद्धानुभवानन्द -

स्वात्मलाभाधिगमः सुखदुःखयोर्द्वन्द्वनिमित्तयो -
रसम्भावितदेहाभिमानः ॥ **9** ॥ 211

शीतोष्णवातवर्षेषु वृष इवानावृताङ्गः पीनः
संहननाङ्गः स्थण्डिलसंवेशनानुन्मर्दनामज्जन -
रजसा महामणिरिवानभिव्यक्तब्रह्मवर्चसः कुपटा -
वृतकटिरुपवीतेनोरुमषिणा द्विजातिरिति ब्रह्म -
बन्धुरिति संज्ञयातज्ज्ञजनावमतो विचचार ॥ **10** ॥ 212

यदा तु परत आहारं कर्मवेतनत ईहमानः
स्वभ्रातृभिरपि केदारकर्मणि निरूपितस्तदपि
करोति किन्तु न समं विषमं न्यूनमधिकमिति
वेद कणपिण्याकफलीकरणकुल्माषस्थाली -
पुरीषादीन्यप्यमृतवदभ्यवहरति ॥ **11** ॥ 213

अथ कदाचित्कश्चिद् वृषलपतिर्भद्रकाल्यै
पुरुषपशुमालभतापत्यकामः ॥ **12** ॥ 214

तस्य ह दैवमुक्तस्य पशोः पदवीं तदनुचराः
परिधावन्तो निशि निशीथसमये तमसा -
ऽऽवृतायामनधिगतपशव आकस्मिकेन विधिना
केदारान् वीरासनेन मृगवराहादिभ्यः
संरक्षमाणमङ्गिरःप्रवरसुतमपश्यन् ॥ **13** ॥ 215

अथ त एनमनवद्यलक्षणमवमृश्य भर्तृकर्म -
निष्पत्तिं मन्यमाना बद्ध्वा रशनया चण्डिका -
गृहमुपनिन्युर्मुदा विकसितवदनाः ॥ **14** ॥ 216

अथ पणयस्तं स्वविधिनाभिषिच्याहतेन
वाससाऽऽच्छाद्य भूषणालेपस्रक्तिलकादिभि -

रुपस्कृतं भुक्तवन्तं धूपदीपमाल्यलाज -
किसलयाङ्कुरफलोपहारोपेतया वैशस -
संस्थया महता गीतस्तुतिमृदङ्गपणवघोषेण
च पुरुषपशुं भद्रकाल्याः पुरत उपवेशयामासुः ॥ **15** ॥ 217

अथ वृषलराजपणिः पुरुषपशोरसृगासवेन
देवीं भद्रकालीं यक्ष्यमाणस्तदभिमन्त्रितमसि -
मतिकरालनिशितमुपाददे ॥ **16** ॥ 218

इति तेषां वृषलानां रजस्तमःप्रकृतीनां
धनमदरज उत्सिक्तमनसां भगवत्कला -
वीरकुलं कदर्थीकृत्योत्पथेन स्वैरं विहरतां
हिंसाविहाराणां कर्मातिदारुणं यद्ब्रह्मभूतस्य
साक्षाद्ब्रह्मर्षिसुतस्य निर्वैरस्य सर्वभूत -
सुहृदः सूनायामप्यननुमतमालम्भनं तदुपलभ्य
ब्रह्मतेजसातिदुर्विषहेण दन्दह्यमानेन वपुषा
सहसोच्चचाट सैव देवी भद्रकाली ॥ **17** ॥ 219

भृशममर्षरोषावेशरभसविलसितभ्रुकुटि -
विटपकुटिलदंष्ट्रारुणेक्षणाटोपातिभयानक -
वदना हन्तुकामेवेदं महाट्टहासमतिसंरम्भेण
विमुञ्चन्ती तत उत्पत्य पापीयसां दुष्टानां
तेनैवासिना विवृक्णशीर्ष्णां गलात्स्रवन्तम -
सृगासवमत्युष्णं सह गणेन निपीयातिपानमद -
विह्वलोच्चैस्तरां स्वपार्षदैः सह जगौ
ननर्त च विजहार च शिरःकन्दुकलीलया ॥ **18** ॥ 220

एवमेव खलु महदभिचारातिक्रमः
कार्त्स्न्येनात्मने फलति ॥ **19** ॥ 221

न वा एतद्विष्णुदत्त महदद्भुतं यदसम्भ्रमः
स्वशिरश्छेदन आपतितेऽपि विमुक्तदेहाद्यात्मभाव -
सुदृढहृदयग्रन्थीनां सर्वसत्त्वसुहृदात्मनां
निर्वैराणां साक्षाद्भगवतानिमिषारिवरायुधेना -
प्रमत्तेन तैस्तैर्भावैः परिरक्ष्यमाणानां
तत्पादमूलमकुतश्चिद्भयमुपसृतानां
भागवतपरमहंसानाम् ॥ 20 ॥ 222

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां
पञ्चमस्कन्धे जडभरतचरिते नवमोऽध्यायः ॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे दशमोऽध्यायः ॥

श्रीशुक उवाच
अथ सिन्धुसौवीरपते रहूगणस्य व्रजत
इक्षुमत्यास्तटे तत्कुलपतिना शिबिकावाहपुरुषा -
न्वेषणसमये दैवेनोपसादितः स द्विजवर उपलब्ध
एष पीवा युवा संहननाङ्गो गोखरवद्धुरं वोढु -
मलमिति पूर्वविष्टिगृहीतैः सह गृहीतः प्रसभ -
मतदर्ह उवाह शिबिकां स महानुभावः ॥ 1 ॥ 223

यदा हि द्विजवरस्येषुमात्रावलोकानुगतेर्न
समाहिता पुरुषगतिस्तदा विषमगतां स्वशिबिकां
रहूगण उपधार्य पुरुषानधिवहत आह हे वोढारः
साध्वतिक्रमत किमिति विषममुह्यते यानमिति ॥ 2 ॥ 224

अथ त ईश्वरवचः सोपालम्भमुपाकर्ण्योपायतुरीया -
च्छङ्कितमनसस्तं विज्ञापयाम्बभूवुः ॥ 3 ॥ 225

न वयं नरदेव प्रमत्ता भवन्नियमानुपथाः साध्वेव
वहामः अयमधुनैव नियुक्तोऽपि न द्रुतं व्रजति
नानेन सह वोढुमु ह वयं पारयाम इति ॥ 4 ॥ 226

सांसर्गिको दोष एव नूनमेकस्यापि सर्वेषां
सांसर्गिकाणां भवितुमर्हतीति निश्चित्य निशम्य
कृपणवचो राजा रहूगण उपासितवृद्धोऽपि
निसर्गेण बलात्कृत ईषदुत्थितमन्युरविस्पष्ट -
ब्रह्मतेजसं जातवेदसमिव रजसाऽऽवृतमतिराह ॥ 5 ॥ 227

अहो कष्टं भ्रातर्व्यक्तमुरु परिश्रान्तो दीर्घमध्वान -
मेक एव ऊहिवान् सुचिरं नातिपीवा न संहननाङ्गो
जरसा चोपद्रुतो भवान् सखे नो एवापर एते
सङ्घट्टिन इति बहु विप्रलब्धोऽप्यविद्यया रचित -
द्रव्यगुणकर्माशयस्वचरमकलेवरेऽवस्तुनि संस्थान -
विशेषेऽहम्ममेत्यनध्यारोपितमिथ्याप्रत्ययो
ब्रह्मभूतस्तूष्णीं शिबिकां पूर्ववदुवाह ॥ 6 ॥ 228

अथ पुनः स्वशिबिकायां विषमगतायां प्रकुपित उवाच
रहूगणः किमिदमरे त्वं जीवन्मृतो मां कदर्थीकृत्य
भर्तृशासनमतिचरसि प्रमत्तस्य च ते करोमि
चिकित्सां दण्डपाणिरिव जनताया यथा प्रकृतिं
स्वां भजिष्यस इति ॥ 7 ॥ 229

एवं बह्वबद्धमपि भाषमाणं नरदेवाभिमानं रजसा
तमसानुविद्धेन मदेन तिरस्कृताशेषभगवत्प्रिय -
निकेतं पण्डितमानिनं स भगवान् ब्राह्मणो
ब्रह्मभूतः सर्वभूतसुहृदात्मा योगेश्वरचर्यायां
नातिव्युत्पन्नमतिं स्मयमान इव विगतस्मय इदमाह ॥ 8 ॥ 230

ब्राह्मण उवाच
त्वयोदितं व्यक्तमविप्रलब्धं
भर्तुः स मे स्याद्यदि वीर भारः।

गन्तुर्यदि स्यादधिगम्यमध्वा
पीवेति राशौ न विदां प्रवादः ॥ 9 ॥ 231

स्थौल्यं कार्श्यं व्याधय आधयश्च
क्षुत्तृड्भयं कलिरिच्छा जरा च।
निद्रा रतिर्मन्युरहंमदः शुचो
देहेन जातस्य हि मे न सन्ति ॥ 10 ॥ 232

जीवन्मृतत्वं नियमेन राजन्
आद्यन्तवद्यद्विकृतस्य दृष्टम्।
स्वस्वाम्यभावो ध्रुव ईड्य यत्र
तर्ह्युच्यतेऽसौ विधिकृत्ययोगः ॥ 11 ॥ 233

विशेषबुद्धेर्विवरं मनाक् च
पश्याम यन्न व्यवहारतोऽन्यत्।
क ईश्वरस्तत्र किमीशितव्यं
तथापि राजन् करवाम किं ते ॥ 12 ॥ 234

उन्मत्तमत्तजडवत्स्वसंस्थां
गतस्य मे वीर चिकित्सितेन।
अर्थः कियान् भवता शिक्षितेन
स्तब्धप्रमत्तस्य च पिष्टपेषः ॥ 13 ॥ 235

श्रीशुक उवाच
एतावदनुवादपरिभाषया प्रत्युदीर्य मुनिवर
उपशमशील उपरतानात्म्यनिमित्त उपभोगेन
कर्मारब्धं व्यपनयन् राजयानमपि तथोवाह ॥ 14 ॥ 236

स चापि पाण्डवेय सिन्धुसौवीरपतिस्तत्त्वजिज्ञा -
सायां सम्यक्श्रद्धयाधिकृताधिकारस्तद्धृदय -

ग्रन्थिमोचनं द्विजवच आश्रुत्य बहु योगग्रन्थ -
सम्मतं त्वरयावरुह्य शिरसा पादमूलमुपसृतः
क्षमापयन् विगतनृपदेवस्मय उवाच ॥ **15** ॥ 237

कस्त्वं निगूढश्चरसि द्विजानां
बिभर्षि सूत्रं कतमोऽवधूतः।
कस्यासि कुत्रत्य इहापि कस्मात्
क्षेमाय नश्चेदसि नोत शुक्लः ॥ **16** ॥ 238

नाहं विशङ्के सुरराजवज्रा -
न्न त्र्यक्षशूलान्न यमस्य दण्डात्।
नाग्न्यर्कसोमानिलवित्तपा -
स्त्राच्छङ्के भृशं ब्रह्मकुलावमानात् ॥ **17** ॥ 239

तद् ब्रूह्यसङ्गो जडवन्निगूढ -
विज्ञानवीर्यो विचरस्यपारः।
वचांसि योगग्रथितानि साधो
न नः क्षमन्ते मनसापि भेत्तुम् ॥ **18** ॥ 240

अहं च योगेश्वरमात्मतत्त्व -
विदां मुनीनां परमं गुरुं वै।
प्रष्टुं प्रवृत्तः किमिहारणं तत्
साक्षाद्धरिं ज्ञानकलावतीर्णम् ॥ **19** ॥ 241

स वै भवान् लोकनिरीक्षणार्थ -
मव्यक्तलिङ्गो विचरत्यपिस्वित्।
योगेश्वराणां गतिमन्धबुद्धिः
कथं विचक्षीत गृहानुबन्धः ॥ **20** ॥ 242

दृष्टः श्रमः कर्मत आत्मनो वै
भर्तुर्गन्तुर्भवतश्चानुमन्ये।
यथासतोदानयनाद्यभावात्
समूल इष्टो व्यवहारमार्गः ॥ **21** ॥ 243

स्थाल्यग्नितापात्पयसोऽभिताप -
स्तत्तापतस्तण्डुलगर्भरन्धिः।
देहेन्द्रियास्वाशयसन्निकर्षात्
तत्संसृतिः पुरुषस्यानुरोधात् ॥ **22** ॥ 244

शास्ताभिगोप्ता नृपतिः प्रजानां
यः किङ्करो वै न पिनष्टि पिष्टम्।
स्वधर्ममाराधनमच्युतस्य
यदीहमानो विजहात्यघौघम् ॥ **23** ॥ 245

तन्मे भवान्नरदेवाभिमान -
मदेन तुच्छीकृतसत्तमस्य।
कृषीष्ट मैत्रीदृशमार्तबन्धो
यथा तरे सदवध्यानमंहः ॥ **24** ॥ 246

न विक्रिया विश्वसुहृत्सखस्य
साम्येन वीताभिमतेस्तवापि।
महद्विमानात् स्वकृताद्धि मादृङ् -
नङ्क्ष्यत्यदूरादपि शूलपाणिः ॥ **25** ॥ 247

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां
पञ्चमस्कन्धे दशमोऽध्यायः ॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे एकादशोऽध्यायः ॥

ब्राह्मण उवाच

अकोविदः कोविदवादवादान्
    वदस्यथो नातिविदां वरिष्ठः।
न सूरयो हि व्यवहारमेनं
    तत्त्वावमर्शेन सहामनन्ति ॥ 1 ॥ 248

तथैव राजन्नुरुगार्हमेध -
    वितानविद्योरुविजृम्भितेषु।
न वेदवादेषु हि तत्त्ववादः
    प्रायेण शुद्धो नु चकास्ति साधुः ॥ 2 ॥ 249

न तस्य तत्त्वग्रहणाय साक्षाद्
    वरीयसीरपि वाचः समासन्।
स्वप्ने निरुक्त्या गृहमेधिसौख्यं
    न यस्य हेयानुमितं स्वयं स्यात् ॥ 3 ॥ 250

यावन्मनो रजसा पूरुषस्य
    सत्त्वेन वा तमसा वानुरुद्धम्।
चेतोभिराकूतिभिरातनोति
    निरङ्कुशं कुशलं चेतरं वा ॥ 4 ॥ 251

स वासनात्मा विषयोपरक्तो
गुणप्रवाहो विकृतः षोडशात्मा।
बिभ्रत्पृथङ्नामभिरूपभेद -
मन्तर्बहिष्ट्वं च पुरैस्तनोति ॥ 5 ॥ 252

दुःखं सुखं व्यतिरिक्तं च तीव्रं
कालोपपन्नं फलमाव्यनक्ति।
आलिङ्ग्य मायारचितान्तरात्मा
स्वदेहिनं संसृतिचक्रकूटः ॥ 6 ॥ 253

तावानयं व्यवहारः सदाविः
क्षेत्रज्ञसाक्ष्यो भवति स्थूलसूक्ष्मः।
तस्मान्मनो लिङ्गमदो वदन्ति
गुणागुणत्वस्य परावरस्य ॥ 7 ॥ 254

गुणानुरक्तं व्यसनाय जन्तोः
क्षेमाय नैर्गुण्यमथो मनः स्यात्।
यथा प्रदीपो घृतवर्तिमश्नन्
शिखाः सधूमा भजति ह्यन्यदा स्वम्।
पदं तथा गुणकर्मानुबद्धं
वृत्तीर्मनः श्रयतेऽन्यत्र तत्त्वम् ॥ 8 ॥ 255

एकादशासन्मनसो हि वृत्तय
आकूतयः पञ्च धियोऽभिमानः।
मात्राणि कर्माणि पुरं च तासां
वदन्ति हैकादश वीर भूमीः ॥ 9 ॥ 256

गन्धाकृतिस्पर्शरसश्रवांसि
विसर्गरत्यर्त्यभिजल्पशिल्पाः।

एकादशं स्वीकरणं ममेति
शय्यामहं द्वादशमेक आहुः ॥ **10** ॥ 257

द्रव्यस्वभावाशयकर्मकालै -
रेकादशामी मनसो विकाराः।
सहस्रशः शतशः कोटिशश्च
क्षेत्रज्ञतो न मिथो न स्वतः स्युः ॥ **11** ॥ 258

क्षेत्रज्ञ एता मनसो विभूती -
र्जीवस्य मायारचितस्य नित्याः।
आविर्हिताः क्वापि तिरोहिताश्च
शुद्धो विचष्टे ह्यविशुद्धकर्तुः ॥ **12** ॥ 259

क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुषः पुराणः
साक्षात्स्वयञ्ज्योतिरजः परेशः।
नारायणो भगवान् वासुदेवः
स्वमाययाऽऽत्मन्यवधीयमानः ॥ **13** ॥ 260

यथानिलः स्थावरजङ्गमाना -
मात्मस्वरूपेण निविष्ट ईशेत्।
एवं परो भगवान् वासुदेवः
क्षेत्रज्ञ आत्मेदमनुप्रविष्टः ॥ **14** ॥ 261

न यावदेतां तनुभृन्नरेन्द्र
विधूय मायां वयुनोदयेन।
विमुक्तसङ्गो जितषट्सपत्नो
वेदात्मतत्त्वं भ्रमतीह तावत् ॥ **15** ॥ 262

न यावदेतन्मन आत्मलिङ्गं
संसारतापावपनं जनस्य।

यच्छोकमोहामयरागलोभ -
वैरानुबन्धं ममतां विधत्ते ॥ 16 ॥ 263

भ्रातृव्यमेनं तददभ्रवीर्य -
मुपेक्षयाध्येधितमप्रमत्तः।
गुरोर्हरेश्चरणोपासनास्त्रो
जहि व्यलीकं स्वयमात्ममोषम् ॥ 17 ॥ 264

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां
पञ्चमस्कन्धे ब्राह्मणरहूगणसंवादे एकादशोऽध्यायः ॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः ॥

रहूगण उवाच
नमो नमः कारणविग्रहाय
स्वरूपतुच्छीकृतविग्रहाय।
नमोऽवधूत द्विजबन्धुलिङ्ग -
निगूढनित्यानुभवाय तुभ्यम् ॥ 1 ॥ 265

ज्वरामयार्तस्य यथागदं सत्
निदाघदग्धस्य यथा हिमाम्भः।
कुदेहमानाहिविदष्टदृष्टे -
र्ब्रह्मन् वचस्तेऽमृतमौषधं मे ॥ 2 ॥ 266

तस्माद्भवन्तं मम संशयार्थं
प्रक्ष्यामि पश्चादधुना सुबोधम्।
अध्यात्मयोगग्रथितं तवोक्त -
माख्याहि कौतूहलचेतसो मे ॥ 3 ॥ 267

यदाह योगेश्वर दृश्यमानं
क्रियाफलं सद्व्यवहारमूलम्।
न ह्यञ्जसा तत्त्वविमर्शनाय
भवानमुष्मिन् भ्रमते मनो मे ॥ 4 ॥ 268

ब्राह्मण उवाच
अयं जनो नाम चलन् पृथिव्यां
यः पार्थिवः पार्थिव कस्य हेतोः।
तस्यापि चाङ्घ्र्योरधि गुल्फजङ्घा -
जानूरुमध्योरशिरोधरांसाः॥ 5॥ 269

अंसेऽधि दार्वी शिबिका च यस्यां
सौवीरराजेत्यपदेश आस्ते।
यस्मिन् भवान् रूढनिजाभिमानो
राजास्मि सिन्धुष्विति दुर्मदान्धः॥ 6॥ 270

शोच्यानिमांस्त्वमधिकष्टदीनान्
विष्ट्या निगृह्णन्निरनुग्रहोऽसि।
जनस्य गोप्तास्मि विकत्थमानो
न शोभसे वृद्धसभासु धृष्टः॥ 7॥ 271

यदा क्षितावेव चराचरस्य
विदाम निष्ठां प्रभवं च नित्यम्।
तन्नामतोऽन्यद् व्यवहारमूलं
निरूप्यतां सत् क्रिययानुमेयम्॥ 8॥ 272

एवं निरुक्तं क्षितिशब्दवृत्त -
मसन्निधानात्परमाणवो ये।
अविद्यया मनसा कल्पितास्ते
येषां समूहेन कृतो विशेषः॥ 9॥ 273

एवं कृशं स्थूलमणुर्बृहद्यद्
असच्च सज्जीवमजीवमन्यत्।

द्रव्यस्वभावाशयकालकर्म -
नाम्नाजयावेहि कृतं द्वितीयम् ॥ 10 ॥ 274

ज्ञानं विशुद्धं परमार्थमेक -
मनन्तरं त्वबहिर्ब्रह्म सत्यम्।
प्रत्यक् प्रशान्तं भगवच्छब्दसंज्ञं
यद्वासुदेवं कवयो वदन्ति ॥ 11 ॥ 275

रहूगणैतत्तपसा न याति
न चेज्यया निर्वपणाद् गृहाद्वा।
नच्छन्दसा नैव जलाग्निसूर्यै -
र्विना महत्पादरजोऽभिषेकम् ॥ 12 ॥ 276

यत्रोत्तमश्लोकगुणानुवादः
प्रस्तूयते ग्राम्यकथाविघातः।
निषेव्यमाणोऽनुदिनं मुमुक्षो -
र्मतिं सतीं यच्छति वासुदेवे ॥ 13 ॥ 277

अहं पुरा भरतो नाम राजा
विमुक्तदृष्टश्रुतसङ्गबन्धः।
आराधनं भगवत ईहमानो
मृगोऽभवं मृगसङ्गाद्धतार्थः ॥ 14 ॥ 278

सा मां स्मृतिर्मृगदेहेऽपि वीर
कृष्णार्चनप्रभवा नो जहाति।
अथो अहं जनसङ्गादसङ्गो
विशङ्कमानोऽविवृतश्चरामि ॥ 15 ॥ 279

तस्मान्नरोऽसङ्गसुसङ्गजात -
ज्ञानासिनेहैव विवृक्णमोहः।

हरिं तदीहाकथनश्रुताभ्यां
लब्धस्मृतिर्यात्यतिपारमध्वनः ॥ 16 ॥ 280

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां
पञ्चमस्कन्धे ब्राह्मणरहूगणसंवादे द्वादशोऽध्यायः ॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥

ब्राह्मण उवाच

दुरत्ययेऽध्वन्यजया निवेशितो
रजस्तमःसत्त्वविभक्तकर्मदृक्।
स एष सार्थोऽर्थपरः परिभ्रमन्
भवाटवीं याति न शर्म विन्दति ॥ 1 ॥ 281

यस्यामिमे षण्नरदेव दस्यवः
सार्थं विलुम्पन्ति कुनायकं बलात्।
गोमायवो यत्र हरन्ति सार्थिकं
प्रमत्तमाविश्य यथोरणं वृकाः ॥ 2 ॥ 282

प्रभूतवीरुत्तृणगुल्मगह्वरे
कठोरदंशैर्मशकैरुपद्रुतः।
क्वचित्तु गन्धर्वपुरं प्रपश्यति
क्वचित्क्वचिच्चाशुरयोल्मुकग्रहम् ॥ 3 ॥ 283

निवासतोयद्रविणात्मबुद्धि -
स्ततस्ततो धावति भो अटव्याम्।
क्वचिच्च वात्योत्थितपांसुधूम्रा
दिशो न जानाति रजस्वलाक्षः ॥ 4 ॥ 284

अदृश्यझिल्लीस्वनकर्णशूल
उलूकवाग्भिर्व्यथितान्तरात्मा।
अपुण्यवृक्षान् श्रयते क्षुधार्दितो
मरीचितोयान्यभिधावति क्वचित्॥ 5॥ 285

क्वचिद्वितोयाः सरितोऽभियाति
परस्परं चालषते निरन्धः।
आसाद्य दावं क्वचिदग्नितप्तो
निर्विद्यते क्व च यक्षैर्हृतासुः॥ 6॥ 286

शूरैर्हृतस्वः क्व च निर्विण्णचेताः
शोचन् विमुह्यन्नुपयाति कश्मलम्।
क्वचिच्च गन्धर्वपुरं प्रविष्टः
प्रमोदते निर्वृतवन्मुहूर्तम्॥ 7॥ 287

चलन् क्वचित्कण्टकशर्कराङ्घ्रि -
र्नगारुरुक्षुर्विमना इवास्ते।
पदे पदेऽभ्यन्तरवह्निनार्दितः
कौटुम्बिकः क्रुध्यति वै जनाय॥ 8॥ 288

क्वचिन्निगीर्णोऽजगराहिना जनो
नावैति किञ्चिद्विपिनेऽपविद्धः।
दष्टः स्म शेते क्व च दन्दशूकै -
रन्धोऽन्धकूपे पतितस्तमिस्रे॥ 9॥ 289

कर्हि स्म चित्क्षुद्ररसान् विचिन्वं -
स्तन्मक्षिकाभिर्व्यथितो विमानः।
तत्रातिकृच्छ्रात्प्रतिलब्धमानो
बलाद्विलुम्पन्त्यथ तं ततोऽन्ये॥ 10॥ 290

क्वचिच्च शीतातपवातवर्ष -
प्रतिक्रियां कर्तुमनीश आस्ते।
क्वचिन्मिथो विपणन् यच्च किञ्चिद्
विद्वेषमृच्छत्युत वित्तशाठ्यात्॥ **11** ॥ 291

क्वचित्क्वचित्क्षीणधनस्तु तस्मिन्
शय्यासनस्थानविहारहीनः।
याचन् परादप्रतिलब्धकामः
पारक्यदृष्टिर्लभतेऽवमानम्॥ **12** ॥ 292

अन्योन्यवित्तव्यतिषङ्गवृद्ध -
वैरानुबन्धो विवहन्मिथश्च।
अध्वन्यमुष्मिन्नुरुकृच्छ्रवित्त -
बाधोपसर्गैर्विहरन् विपन्नः॥ **13** ॥ 293

तांस्तान् विपन्नान् स हि तत्र तत्र
विहाय जातं परिगृह्य सार्थः।
आवर्ततेऽद्यापि न कश्चिदत्र
वीराध्वनः पारमुपैति योगम्॥ **14** ॥ 294

मनस्विनो निर्जितदिग्गजेन्द्रा
ममेति सर्वे भुवि बद्धवैराः।
मृधे शयीरन्न तु तद्व्रजन्ति
यन्न्यस्तदण्डो गतवैरोऽभियाति॥ **15** ॥ 295

प्रसज्जति क्वापि लताभुजाश्रय -
स्तदाश्रयाव्यक्तपदद्विजस्पृहः।
क्वचित्कदाचिद्धरिचक्रतस्त्रसन्
सख्यं विधत्ते बककङ्कगृध्रैः॥ **16** ॥ 296

तैर्वञ्चितो हंसकुलं समाविश -
न्नरोचयन् शीलमुपैति वानरान्।
तज्जातिरासेन सुनिर्वृतेन्द्रियः
परस्परोद्वीक्षणविस्मृतावधिः ॥ **17** ॥ 297

द्रुमेषु रंस्यन् सुतदारवत्सलो
व्यवायदीनो विवशः स्वबन्धने।
क्वचित्प्रमादाद्गिरिकन्दरे पतन्
वल्लीं गृहीत्वा गजभीत आस्थितः ॥ **18** ॥ 298

अतः कथञ्चित्स विमुक्त आपदः
पुनश्च सार्थं प्रविशत्यरिन्दम।
अध्वन्यमुष्मिन्नजया निवेशितो
भ्रमञ्जनोऽद्यापि न वेद कश्चन ॥ **19** ॥ 299

रहूगण त्वमपि ह्यध्वनोऽस्य
सन्न्यस्तदण्डः कृतभूतमैत्रः।
असज्जितात्मा हरिसेवया शितं
ज्ञानासिमादाय तरातिपारम् ॥ **20** ॥ 300

राजोवाच
अहो नृजन्माखिलजन्मशोभनं
किं जन्मभिस्त्वपरैरप्यमुष्मिन्।
न यद्धृषीकेशयशःकृतात्मनां
महात्मनां वः प्रचुरः समागमः ॥ **21** ॥ 301

न ह्यद्भुतं त्वच्चरणाब्जरेणुभि -
र्हतांहसो भक्तिरधोक्षजेऽमला।

मौहूर्तिकाद्यस्य समागमाच्च मे
दुस्तर्कमूलोऽपहतोऽविवेकः ॥ 22 ॥ 302

नमो महद्भ्योऽस्तु नमः शिशुभ्यो
नमो युवभ्यो नम आ वटुभ्यः।
ये ब्राह्मणा गामवधूतलिङ्गा -
श्चरन्ति तेभ्यः शिवमस्तु राज्ञाम् ॥ 23 ॥ 303

श्रीशुक उवाच
इत्येवमुत्तरामातः स वै ब्रह्मर्षिसुतः
सिन्धुपतय आत्मसतत्त्वं विगणयतः
परानुभावः परमकारुणिकतयोपदिश्य
रहूगणेन सकरुणमभिवन्दितचरण
आपूर्णार्णव इव निभृतकरणोर्म्याशयो
धरणिमिमां विचचार ॥ 24 ॥ 304

सौवीरपतिरपि सुजनसमवगतपरमात्मसतत्त्व
आत्मन्यविद्याध्यारोपितां च देहात्ममतिं विससर्ज
एवं हि नृप भगवदाश्रिताश्रितानुभावः ॥ 25 ॥ 305

राजोवाच
यो ह वा इह बहुविदा महाभागवत त्वयाभिहितः
परोक्षेण वचसा जीवलोकभवाध्वा स ह्यार्य -
मनीषया कल्पितविषयो नाञ्जसाव्युत्पन्नलोक -
समधिगमः अथ तदेवैतद्दुरवगमं समवेता -
नुकल्पेन निर्दिश्यतामिति ॥ 26 ॥ 306

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां
पञ्चमस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे चतुर्दशोऽध्यायः ॥

स होवाच
य एष देहात्ममानिनां सत्त्वादिगुणविशेष -
विकल्पितकुशलाकुशलसमवहारविनिर्मितविविध -
देहावलिभिर्वियोगसंयोगाद्यनादिसंसारानु -
भवस्य द्वारभूतेन षडिन्द्रियवर्गेण तस्मि -
न्दुर्गाध्ववदसुगमेऽध्वन्यापतित ईश्वरस्य भगवतो
विष्णोर्वशवर्तिन्या मायया जीवलोकोऽयं यथा
वणिक्सार्थोऽर्थपरः स्वदेहनिष्पादितकर्मानुभवः
श्मशानवदशिवतमायां संसाराटव्यां गतो नाद्यापि
विफलबहुप्रतियोगेहस्तत्तापोपशमनीं हरिगुरु -
चरणारविन्दमधुकरानुपदवीमवरुन्धे यस्यामु ह
वा एते षडिन्द्रियनामानः कर्मणा दस्यव एव ते ॥ 1 ॥ 307

तद्यथा पुरुषस्य धनं यत्किञ्चिद्धर्मौपयिकं
बहु कृच्छ्राधिगतं साक्षात्परमपुरुषाराधन -
लक्षणो योऽसौ धर्मस्तं तु साम्पराय उदाहरन्ति।
तद्धर्म्यं धनं दर्शनस्पर्शनश्रवणास्वादनाव -
घ्राणसङ्कल्पव्यवसायगृहग्राम्योपभोगेन
कुनाथस्याजितात्मनो यथा सार्थस्य विलुम्पन्ति ॥ 2 ॥ 308

अथ च यत्र कौटुम्बिका दारापत्यादयो नाम्ना कर्मणा
वृकसृगाला एवानिच्छतोऽपि कदर्यस्य कुटुम्बिन
उरणकवत्संरक्ष्यमाणं मिषतोऽपि हरन्ति ॥ 3 ॥ 309

यथा ह्यनुवत्सरं कृष्यमाणमप्यदग्धबीजं क्षेत्रं
पुनरेवावपनकाले गुल्मतृणवीरुद्भिर्गह्वरमिव
भवत्येवमेव गृहाश्रमः कर्मक्षेत्रं यस्मिन्न हि
कर्माण्युत्सीदन्ति यदयं कामकरण्ड एष आवसथः ॥ 4 ॥ 310

तत्र गतो दंशमशकसमापसदैर्मनुजैः शलभ -
शकुन्ततस्करमूषकादिभिरुपरुध्यमानबहिःप्राणः
क्वचित् परिवर्तमानोऽस्मिन्नध्वन्यविद्याकामकर्मभि -
रुपरक्तमनसानुपपन्नार्थं नरलोकं गन्धर्व -
नगरमुपपन्नमिति मिथ्यादृष्टिरनुपश्यति ॥ 5 ॥ 311

तत्र च क्वचिदातपोदकनिभान् विषयानुपधावति
पानभोजनव्यवायादिव्यसनलोलुपः ॥ 6 ॥ 312

क्वचिच्चाशेषदोषनिषदनं पुरीषविशेषं
तद्वर्णगुणनिर्मितमतिः सुवर्णमुपादित्सत्यग्नि -
कामकातर इवोल्मुकपिशाचम् ॥ 7 ॥ 313

अथ कदाचिन्निवासपानीयद्रविणाद्यनेकात्मो -
पजीवनाभिनिवेश एतस्यां संसाराटव्यामितस्ततः
परिधावति ॥ 8 ॥ 314

क्वचिच्च वात्यौपम्यया प्रमदयाऽऽरोहमारोपित -
स्तत्कालरजसा रजनीभूत इवासाधुमर्यादो
रजस्वलाक्षोऽपि दिग्देवता अतिरजस्वलमतिर्न
विजानाति ॥ 9 ॥ 315

क्वचित्सकृदवगतविषयवैतथ्यः स्वयं
पराभिध्यानेन विभ्रंशितस्मृतिस्तयैव
मरीचितोयप्रायांस्तानेवाभिधावति ॥ **10** ॥ 316

क्वचिदुलूकझिल्लीस्वनवदतिपरुषरभसाटोपं
प्रत्यक्षं परोक्षं वा रिपुराजकुलनिर्भर्त्सितेना -
तिव्यथितकर्णमूलहृदयः ॥ **11** ॥ 317

स यदा दुग्धपूर्वसुकृतस्तदा कारस्करकाकतुण्डा -
द्यपुण्यद्रुमलताविषोदपानवदुभयार्थशून्य -
द्रविणाञ्जीवन्मृतान् स्वयं जीवन्म्रियमाण
उपधावति ॥ **12** ॥ 318

एकदासत्प्रसङ्गान्निकृतमतिर्व्युदकस्रोतः स्खलनवद्
उभयतोऽपि दुःखदं पाखण्डमभियाति ॥ **13** ॥ 319

यदा तु परबाधयान्ध आत्मने नोपनमति तदा हि
पितृपुत्रबर्हिष्मतः पितृपुत्रान् वा स खलु
भक्षयति ॥ **14** ॥ 320

क्वचिदासाद्य गृहं दाववत्प्रियार्थविधुरम -
सुखोदर्कं शोकाग्निना दह्यमानो भृशं
निर्वेदमुपगच्छति ॥ **15** ॥ 321

क्वचित्कालविषमितराजकुलरक्षसापहृतप्रियतम -
धनासुः प्रमृतक इव विगतजीवलक्षण आस्ते ॥ **16** ॥ 322

कदाचिन्मनोरथोपगतपितृपितामहाद्यसत्सदिति
स्वप्ननिर्वृतिलक्षणमनुभवति ॥ **17** ॥ 323

क्वचिद् गृहाश्रमकर्मचोदनातिभरगिरि -
मारुरुक्षमाणो लोकव्यसनकर्षितमनाः
कण्टकशर्कराक्षेत्रं प्रविशन्निव सीदति ॥ 18 ॥ 324

क्वचिच्च दुःसहेन कायाभ्यन्तरवह्निना गृहीतसारः
स्वकुटुम्बाय क्रुध्यति ॥ 19 ॥ 325

स एव पुनर्निद्राजगरगृहीतोऽन्धे तमसि मग्नः
शून्यारण्य इव शेते नान्यत् किञ्चन वेद शव
इवापविद्धः ॥ 20 ॥ 326

कदाचिद् भग्नमानदंष्ट्रो दुर्जनदन्दशूकैरलब्ध -
निद्राक्षणो व्यथितहृदयेनानुक्षीयमाणविज्ञा -
नोऽन्धकूपेऽन्धवत्पतति ॥ 21 ॥ 327

कर्हि स्म चित्काममधुलवान् विचिन्वन् यदा
परदारपरद्रव्याण्यवरुन्धानो राज्ञा स्वामिभिर्वा
निहतः पतत्यपारे निरये ॥ 22 ॥ 328

अथ च तस्मादुभयथापि हि कर्मास्मिन्नात्मनः
संसारावपनमुदाहरन्ति ॥ 23 ॥ 329

मुक्तस्ततो यदि बन्धाद्देवदत्त उपाच्छिनत्ति
तस्मादपि विष्णुमित्र इत्यनवस्थितिः ॥ 24 ॥ 330

क्वचिच्च शीतवाताद्यनेकाधिदैविकभौतिका -
त्मीयानां दशानां प्रतिनिवारणेऽकल्पो
दुरन्तचिन्तया विषण्ण आस्ते ॥ 25 ॥ 331

क्वचिन्मिथो व्यवहरन् यत्किञ्चिद्धनमन्येभ्यो
वा काकिणिकामात्रमप्यपहरन् यत्किञ्चिद्वा
विद्वेषमेति वित्तशाठ्यात् ॥ 26 ॥ 332

अध्वन्यमुष्मिन्निम उपसर्गास्तथा सुखदुःख -
रागद्वेषभयाभिमानप्रमादोन्मादशोकमोहलोभ -
मात्सर्येर्ष्यावमानक्षुत्पिपासाधिव्याधिजन्म -
जरामरणादयः ॥ 27 ॥ 333

क्वापि देवमायया स्त्रिया भुजलतोपगूढः प्रस्कन्न -
विवेकविज्ञानो यद्विहारगृहारम्भाकुलहृदय -
स्तदाश्रयावसक्तसुतदुहितृकलत्रभाषितावलोक -
विचेष्टितापहृतहृदय आत्मानमजितात्मापारेऽन्धे
तमसि प्रहिणोति ॥ 28 ॥ 334

कदाचिदीश्वरस्य भगवतो विष्णोश्चक्रात्परमाण्वादि -
द्विपरार्धापवर्गकालोपलक्षणात्परिवर्तितेन वयसा
रंहसा हरत आब्रह्मतृणस्तम्बादीनां भूताना -
मनिमिषतो मिषतां वित्रस्तहृदयस्तमेवेश्वरं
कालचक्रनिजायुधं साक्षाद्भगवन्तं यज्ञपुरुषमना -
दृत्य पाखण्डदेवताः कङ्कगृध्रबकवटप्राया
आर्यसमयपरिहृताः साङ्केत्येनाभिधत्ते ॥ 29 ॥ 335

यदा पाखण्डिभिरात्मवञ्चितैस्तैरुरु वञ्चितो
ब्रह्मकुलं समावसंस्तेषां शीलमुपनयनादि -
श्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानेन भगवतो यज्ञ -
पुरुषस्याराधनमेव तदरोचयन् शूद्रकुलं भजते
निगमाचारेऽशुद्धितो यस्य मिथुनीभावः कुटुम्बभरणं
यथा वानरजातेः ॥ 30 ॥ 336

तत्रापि निरवरोधः स्वैरेण विहरन्नतिकृपणबुद्धि -
रन्योन्यमुखनिरीक्षणादिना ग्राम्यकर्मणैव
विस्मृतकालावधिः ॥ **31** ॥ 337

क्वचिद् द्रुमवदैहिकार्थेषु गृहेषु रंस्यन् यथा
वानरः सुतदारवत्सलो व्यवायक्षणः ॥ **32** ॥ 338

एवमध्वन्यवरुन्धानो मृत्युगजभयात्तमसि
गिरिकन्दरप्राये ॥ **33** ॥ 339

क्वचिच्छीतवाताद्यनेकदैविकभौतिकात्मीयानां
दुःखानां प्रतिनिवारणेऽकल्पो दुरन्तविषयविषण्ण
आस्ते ॥ **34** ॥ 340

क्वचिन्मिथो व्यवहरन् यत्किञ्चिद्धनमुपयाति
वित्तशाठ्येन ॥ **35** ॥ 341

क्वचित्क्षीणधनः शय्यासनाशनाद्युपभोगविहीनो
यावदप्रतिलब्धमनोरथोपगतादानेऽवसितमति -
स्ततस्ततोऽवमानादीनि जनादभिलभते ॥ **36** ॥ 342

एवं वित्तव्यतिषङ्गविवृद्धवैरानुबन्धोऽपि
पूर्ववासनया मिथ उद्वहत्यथापवहति ॥ **37** ॥ 343

एतस्मिन् संसाराध्वनि नानाक्लेशोपसर्गबाधित
आपन्नविपन्नो यत्र यस्तमु ह वावेतरस्तत्र
विसृज्य जातं जातमुपादाय शोचन्मुह्यन् बिभ्य -
द्विवदन् क्रन्दन् संहृष्यन्गायन्नह्यमानः
साधुवर्जितो नैवावर्ततेऽद्यापि यत आरब्ध
एष नरलोकसार्थो यमध्वनः पारमुपदिशन्ति ॥ **38** ॥ 344

यदिदं योगानुशासनं न वा एतदवरुन्धते
यन्न्यस्तदण्डा मुनय उपशमशीला उपरतात्मानः
समवगच्छन्ति ॥ **39** ॥ 345

यदपि दिगिभजयिनो यज्विनो ये वै राजर्षयः किं तु
परं मृधे शयीरन्नस्यामेव ममेयमिति कृतवैरानु -
बन्धायां विसृज्य स्वयमुपसंहृताः ॥ **40** ॥ 346

कर्मवल्लीमवलम्ब्य तत आपदः कथञ्चिन्नरकाद्विमुक्तः
पुनरप्येवं संसाराध्वनि वर्तमानो नरलोकसार्थ -
मुपयाति एवमुपरिगतोऽपि ॥ **41** ॥ 347

तस्येदमुपगायन्ति —
आर्षभस्येह राजर्षेर्मनसापि महात्मनः।
नानुवर्त्मार्हति नृपो मक्षिकेव गरुत्मतः ॥ **42** ॥ 348

यो दुस्त्यजान्दारसुतान् सुहृद्राज्यं
हृदिस्पृशः।
जहौ युवैव मलवदुत्तमश्लोकलालसः ॥ **43** ॥ 349

यो दुस्त्यजान् क्षितिसुतस्वजनार्थदारान्
प्रार्थ्यां श्रियं सुरवरैः सदयावलोकाम्।
नैच्छन्नृपस्तदुचितं महतां मधुद्विट्
सेवानुरक्तमनसामभवोऽपि फल्गुः ॥ **44** ॥ 350

यज्ञाय धर्मपतये विधिनैपुणाय
योगाय साङ्ख्यशिरसे प्रकृतीश्वराय।
नारायणाय हरये नम इत्युदारं
हास्यन्मृगत्वमपि यः समुदाजहार ॥ **45** ॥ 351

य इदं भागवतसभाजितावदातगुणकर्मणो
राजर्षेर्भरतस्यानुचरितं स्वस्त्ययनमायुष्यं
धन्यं यशस्यं स्वर्ग्यापवर्ग्यं वानुशृणो -
त्याख्यास्यत्यभिनन्दति च सर्वा एवाशिष
आत्मन आशास्ते न काञ्चन परत इति ॥ 46 ॥ 352

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां
पञ्चमस्कन्धे भरतोपाख्याने पारोक्ष्यविवरणं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे पञ्चदशोऽध्यायः ॥

श्रीशुक उवाच

भरतस्यात्मजः सुमतिर्नामाभिहितो यमु ह वाव
केचित्पाखण्डिन ऋषभपदवीमनुवर्तमानं चानार्या
अवेदसमाम्नातां देवतां स्वमनीषया पापीयस्या
कलौ कल्पयिष्यन्ति ॥ 1 ॥ 353

तस्माद् वृद्धसेनायां देवताजिन्नाम
पुत्रोऽभवत् ॥ 2 ॥ 354

अथासुर्यां तत्तनयो देवद्युम्नस्ततो धेनुमत्यां
सुतः परमेष्ठी तस्य सुवर्चलायां प्रतीह उपजातः ॥ 3 ॥ 355

य आत्मविद्यामाख्याय स्वयं संशुद्धो
महापुरुषमनुसस्मार ॥ 4 ॥ 356

प्रतीहात्सुवर्चलायां प्रतिहर्त्रादयस्त्रय आसन्निज्या -
कोविदाः सूनवः प्रतिहर्तुः स्तुत्यामजभूमाना -
वजनिषाताम् ॥ 5 ॥ 357

भूम्न ऋषिकुल्यायामुद्गीथस्ततः प्रस्तावो
देवकुल्यायां प्रस्तावान्नियुत्सायां हृदयज

आसीद्विभुर्विभो रत्यां च पृथुषेणस्तस्मान्नक्त
आकूत्यां जज्ञे नक्ताद् द्रुतिपुत्रो गयो राजर्षिप्रवर
उदारश्रवा अजायत साक्षाद्भगवतो विष्णोर्जगद्रि -
रक्षिषया गृहीतसत्त्वस्य कलाऽऽत्मवत्त्वादि -
लक्षणेन महापुरुषतां प्राप्तः ॥ 6 ॥ 358

स वै स्वधर्मेण प्रजापालनपोषणप्रीणनोपलालना -
नुशासनलक्षणेनेज्यादिना च भगवति महापुरुषे
परावरे ब्रह्मणि सर्वात्मनार्पितपरमार्थलक्षणेन
ब्रह्मविच्चरणानुसेवयाऽऽपादितभगवद्भक्तियोगेन
चाभीक्ष्णशः परिभाविताातिशुद्धमतिरुपरतानात्म्य
आत्मनि स्वयमुपलभ्यमानब्रह्मात्मानुभवोऽपि
निरभिमान एवावनिमजूगुपत् ॥ 7 ॥ 359

तस्येमां गाथां पाण्डवेय पुराविद उपगायन्ति ॥ 8 ॥ 360

गयं नृपः कः प्रतियाति कर्मभि -
र्यज्वाभिमानी बहुविद्धर्मगोप्ता।
समागतश्रीः सदसस्पतिः सतां
सत्सेवकोऽन्यो भगवत्कलामृते ॥ 9 ॥ 361

यमभ्यषिञ्चन् परया मुदा सतीः
सत्याशिषो दक्षकन्याः सरिद्भिः।
यस्य प्रजानां दुदुहे धराऽऽशिषो
निराशिषो गुणवत्सस्नुतोधाः ॥ 10 ॥ 362

छन्दांस्यकामस्य च यस्य कामान्
दुदूहुराजह्रुरथो बलिं नृपाः।

प्रत्यञ्चिता युधि धर्मेण विप्रा
    यदाशिषां षष्ठमंशं परेत्य ॥ **11** ॥ 363

यस्याध्वरे भगवानध्वरात्मा
    मघोनि माद्यत्युरुसोमपीथे।
श्रद्धाविशुद्धाचलभक्तियोग -
    समर्पितेज्याफलमाजहार ॥ **12** ॥ 364

यत्प्रीणनाद्बर्हिषि देवतिर्यङ्
    मनुष्यवीरुत्तृणमाविरिञ्चात्।
प्रीयेत सद्यः स ह विश्वजीवः
    प्रीतः स्वयं प्रीतिमगाद्गयस्य ॥ **13** ॥ 365

गयाद्गयन्त्यां चित्ररथः सुगतिरवरोधन इति त्रयः
पुत्रा बभूवुश्चित्ररथादूर्णायां सम्राडजनिष्ट ॥ **14** ॥ 366

तत उत्कलायां मरीचिर्मरीचेर्बिन्दुमत्यां बिन्दुमा -
नुदपद्यत तस्मात्सरघायां मधुर्नामाभवन्मधोः
सुमनसि वीरव्रतस्ततो भोजायां मन्थुप्रमन्थू
जज्ञाते मन्थोः सत्यायां भौवनस्ततो
दूषणायां त्वष्टाजनिष्ट त्वष्टुर्विरोचनायां
विरजो विरजस्य शतजित्प्रवरं पुत्रशतं कन्या च
विषूच्यां किल जातम् ॥ **15** ॥ 367

तत्रायं श्लोकः —
प्रैयव्रतं वंशमिमं विरजश्चरमोद्भवः।
अकरोदत्यलं कीर्त्या विष्णुः सुरगणं यथा ॥ **16** ॥ 368

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां
पञ्चमस्कन्धे प्रियव्रतवंशानुकीर्तनं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे षोडशोऽध्यायः ॥

राजोवाच

उक्तस्त्वया भूमण्डलायामविशेषो यावदादित्य -
स्तपति यत्र चासौ ज्योतिषां गणैश्चन्द्रमा वा
सह दृश्यते ॥ 1 ॥ 369

तत्रापि प्रियव्रतरथचरणपरिखातैः सप्तभिः
सप्त सिन्धव उपक्लृप्ता यत एतस्याः सप्तद्वीप -
विशेषविकल्पस्त्वया भगवन् खलु सूचित
एतदेवाखिलमहं मानतो लक्षणतश्च सर्वं
विजिज्ञासामि ॥ 2 ॥ 370

भगवतो गुणमये स्थूलरूप आवेशितं मनो
ह्यगुणेऽपि सूक्ष्मतम आत्मज्योतिषि परे
ब्रह्मणि भगवति वासुदेवाख्ये क्षममावेशितुं
तदु हैतद्गुरोऽर्हस्यनुवर्णयितुमिति ॥ 3 ॥ 371

ऋषिरुवाच

न वै महाराज भगवतो मायागुणविभूतेः
काष्ठां मनसा वचसा वाधिगन्तुमलं
विबुधायुषापि पुरुषस्तस्मात्प्राधान्येनैव

भूगोलकविशेषं नामरूपमानलक्षणतो
व्याख्यास्यामः ॥ 4 ॥ 372

यो वायं द्वीपः कुवलयकमलकोशाभ्यन्तर -
कोशो नियुतयोजनविशालः समवर्तुलो
यथा पुष्करपत्रम् ॥ 5 ॥ 373

यस्मिन्नव वर्षाणि नवयोजनसहस्रायामा -
न्यष्टभिर्मर्यादागिरिभिः सुविभक्तानि भवन्ति ॥ 6 ॥ 374

एषां मध्ये इलावृतं नामाभ्यन्तरवर्षं यस्य
नाभ्यामवस्थितः सर्वतः सौवर्णः कुलगिरिराजो
मेरुर्द्वीपायामसमुन्नाहः कर्णिकाभूतः कुवलय -
कमलस्य मूर्धनि द्वात्रिंशत् सहस्रयोजनविततो
मूले षोडशसहस्रं तावतान्तर्भूम्यां प्रविष्टः ॥ 7 ॥ 375

उत्तरोत्तरेणेलावृतं नीलः श्वेतः शृङ्गवानिति
त्रयो रम्यकहिरण्यमयकुरूणां वर्षाणां मर्यादागिरयः
प्रागायता उभयतः क्षारोदावधयो द्विसहस्रपृथव
एकैकशः पूर्वस्मात्पूर्वस्मादुत्तर उत्तरो
दशांशाधिकांशेन दैर्घ्य एव ह्रसन्ति ॥ 8 ॥ 376

एवं दक्षिणेनेलावृतं निषधो हेमकूटो हिमालय
इति प्रागायता यथा नीलादयोऽयुतयोजनोत्सेधा
हरिवर्षकिम्पुरुषभारतानां यथासङ्ख्यम् ॥ 9 ॥ 377

तथैवेलावृतमपरेण पूर्वेण च माल्यवद्गन्धमादना -
वानीलनिषधायतौ द्विसहस्रं पप्रथतुः केतुमाल -
भद्राश्वयोः सीमानं विदधाते ॥ 10 ॥ 378

मन्दरो मेरुमन्दरः सुपार्श्वः कुमुद इत्ययुतयोजन -
विस्तारोन्नाहा मेरोश्चतुर्दिशमवष्टम्भगिरय
उपक्लृप्ताः ॥ 11 ॥ 379

चतुर्ष्वेतेषु चूतजम्बूकदम्बन्यग्रोधाश्चत्वारः
पादपप्रवराः पर्वतकेतव इवाधिसहस्र -
योजनोन्नाहास्तावद् विटपविततयः
शतयोजनपरिणाहाः ॥ 12 ॥ 380

ह्रदाश्चत्वारः पयोमध्विक्षुरसमृष्टजला
यदुपस्पर्शिन उपदेवगणा योगैश्वर्याणि
स्वाभाविकानि भरतर्षभ धारयन्ति ॥ 13 ॥ 381

देवोद्यानानि च भवन्ति चत्वारि नन्दनं चैत्ररथं
वैभ्राजकं सर्वतोभद्रमिति ॥ 14 ॥ 382

येष्वमरपरिवृढाः सह सुरललनाललामयूथपतय
उपदेवगणैरुपगीयमानमहिमानः किल विहरन्ति ॥ 15 ॥ 383

मन्दरोत्सङ्ग एकादशशतयोजनोत्तुङ्गदेवचूत -
शिरसो गिरिशिखरस्थूलानि फलान्यमृतकल्पानि
पतन्ति ॥ 16 ॥ 384

तेषां विशीर्यमाणानामतिमधुरसुरभिसुगन्धि -
बहुलारुणरसोदेनारुणोदा नाम नदी मन्दरगिरि -
शिखरान्निपतन्ती पूर्वेणेलावृतमुपप्लावयति ॥ 17 ॥ 385

यदुपजोषणाद्भवान्या अनुचरीणां पुण्यजनवधूना -
मवयवस्पर्शसुगन्धवातो दशयोजनं समन्तादनु -
वासयति ॥ 18 ॥ 386

एवं जम्बूफलानामत्युच्चनिपातविशीर्णानामनस्थि -
प्रायाणामिभकायनिभानां रसेन जम्बू नाम नदी
मेरुमन्दरशिखरादयुतयोजनादवनितले निपतन्ती
दक्षिणेनात्मानं यावदिलावृतमुपस्यन्दयति ॥ 19 ॥ 387

तावदुभयोरपि रोधसोर्या मृत्तिका तद्रसेनानु -
विध्यमाना वाय्वर्कसंयोगविपाकेन सदामरलोका -
भरणं जाम्बूनदं नाम सुवर्णं भवति ॥ 20 ॥ 388

यदु ह वाव विबुधादयः सह युवतिभिर्मुकुटकटक -
कटिसूत्राद्याभरणरूपेण खलु धारयन्ति ॥ 21 ॥ 389

यस्तु महाकदम्बः सुपार्श्वनिरूढो यास्तस्य
कोटरेभ्यो विनिःसृताः पञ्चायामपरिणाहाः
पञ्च मधुधाराः सुपार्श्वशिखरात्पतन्त्यो -
ऽपरेणात्मानमिलावृतमनुमोदयन्ति ॥ 22 ॥ 390

या ह्युपयुञ्जानानां मुखनिर्वासितो वायुः समन्ता -
च्छतयोजनमनुवासयति ॥ 23 ॥ 391

एवं कुमुदनिरूढो यः शतवल्शो नाम वटस्तस्य
स्कन्धेभ्यो नीचीनाः पयोदधि मधुघृतगुडान्ना -
द्यम्बरशय्यासनाभरणादयः सर्व एव कामदुघा नदाः
कुमुदाग्रात्पतन्तस्तमुत्तरेणेलावृतमुप -
योजयन्ति ॥ 24 ॥ 392

यानुपजुषाणानां न कदाचिदपि प्रजानां
वलीपलितक्लमस्वेददौर्गन्ध्यजरामय -
मृत्युशीतोष्णवैवर्ण्योपसर्गादयस्ताप -
विशेषा भवन्ति यावज्जीवं सुखं निरतिशयमेव ॥ 25 ॥ 393

कुरङ्गकुररकुसुम्भवैकङ्कत्रिकूटशिशिरपतङ्ग -
रुचकनिषधशिनीवासकपिलशङ्खवैदूर्यजारुधि -
हंसर्षभनागकालञ्जरनारदादयो विंशतिगिरयो
मेरोः कर्णिकाया इव केसरभूता मूलदेशे
परित उपक्लृप्ताः ॥ **26** ॥ 394

जठरदेवकूटौ मेरुं पूर्वेणाष्टादशयोजनसहस्र -
मुदगायतौ द्विसहस्रं पृथुतुङ्गौ भवतः।
एवमपरेण पवनपारियात्रौ दक्षिणेन कैलासकरवीरौ
प्रागायतावेवमुत्तरतस्त्रिशृङ्गमकरावष्टभिरेतैः
परिस्तृतोऽग्निरिव परितश्चकास्ति काञ्चनगिरिः ॥ **27** ॥ 395

मेरोर्मूर्धनि भगवत आत्मयोनेर्मध्यत उपक्लृप्तां
पुरीमयुतयोजनसाहस्रीं समचतुरस्रां शातकौम्भीं
वदन्ति ॥ **28** ॥ 396

तामनु परितो लोकपालानामष्टानां यथादिशं
यथारूपं तुरीयमानेन पुरोऽष्टावुपक्लृप्ताः ॥ **29** ॥ 397

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां
पञ्चमस्कन्धे भुवनकोशवर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे सप्तदशोऽध्यायः ॥

श्रीशुक उवाच
तत्र भगवतः साक्षाद्यज्ञलिङ्गस्य विष्णोर्विक्रमतो
वामपादाङ्गुष्ठनखनिर्भिन्नोर्ध्वाण्डकटाहविवरेणा -
न्तःप्रविष्टा या बाह्यजलधारा तच्चरणपङ्कजा -
वनेजनारुणकिञ्जल्कोपरञ्जिताखिलजगदघ -
मलापहोपस्पर्शनामला साक्षाद्भगवत्पदी -
त्यनुपलक्षितवचोऽभिधीयमानातिमहता
कालेन युगसहस्रोपलक्षणेन दिवो
मूर्धन्यवततार यत्तद्विष्णुपदमाहुः ॥ 1 ॥ 398

यत्र ह वाव वीरव्रत औत्तानपादिः परमभागवतो -
ऽस्मत्कुलदेवताचरणारविन्दोदकमिति यामनुसवन -
मुत्कृष्यमाणभगवद्भक्तियोगेन दृढं
क्लिद्यमानान्तर्हृदय औत्कण्ठ्यविवशामीलित -
लोचनयुगलकुड्मलविगलितामलबाष्पकलयाभिव्यज्य -
मानरोमपुलककुलकोऽधुनापि परमादरेण शिरसा
बिभर्ति ॥ 2 ॥ 399

ततः सप्त ऋषयस्तत्प्रभावाभिज्ञा यां ननु तपस
आत्यन्तिकी सिद्धिरेतावती भगवति सर्वात्मनि

वासुदेवेऽनुपरतभक्तियोगलाभेनैवो -
पेक्षितान्यार्थात्मगतयो मुक्तिमिवागतां मुमुक्षव
इव सबहुमानमद्यापि जटाजूटैरुद्वहन्ति ॥ 3 ॥ 400

ततोऽनेकसहस्रकोटिविमानानीकसङ्कुलदेवयानेना -
वतरन्तीन्दुमण्डलमावार्य ब्रह्मसदने निपतति ॥ 4 ॥ 401

तत्र चतुर्धा भिद्यमाना चतुर्भिर्नामभिश्चतुर्दिश -
मभिस्पन्दन्ती नदनदीपतिमेवाभिनिविशति
सीतालकनन्दा चक्षुर्भद्रेति ॥ 5 ॥ 402

सीता तु ब्रह्मसदनात्केसराचलादिगिरिशिखरेभ्यो -
ऽधोऽधः प्रस्रवन्ती गन्धमादनमूर्धसु पतित्वान्तरेण
भद्राश्ववर्षं प्राच्यां दिशि क्षारसमुद्र -
मभिप्रविशति ॥ 6 ॥ 403

एवं माल्यवच्छिखरान्निष्पतन्ती ततोऽनुपरतवेगा
केतुमालमभि चक्षुः प्रतीच्यां दिशि सरित्पतिं
प्रविशति ॥ 7 ॥ 404

भद्रा चोत्तरतो मेरुशिरसो निपतिता गिरिशिखरा -
द्गिरिशिखरमतिहाय शृङ्गवतः शृङ्गादवस्यन्द -
माना उत्तरांस्तु कुरूनभित उदीच्यां दिशि जलधि -
मभिप्रविशति ॥ 8 ॥ 405

तथैवालकनन्दा दक्षिणेन ब्रह्मसदनाद्बहूनि
गिरिकूटान्यतिक्रम्य हेमकूटाद्धैमकूटान्यति -
रभसतररंहसा लुठयन्ती भारतमभिवर्षं
दक्षिणस्यां दिशि जलधिमभिप्रविशति यस्यां स्नानार्थं

चागच्छतः पुंसः पदे पदेऽश्वमेधराजसूयादीनां
फलं न दुर्लभमिति ॥ 9 ॥ 406

अन्ये च नदा नद्यश्च वर्षे वर्षे सन्ति बहुशो
मेर्वादिगिरिदुहितरः शतशः ॥ 10 ॥ 407

तत्रापि भारतमेव वर्षं कर्मक्षेत्रमन्यान्यष्ट
वर्षाणि स्वर्गिणां पुण्यशेषोपभोगस्थानानि
भौमानि स्वर्गपदानि व्यपदिशन्ति ॥ 11 ॥ 408

एषु पुरुषाणामयुतपुरुषायुर्वर्षाणां देव -
कल्पानां नागायुतप्राणानां वज्रसंहननबलवयो -
मोदप्रमुदितमहासौरतमिथुनव्यवायापवर्गवर्ष -
धृतैकगर्भकलत्राणां तत्र तु त्रेतायुगसमः
कालो वर्तते ॥ 12 ॥ 409

यत्र ह देवपतयः स्वैः स्वैर्गणनायकैर्विहित -
महार्हणाः सर्वर्तुकुसुमस्तबकफलकिसलय -
श्रियाऽऽनम्यमानविटपलताविटपिभिरुपशुम्भमान -
रुचिरकाननाश्रमायतनवर्षगिरिद्रोणीषु तथा
चामलजलाशयेषु विकचविविधनववनरुहामोदमुदित -
राजहंसजलकुक्कुटकारण्डवसारसचक्रवाकादिभि -
र्मधुकरनिकराकृतिभिरुपकूजितेषु जलक्रीडादिभि -
र्विचित्रविनोदैः सुललितसुरसुन्दरीणां
कामकलिलविलासहासलीलावलोकाकृष्टमनो -
दृष्टयः स्वैरं विहरन्ति ॥ 13 ॥ 410

नवस्वपि वर्षेषु भगवान्नारायणो महापुरुषः
पुरुषाणां तदनुग्रहायात्मतत्त्वव्यूहेनात्मना -
द्यापि सन्निधीयते ॥ 14 ॥ 411

इलावृते तु भगवान् भव एक एव पुमान्न ह्यन्य -
स्तत्रापरो निर्विशति भवान्याः शापनिमित्तज्ञो
यत्प्रवेक्ष्यतः स्त्रीभावस्तत्पश्चाद्वक्ष्यामि ॥ 15 ॥ 412

भवानीनाथैः स्त्रीगणार्बुदसहस्रैरवरुध्यमानो
भगवतश्चतुर्मूर्तेर्महापुरुषस्य तुरीयां तामसीं
मूर्तिं प्रकृतिमात्मनः सङ्कर्षणसंज्ञामात्मसमाधि -
रूपेण सन्निधाप्यैतदभिगृणन् भव उपधावति ॥ 16 ॥ 413

श्रीभगवानुवाच
ओं नमो भगवते महापुरुषाय सर्वगुणसङ्ख्या -
नायानन्तायाव्यक्ताय नम इति ॥ 17 ॥ 414

भजे भजन्यारणपादपङ्कजं
भगस्य कृत्स्नस्य परं परायणम्।
भक्तेष्वलं भावितभूतभावनं
भवापहं त्वा भवभावमीश्वरम् ॥ 18 ॥ 415

न यस्य मायागुणचित्तवृत्तिभि -
र्निरीक्षतो ह्यण्वपि दृष्टिरज्यते।
ईशे यथा नोऽजितमन्युरंहसां
कस्तं न मन्येत जिगीषुरात्मनः ॥ 19 ॥ 416

असद्दृशो यः प्रतिभाति मायया
क्षीबेव मध्वासवताम्रलोचनः।

न नागवध्वोऽर्हण ईशिरे ह्रिया
यत्पादयोः स्पर्शनधर्षितेन्द्रियाः ॥ 20 ॥ 417

यमाहुरस्य स्थितिजन्मसंयमं
त्रिभिर्विहीनं यमनन्तमृषयः।
न वेद सिद्धार्थमिव क्वचित्स्थितं
भूमण्डलं मूर्धसहस्रधामसु ॥ 21 ॥ 418

यस्याद्य आसीद् गुणविग्रहो महान्
विज्ञानधिष्ण्यो भगवानजः किल।
यत्सम्भवोऽहं त्रिवृता स्वतेजसा
वैकारिकं तामसमैन्द्रियं सृजे ॥ 22 ॥ 419

एते वयं यस्य वशे महात्मनः
स्थिताः शकुन्ता इव सूत्रयन्त्रिताः।
महानहं वैकृततामसेन्द्रियाः
सृजाम सर्वे यदनुग्रहादिदम् ॥ 23 ॥ 420

यन्निर्मितां कर्ह्यपि कर्मपर्वणीं
मायां जनोऽयं गुणसर्गमोहितः।
न वेद निस्तारणयोगमञ्जसा
तस्मै नमस्ते विलयोदयात्मने ॥ 24 ॥ 421

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां
पञ्चमस्कन्धे सप्तदशोऽध्यायः ॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे अष्टादशोऽध्यायः ॥

श्रीशुक उवाच
तथा च भद्रश्रवा नाम धर्मसुतस्तत्कुलपतयः
पुरुषा भद्राश्ववर्षे साक्षाद्भगवतो
वासुदेवस्य प्रियां तनुं धर्ममयीं हयशीर्षा -
भिधानां परमेण समाधिना सन्निधाप्येदमभि -
गृणन्त उपधावन्ति ॥ 1 ॥ 422

भद्रश्रवस ऊचुः
ओं नमो भगवते धर्मायात्मविशोधनाय नम इति ॥ 2 ॥ 423

अहो विचित्रं भगवद्विचेष्टितं
घ्नन्तं जनोऽयं हि मिषन्न पश्यति।
ध्यायन्नसद्यर्हि विकर्म सेवितुं
निर्हृत्य पुत्रं पितरं जिजीविषति ॥ 3 ॥ 424

वदन्ति विश्वं कवयः स्म नश्वरं
पश्यन्ति चाध्यात्मविदो विपश्चितः।
तथापि मुह्यन्ति तवाज मायया
सुविस्मितं कृत्यमजं नतोऽस्मि तम् ॥ 4 ॥ 425

विश्वोद्भवस्थाननिरोधकर्म ते
    ह्यकर्तुरङ्गीकृतमप्यपावृतः।
युक्तं न चित्रं त्वयि कार्यकारणे
    सर्वात्मनि व्यतिरिक्ते च वस्तुतः ॥ 5 ॥ 426

वेदान् युगान्ते तमसा तिरस्कृतान्
    रसातलाद्यो नृतुरङ्गविग्रहः।
प्रत्याददे वै कवयेऽभियाचते
    तस्मै नमस्तेऽवितथेहिताय इति ॥ 6 ॥ 427

हरिवर्षे चापि भगवान्नरहरिरूपेणास्ते
तद्रूपग्रहणनिमित्तमुत्तरत्राभिधास्ये।
तद्दयितं रूपं महापुरुषगुणभाजनो महा -
भागवतो दैत्यदानवकुलतीर्थीकरणशीलाचरितः
प्रह्लादोऽव्यवधानानन्यभक्तियोगेन सह
तद्वर्षपुरुषैरुपास्ते इदं चोदाहरति ॥ 7 ॥ 428

ओं नमो भगवते नरसिंहाय नमस्तेजस्तेजसे
आविराविर्भव वज्रनख वज्रदंष्ट्र कर्माशयान्
रन्धय रन्धय तमो ग्रस ग्रस ओं स्वाहा।
अभयमभयमात्मनि भूयिष्ठा ओं क्ष्रौम् ॥ 8 ॥ 429

स्वस्त्यस्तु विश्वस्य खलः प्रसीदतां
    ध्यायन्तु भूतानि शिवं मिथो धिया।
मनश्च भद्रं भजतादधोक्षजे
    आवेश्यतां नो मतिरप्यहैतुकी ॥ 9 ॥ 430

मागारदारात्मजवित्तबन्धुषु
    सङ्गो यदि स्याद्भगवत्प्रियेषु नः।

यः प्राणवृत्त्या परितुष्ट आत्मवान्
सिद्ध्यत्यदूरान्न तथेन्द्रियप्रियः ॥ 10 ॥ 431

यत्सङ्गलब्धं निजवीर्यवैभवं
तीर्थं मुहुः संस्पृशतां हि मानसम् ।
हरत्यजोऽन्तः श्रुतिभिर्गतोऽङ्गजं
को वै न सेवेत मुकुन्दविक्रमम् ॥ 11 ॥ 432

यस्यास्ति भक्तिर्भगवत्यकिञ्चना
सर्वैर्गुणैस्तत्र समासते सुराः ।
हरावभक्तस्य कुतो महद्गुणा
मनोरथेनासति धावतो बहिः ॥ 12 ॥ 433

हरिर्हि साक्षाद्भगवान् शरीरिणा -
मात्मा झषाणामिव तोयमीप्सितम् ।
हित्वा महांस्तं यदि सज्जते गृहे
तदा महत्त्वं वयसा दम्पतीनाम् ॥ 13 ॥ 434

तस्माद्रजोरागविषादमन्यु -
मानस्पृहाभयदैन्याधिमूलम् ।
हित्वा गृहं संसृतिचक्रवालं
नृसिंहपादं भजताकुतोभयमिति ॥ 14 ॥ 435

केतुमालेऽपि भगवान् कामदेवस्वरूपेण लक्ष्म्याः
प्रियचिकीर्षया प्रजापतेर्दुहितॄणां पुत्राणां
तद्वर्षपतीनां पुरुषायुषाहोरात्रपरिसङ्ख्यानानां
यासां गर्भा महापुरुषमहास्त्रतेजसोद्वेजित -
मनसां विध्वस्ता व्यसवः संवत्सरान्ते
विनिपतन्ति ॥ 15 ॥ 436

अतीव सुललितगतिविलासविलसितरुचिरहासलेशाव -
लोकलीलया किञ्चिदुत्तम्भितसुन्दरभ्रूमण्डलसुभग -
वदनारविन्दश्रिया रमां रमयन्निन्द्रियाणि रमयते ॥ 16 ॥ 437

तद्भगवतो मायामयं रूपं परमसमाधियोगेन रमा
देवी संवत्सरस्य रात्रिषु प्रजापतेर्दुहितृभिरुपे -
ताहःसु च तद्भर्तृभिरुपास्ते इदं चोदाहरति ॥ 17 ॥ 438

ओं ह्रां ह्रीं ह्रूं ओं नमो भगवते हृषीकेशाय
सर्वगुणविशेषैर्विलक्षितात्मने आकूतीनां
चित्तीनां चेतसां विशेषाणां चाधिपतये
षोडशकलायच्छन्दोमयायान्नमयायामृतमयाय
सर्वमयाय सहसे ओजसे बलाय कान्ताय कामाय
नमस्ते उभयत्र भूयात् ॥ 18 ॥ 439

स्त्रियो व्रतैस्त्वा हृषीकेश्वरं स्वतो
ह्याराध्य लोके पतिमाशासतेऽन्यम्।
तासां न ते वै परिपान्त्यपत्यं
प्रियं धनायूंषि यतोऽस्वतन्त्राः ॥ 19 ॥ 440

स वै पतिः स्यादकुतोभयः स्वयं
समन्ततः पाति भयातुरं जनम्।
स एक एवेतरथा मिथो भयं
नैवात्मलाभादधि मन्यते परम् ॥ 20 ॥ 441

या तस्य ते पादसरोरुहार्हणं
निकामयेत्साखिलकामलम्पटा।
तदेव रासीप्सितमीप्सितोऽर्चितो
यद्भग्नयाच्ञा भगवन् प्रतप्यते ॥ 21 ॥ 442

मत्प्राप्तयेऽजेशसुरासुरादय -
स्तप्यन्त उग्रं तप ऐन्द्रियेधियः।
ऋते भवत्पादपरायणान्न मां
विन्दन्त्यहं त्वद्धृदया यतोऽजित ॥ **22** ॥ 443

स त्वं ममाप्यच्युत शीर्ष्णि वन्दितं
कराम्बुजं यत्त्वदधायि सात्वताम्।
बिभर्षि मां लक्ष्म वरेण्य मायया
क ईश्वरस्येहितमूहितुं विभुरिति ॥ **23** ॥ 444

रम्यके च भगवतः प्रियतमं मात्स्यमवताररूपं
तद्वर्षपुरुषस्य मनोः प्राक्प्रदर्शितं स इदानीमपि
महता भक्तियोगेनाराधयतीदं चोदाहरति ॥ **24** ॥ 445

ओं नमो भगवते मुख्यतमाय नमः सत्त्वाय प्राणा -
यौजसे सहसे बलाय महामत्स्याय नम इति ॥ **25** ॥ 446

अन्तर्बहिश्चाखिललोकपालकै -
रदृष्टरूपो विचरस्युरुस्वनः।
स ईश्वरस्त्वं य इदं वशेऽनय -
न्नाम्ना यथा दारुमयीं नरः स्त्रियम् ॥ **26** ॥ 447

यं लोकपालाः किल मत्सरज्वरा
हित्वा यतन्तोऽपि पृथक् समेत्य च।
पातुं न शेकुर्द्विपदश्चतुष्पदः
सरीसृपं स्थाणु यदत्र दृश्यते ॥ **27** ॥ 448

भवान् युगान्तार्णव ऊर्मिमालिनि
क्षोणीमिमामोषधिवीरुधां निधिम्।

मया सहोरु क्रमतेऽज ओजसा
तस्मै जगत्प्राणगणात्मने नम इति ॥ 28 ॥ 449

हिरण्मयेऽपि भगवान्निवसति कूर्मतनुं
बिभ्राणस्तस्य तत्प्रियतमां तनुमर्यमा सह
वर्षपुरुषैः पितृगणाधिपतिरुपधावति
मन्त्रमिमं चानुजपति ॥ 29 ॥ 450

ओं नमो भगवते अकूपाराय सर्वसत्त्वगुण -
विशेषणायानुपलक्षितस्थानाय नमो वर्ष्मणे
नमो भूम्ने नमो नमोऽवस्थानाय नमस्ते ॥ 30 ॥ 451

यद्रूपमेतन्निजमाययार्पित -
मर्थस्वरूपं बहुरूपरूपितम्।
सङ्ख्या न यस्यास्त्ययथोपलम्भनात्
तस्मै नमस्तेऽव्यपदेशरूपिणे ॥ 31 ॥ 452

जरायुजं स्वेदजमण्डजोद्भिदं
चराचरं देवर्षिपितृभूतमैन्द्रियम्।
द्यौः खं क्षितिः शैलसरित्समुद्र -
द्वीपग्रहर्क्षेत्यभिधेय एकः ॥ 32 ॥ 453

यस्मिन्नसङ्ख्येयविशेषनाम -
रूपाकृतौ कविभिः कल्पितेयम्।
सङ्ख्या यया तत्त्वदृशापनीयते
तस्मै नमः साङ्ख्यनिदर्शनाय ते इति ॥ 33 ॥ 454

उत्तरेषु च कुरुषु भगवान् यज्ञपुरुषः
कृतवराहरूप आस्ते तं तु देवी हैषा भूः

सह कुरुभिरस्खलितभक्तियोगेनोपधावति
इमां च परमामुपनिषदमावर्तयति ॥ **34** ॥ 455

ओं नमो भगवते मन्त्रतत्त्वलिङ्गाय
यज्ञक्रतवे महाध्वरावयवाय महापुरुषाय
नमः कर्मशुक्लाय त्रियुगाय नमस्ते ॥ **35** ॥ 456

यस्य स्वरूपं कवयो विपश्चितो
गुणेषु दारुष्विव जातवेदसम्।
मथ्नन्ति मथ्ना मनसा दिदृक्षवो
गूढं क्रियार्थैर्नम ईरितात्मने ॥ **36** ॥ 457

द्रव्यक्रियाहेत्वयनेशकर्तृभि -
र्मायागुणैर्वस्तुनिरीक्षितात्मने।
अन्वीक्षयाङ्गातिशयात्मबुद्धिभि -
र्निरस्तमायाकृतये नमो नमः ॥ **37** ॥ 458

करोति विश्वस्थितिसंयमोदयं
यस्येप्सितं नेप्सितमीक्षितुर्गुणैः।
माया यथायो भ्रमते तदाश्रयं
ग्राव्णो नमस्ते गुणकर्मसाक्षिणे ॥ **38** ॥ 459

प्रमथ्य दैत्यं प्रतिवारणं मृधे
यो मां रसाया जगदादिसूकरः।
कृत्वाग्रदंष्ट्रे निरगादुदन्वतः
क्रीडन्निवेभः प्रणतास्मि तं विभुमिति ॥ **39** ॥ 460

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां
पञ्चमस्कन्धे भुवनकोशवर्णनं नाम अष्टादशोऽध्यायः ॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे एकोनविंशोऽध्यायः ॥

श्रीशुक उवाच
किम्पुरुषे वर्षे भगवन्तमादिपुरुषं लक्ष्मणाग्रजं
सीताभिरामं रामं तच्चरणसन्निकर्षाभिरतः
परमभागवतो हनुमान् सह किम्पुरुषैरविरत -
भक्तिरुपास्ते ॥ 1 ॥ 461

आर्ष्टिषेणेन सह गन्धर्वैरनुगीयमानां
परमकल्याणीं भर्तृभगवत्कथां समुपशृणोति
स्वयं चेदं गायति ॥ 2 ॥ 462

ओं नमो भगवते उत्तमश्लोकाय नम आर्यलक्षण -
शीलव्रताय नम उपशिक्षितात्मन उपासितलोकाय नमः
साधुवादनिकषणाय नमो ब्रह्मण्यदेवाय
महापुरुषाय महाराजाय नम इति ॥ 3 ॥ 463

यत्तद्विशुद्धानुभवमात्रमेकं
स्वतेजसा ध्वस्तगुणव्यवस्थम्।
प्रत्यक् प्रशान्तं सुधियोपलम्भनं
ह्यनामरूपं निरहं प्रपद्ये ॥ 4 ॥ 464

मर्त्यावतारस्त्विह मर्त्यशिक्षणं
  रक्षोवधायैव न केवलं विभोः।
कुतोऽन्यथा स्याद्रमतः स्व आत्मनः
  सीताकृतानि व्यसनानीश्वरस्य॥ 5॥ 465

न वै स आत्माऽऽत्मवतां सुहृत्तमः
  सक्तस्त्रिलोक्यां भगवान् वासुदेवः।
न स्त्रीकृतं कश्मलमश्नुवीत
  न लक्ष्मणं चापि विहातुमर्हति॥ 6॥ 466

न जन्म नूनं महतो न सौभगं
  न वाङ् न बुद्धिर्नाकृतिस्तोषहेतुः।
तैर्यद्विसृष्टानपि नो वनौकस -
  श्चकार सख्ये बत लक्ष्मणाग्रजः॥ 7॥ 467

सुरोऽसुरो वाप्यथ वानरो नरः
  सर्वात्मना यः सुकृतज्ञमुत्तमम्।
भजेत रामं मनुजाकृतिं हरिं
  य उत्तराननयत्कोसलान्दिवमिति॥ 8॥ 468

भारतेऽपि वर्षे भगवान्नरनारायणाख्य आकल्पान्त -
मुपचितधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्योपशमोपरमात्मोप -
लम्भनमनुग्रहायात्मवतामनुकम्पया तपोऽव्यक्त -
गतिश्चरति॥ 9॥ 469

तं भगवान्नारदो वर्णाश्रमवतीभिर्भारतीभिः प्रजाभि -
र्भगवत्प्रोक्ताभ्यां साङ्ख्ययोगाभ्यां भगवदनुभा -
वोपवर्णनं सावर्णेरुपदेक्ष्यमाणः परमभक्ति -
भावेनोपसरति इदं चाभिगृणाति॥ 10॥ 470

ओं नमो भगवते उपशमशीलायोपरतानात्म्याय
नमोऽकिञ्चनवित्ताय ऋषिऋषभाय नरनारायणाय
परमहंसपरमगुरवे आत्मारामाधिपतये
नमो नम इति ॥ **11** ॥ 471

गायति चेदम् —
कर्तास्य सर्गादिषु यो न बध्यते
    न हन्यते देहगतोऽपि दैहिकैः।
द्रष्टुर्न दृग्यस्य गुणैर्विदूष्यते
    तस्मै नमोऽसक्तविविक्तसाक्षिणे ॥ **12** ॥ 472

इदं हि योगेश्वर योगनैपुणं
    हिरण्यगर्भो भगवाञ्जगाद यत्।
यदन्तकाले त्वयि निर्गुणे मनो
    भक्त्या दधीतोज्झितदुष्कलेवरः ॥ **13** ॥ 473

यथैहिकामुष्मिककामलम्पटः
    सुतेषु दारेषु धनेषु चिन्तयन्।
शङ्केत विद्वान् कुकलेवरात्ययाद्
    यस्तस्य यत्नः श्रम एव केवलम् ॥ **14** ॥ 474

तन्नः प्रभो त्वं कुकलेवरार्पितां
    त्वन्माययाहम्ममतामधोक्षज।
भिन्द्याम येनाशु वयं सुदुर्भिदां
    विधेहि योगं त्वयि नः स्वभावमिति ॥ **15** ॥ 475

भारतेऽप्यस्मिन् वर्षे सरिच्छैलाः सन्ति बहवो
मलयो मङ्गलप्रस्थो मैनाकस्त्रिकूट ऋषभः कूटकः
कोल्लकः सह्यो देवगिरिर्ऋष्यमूकः श्रीशैलो

वेङ्कटो महेन्द्रो वारिधारो विन्ध्यः शुक्तिमा -
नृक्षगिरिः पारियात्रो द्रोणश्चित्रकूटो गोवर्धनो
रैवतकः ककुभो नीलो गोकामुख इन्द्रकीलः
कामगिरिरिति चान्ये च शतसहस्रशः शैलास्तेषां
नितम्बप्रभवा नदा नद्यश्च सन्त्यसङ्ख्याताः ॥ 16 ॥ 476

एतासामपो भारत्यः प्रजा नामभिरेव पुनन्तीना -
मात्मना चोपस्पृशन्ति ॥ 17 ॥ 477

चन्द्रवसा ताम्रपर्णी अवटोदा कृतमाला वैहायसी
कावेरी वेणी पयस्विनी शर्करावर्ता तुङ्गभद्रा कृष्णा
वेण्या भीमरथी गोदावरी निर्विन्ध्या पयोष्णी तापी
रेवा सुरसा नर्मदा चर्मण्वती सिन्धुरन्धः शोणश्च
नदौ महानदी वेदस्मृतिर्ऋषिकुल्या त्रिसामा
कौशिकी मन्दाकिनी यमुना सरस्वती दृषद्वती
गोमती सरयू रोधस्वती सप्तवती सुषोमा
शतद्रूश्चन्द्रभागा मरुद्वृधा वितस्ता असिक्नी
विश्वेति महानद्यः ॥ 18 ॥ 478

अस्मिन्नेव वर्षे पुरुषैर्लब्धजन्मभिः शुक्ललोहित -
कृष्णवर्णेन स्वारब्धेन कर्मणा दिव्यमानुषनारक -
गतयो बह्व्य आत्मन आनुपूर्व्येण सर्वा ह्येव
सर्वेषां विधीयन्ते यथा वर्णविधानमपवर्गश्चापि
भवति ॥ 19 ॥ 479

योऽसौ भगवति सर्वभूतात्मन्यनात्म्येऽनिरुक्ते -
ऽनिलयने परमात्मनि वासुदेवेऽनन्यनिमित्त -
भक्तियोगलक्षणो नानागतिनिमित्ताविद्याग्रन्थि -
रन्धनद्वारेण यदा हि महापुरुषपुरुषप्रसङ्गः ॥ 20 ॥ 480

एतदेव हि देवा गायन्ति —
अहो अमीषां किमकारि शोभनं
प्रसन्न एषां स्विदुत स्वयं हरिः।
यैर्जन्म लब्धं नृषु भारताजिरे
मुकुन्दसेवौपयिकं स्पृहा हि नः॥ **21**॥ 481

किं दुष्करैर्नः क्रतुभिस्तपोव्रतै -
र्दानादिभिर्वा द्युजयेन फल्गुना।
न यत्र नारायणपादपङ्कज -
स्मृतिः प्रमुष्टातिशयेन्द्रियोत्सवात्॥ **22**॥ 482

कल्पायुषां स्थानजयात्पुनर्भवात्
क्षणायुषां भारतभूजयो वरम्।
क्षणेन मर्त्येन कृतं मनस्विनः
सन्न्यस्य संयान्त्यभयं पदं हरेः॥ **23**॥ 483

न यत्र वैकुण्ठकथासुधापगा
न साधवो भागवतास्तदाश्रयाः।
न यत्र यज्ञेशमखा महोत्सवाः
सुरेशलोकोऽपि न वै स सेव्यताम्॥ **24**॥ 484

प्राप्ता नृजातिं त्विह ये च जन्तवो
ज्ञानक्रियाद्रव्यकलापसम्भृताम्।
न वै यतेरन्नपुनर्भवाय ते
भूयो वनौका इव यान्ति बन्धनम्॥ **25**॥ 485

यैः श्रद्धया बर्हिषि भागशो हवि -
र्निरुप्तमिष्टं विधिमन्त्रवस्तुतः।

एकः पृथङ्नामभिराहुतो मुदा
गृह्णाति पूर्णः स्वयमाशिषां प्रभुः ॥ 26 ॥ 486

सत्यं दिशत्यर्थितमर्थितो नृणां
नैवार्थदो यत्पुनरर्थिता यतः।
स्वयं विधत्ते भजतामनिच्छता -
मिच्छापिधानं निजपादपल्लवम् ॥ 27 ॥ 487

यद्यत्र नः स्वर्गसुखावशेषितं
स्विष्टस्य सूक्तस्य कृतस्य शोभनम्।
तेनाजनाभे स्मृतिमज्जन्म नः स्याद्
वर्षे हरिर्यद्भजतां शं तनोति ॥ 28 ॥ 488

श्रीशुक उवाच
जम्बूद्वीपस्य च राजन्नुपद्वीपानष्टौ हैक
उपदिशन्ति सगरात्मजैरश्वान्वेषण इमां महीं
परितो निखनद्भिरुपकल्पितान् ॥ 29 ॥ 489

तद्यथा स्वर्णप्रस्थश्चन्द्रशुक्ल आवर्तनो रमणको
मन्दरहरिणः पाञ्चजन्यः सिंहलो लङ्केति ॥ 30 ॥ 490

एवं तव भारतोत्तम जम्बूद्वीपवर्षविभागो
यथोपदेशमुपवर्णित इति ॥ 31 ॥ 491

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां
पञ्चमस्कन्धे जम्बूद्वीपवर्णनं नाम एकोनविंशोऽध्यायः ॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे विंशोऽध्यायः ॥

श्रीशुक उवाच
अतः परं प्लक्षादीनां प्रमाणलक्षणसंस्थानतो
वर्षविभाग उपवर्ण्यते ॥ 1 ॥ 492

जम्बूद्वीपोऽयं यावत्प्रमाणविस्तारस्तावता
क्षारोदधिना परिवेष्टितो यथा मेरुर्जम्ब्वाख्येन
लवणोदधिरपि ततो द्विगुणविशालेन प्लक्षाख्येन
परिक्षिप्तो यथा परिखा बाह्योपवनेन।
प्लक्षो जम्बूप्रमाणो द्वीपाख्याकरो हिरण्मय
उत्थितो यत्राग्निरुपास्ते सप्तजिह्वस्तस्याधिपतिः
प्रियव्रतात्मज इध्मजिह्वः स्वं द्वीपं सप्तवर्षाणि
विभज्य सप्तवर्षनामभ्य आत्मजेभ्य आकलय्य
स्वयमात्मयोगेनोपरराम ॥ 2 ॥ 493

शिवं यवसं सुभद्रं शान्तं क्षेमममृतमभयमिति
वर्षाणि तेषु गिरयो नद्यश्च सप्तैवाभिज्ञाताः ॥ 3 ॥ 494

मणिकूटो वज्रकूट इन्द्रसेनो ज्योतिष्मान्
सुपर्णो हिरण्यष्ठीवो मेघमाल इति सेतुशैलाः।
अरुणा नृम्णाऽऽङ्गिरसी सावित्री सुप्रभाता ऋतम्भरा

सत्यम्भरा इति महानद्यः।
यासां जलोपस्पर्शनविधूतरजस्तमसो
हंसपतङ्गोर्ध्वायनसत्याङ्गसंज्ञाश्चत्वारो
वर्णाः सहस्रायुषो विबुधोपमसन्दर्शनप्रजननाः
स्वर्गद्वारं त्रय्या विद्यया भगवन्तं त्रयीमयं
सूर्यमात्मानं यजन्ते ॥ 4 ॥ 495

प्रत्नस्य विष्णो रूपं यत्सत्यस्यर्तस्य ब्रह्मणः।
अमृतस्य च मृत्योश्च सूर्यमात्मानमीमहीति ॥ 5 ॥ 496

प्लक्षादिषु पञ्चसु पुरुषाणामायुरिन्द्रियमोजः
सहो बलं बुद्धिर्विक्रम इति च सर्वेषामौत्पत्तिकी
सिद्धिरविशेषेण वर्तते ॥ 6 ॥ 497

प्लक्षः स्वसमानेनेक्षुरसोदेनावृतो यथा
तथा द्वीपोऽपि शाल्मलो द्विगुणविशालः समानेन
सुरोदेनावृतः परिवृङ्क्ते ॥ 7 ॥ 498

यत्र ह वै शाल्मली प्लक्षायामा यस्यां वाव किल
निलयमाहुर्भगवतश्छन्दः स्तुतः पतत्त्रिराजस्य सा
द्वीपहूतये उपलक्ष्यते ॥ 8 ॥ 499

तद्द्वीपाधिपतिः प्रियव्रतात्मजो यज्ञबाहुः
स्वसुतेभ्यः सप्तभ्यस्तन्नामानि सप्तवर्षाणि
व्यभजत्सुरोचनं सौमनस्यं रमणकं देववर्षं
पारिभद्रमाप्यायनमविज्ञातमिति ॥ 9 ॥ 500

तेषु वर्षाद्रयो नद्यश्च सप्तैवाभिज्ञाताः
स्वरसः शतशृङ्गो वामदेवः कुन्दो मुकुन्दः

पुष्पवर्षः सहस्रश्रुतिरिति अनुमतिः सिनीवाली
सरस्वती कुहू रजनी नन्दा राकेति ॥ **10** ॥ 501

तद्वर्षपुरुषाः श्रुतधरवीर्यधरवसुन्धरेषन्धर -
संज्ञा भगवन्तं वेदमयं सोममात्मानं
वेदेन यजन्ते ॥ **11** ॥ 502

स्वगोभिः पितृदेवेभ्यो विभजन् कृष्णशुक्लयोः।
प्रजानां सर्वासां राजान्धः सोमो न आस्त्विति ॥ **12** ॥ 503

एवं सुरोदाद्बहिस्तद्द्विगुणः समानेनावृतो
घृतोदेन यथापूर्वः कुशद्वीपो यस्मिन् कुशस्तम्बो
देवकृतस्तद्द्वीपाख्याकरो ज्वलन इवापरः
स्वशष्परोचिषा दिशो विराजयति ॥ **13** ॥ 504

तद्द्वीपपतिः प्रैयव्रतो राजन् हिरण्यरेता नाम
स्वं द्वीपं सप्तभ्यः स्वपुत्रेभ्यो यथाभागं
विभज्य स्वयं तप आतिष्ठत वसुवसुदानदृढ -
रुचिनाभिगुप्तस्तुत्यव्रतविविक्तवामदेवनामभ्यः ॥ **14** ॥ 505

तेषां वर्षेषु सीमागिरयो नद्यश्चाभिज्ञाताः
सप्त सप्तैव चक्रश्चतुःशृङ्गः कपिलश्चित्रकूटो
देवानीक ऊर्ध्वरोमा द्रविण इति।
रसकुल्या मधुकुल्या मित्रविन्दा श्रुतविन्दा
देवगर्भा घृतच्युता मन्त्रमालेति ॥ **15** ॥ 506

यासां पयोभिः कुशद्वीपौकसः कुशलकोविदाभियुक्त -
कुलकसंज्ञा भगवन्तं जातवेदसरूपिणं
कर्मकौशलेन यजन्ते ॥ **16** ॥ 507

परस्य ब्रह्मणः साक्षाज्जातवेदोऽसि हव्यवाट्।
देवानां पुरुषाङ्गानां यज्ञेन पुरुषं यजेति॥ **17**॥ 508

तथा घृतोदाद्बहिः क्रौञ्चद्वीपो द्विगुणः
स्वमानेन क्षीरोदेन परित उपक्लृप्तो वृतो यथा
कुशद्वीपो घृतोदेन यस्मिन् क्रौञ्चो नाम
पर्वतराजो द्वीपनामनिर्वर्तक आस्ते॥ **18**॥ 509

योऽसौ गुहप्रहरणोन्मथितनितम्बकुञ्जोऽपि
क्षीरोदेनासिच्यमानो भगवता वरुणेनाभिगुप्तो
विभयो बभूव॥ **19**॥ 510

तस्मिन्नपि प्रैयव्रतो घृतपृष्ठो नामाधिपतिः
स्वे द्वीपे वर्षाणि सप्त विभज्य तेषु पुत्रनामसु
सप्त रिक्थादान् वर्षपान्निवेश्य स्वयं भगवान्
भगवतः परमकल्याणयशस आत्मभूतस्य
हरेश्चरणारविन्दमुपजगाम॥ **20**॥ 511

आमो मधुरुहो मेघपृष्ठः सुधामा भ्राजिष्ठो
लोहितार्णो वनस्पतिरिति घृतपृष्ठ -
सुतास्तेषां वर्षगिरयः सप्त सप्तैव
नद्यश्चाभिख्याताः शुक्लो वर्धमानो भोजन
उपबर्हिणो नन्दो नन्दनः सर्वतोभद्र इति
अभया अमृतौघा आर्यका तीर्थवती वृत्तिरूपवती
पवित्रवती शुक्लेति॥ **21**॥ 512

यासामम्भः पवित्रममलमुपयुञ्जानाः पुरुष ऋषभ -
द्रविणदेवकसंज्ञा वर्षपुरुषा आपोमयं
देवमपां पूर्णेनाञ्जलिना यजन्ते॥ **22**॥ 513

आपः पुरुषवीर्याः स्थ पुनन्तीर्भूर्भुवः सुवः।
ता नः पुनीतामीवघ्नीः स्पृशतामात्मना भुव इति ॥ 23 ॥ 514

एवं पुरस्तात्क्षीरोदात्परित उपवेशितः शाकद्वीपो
द्वात्रिंशल्लक्षयोजनायामः समानेन च
दधिमण्डोदेन परीतो यस्मिन् शाको नाम महीरुहः
स्वक्षेत्रव्यपदेशको यस्य ह महासुरभि -
गन्धस्तं द्वीपमनुवासयति ॥ 24 ॥ 515

तस्यापि प्रैयव्रत एवाधिपतिर्नाम्ना मेधातिथिः सोऽपि
विभज्य सप्त वर्षाणि पुत्रनामानि तेषु स्वात्मजान्
पुरोजवमनोजवपवमानधूम्रानीकचित्ररेफबहुरूप -
विश्वधारसंज्ञान्निधाप्याधिपतीन् स्वयं
भगवत्यनन्त आवेशितमतिस्तपोवनं प्रविवेश ॥ 25 ॥ 516

एतेषां वर्षमर्यादागिरयो नद्यश्च सप्त
सप्तैव ईशान उरुशृङ्गो बलभद्रः शतकेसरः
सहस्रस्रोतो देवपालो महानस इति अनघाऽऽयुर्दा
उभयस्पृष्टिरपराजिता पञ्चपदी सहस्र -
स्रुतिर्निजधृतिरिति ॥ 26 ॥ 517

तद्वर्षपुरुषा ऋतव्रतसत्यव्रतदानव्रतानुव्रत -
नामानो भगवन्तं वाय्वात्मकं प्राणायामविधूत -
रजस्तमसः परमसमाधिना यजन्ते ॥ 27 ॥ 518

अन्तः प्रविश्य भूतानि यो बिभर्त्यात्मकेतुभिः।
अन्तर्यामीश्वरः साक्षात्पातु नो यद्वशे स्फुटम् ॥ 28 ॥ 519

एवमेव दधिमण्डोदात्परतः पुष्करद्वीपस्ततो
द्विगुणायामः समन्तत उपकल्पितः समानेन

स्वादूदकेन समुद्रेण बहिरावृतो यस्मिन्
बृहत्पुष्करं ज्वलनशिखामलकनकपत्रायुतायुतं
भगवतः कमलासनस्याध्यासनं परिकल्पितम् ॥ 29 ॥ 520

तद्द्वीपमध्ये मानसोत्तरनामैक एवार्वाचीनपराचीन -
वर्षयोर्मर्यादाचलोऽयुतयोजनोच्छ्रायायामो
यत्र तु चतसृषु दिक्षु चत्वारि पुराणि
लोकपालानामिन्द्रादीनां यदुपरिष्टात्सूर्यरथस्य
मेरुं परिभ्रमतः संवत्सरात्मकं चक्रं
देवानामहोरात्राभ्यां परिभ्रमति ॥ 30 ॥ 521

तद्द्वीपस्याप्यधिपतिः प्रैयव्रतो वीतिहोत्रो
नामैतस्यात्मजौ रमणकधातकिनामानौ वर्षपती
नियुज्य स स्वयं पूर्वजवद्भगवत्कर्मशील एवास्ते ॥ 31 ॥ 522

तद्वर्षपुरुषा भगवन्तं ब्रह्मरूपिणं सकर्मकेण
कर्मणाऽऽराधयन्तीदं चोदाहरन्ति ॥ 32 ॥ 523

यत्तत्कर्ममयं लिङ्गं ब्रह्मलिङ्गं जनोऽर्चयेत्।
एकान्तमद्वयं शान्तं तस्मै भगवते नम इति ॥ 33 ॥ 524

ऋषिरुवाच
ततः परस्ताल्लोकालोकनामाचलो लोकालोकयो -
रन्तराले परित उपक्षिप्तः ॥ 34 ॥ 525

यावन्मानसोत्तरमेर्वोरन्तरं तावती भूमिः
काञ्चन्यन्याऽऽदर्शतलोपमा यस्यां प्रहितः
पदार्थो न कथञ्चित्पुनः प्रत्युपलभ्यते
तस्मात्सर्वसत्त्वपरिहृताऽऽसीत् ॥ 35 ॥ 526

लोकालोक इति समाख्या यदनेनाचलेन
लोकालोकस्यान्तर्वर्तिनावस्थाप्यते ॥ 36 ॥ 527

स लोकत्रयान्ते परित ईश्वरेण विहितो
यस्मात्सूर्यादीनां ध्रुवापवर्गाणां
ज्योतिर्गणानां गभस्तयोऽर्वाचीनांस्त्रीन्
लोकानावितन्वाना न कदाचित्पराचीना
भवितुमुत्सहन्ते तावदुन्नहनायामः ॥ 37 ॥ 528

एतावान् लोकविन्यासो मानलक्षणसंस्थाभि -
र्विचिन्तितः कविभिः स तु पञ्चाशत्कोटिगणितस्य
भूगोलस्य तुरीयभागोऽयं लोकालोकाचलः ॥ 38 ॥ 529

तदुपरिष्टाच्चतसृष्वाशास्वात्मयोनिनाखिल -
जगद्गुरुणाधिनिवेशिता ये द्विरदपतय ऋषभः
पुष्करचूडो वामनोऽपराजित इति सकललोक -
स्थितिहेतवः ॥ 39 ॥ 530

तेषां स्वविभूतीनां लोकपालानां च विविधवीर्यो -
पबृंहणाय भगवान् परममहापुरुषो
महाविभूतिपतिरन्तर्याम्यात्मनो विशुद्धसत्त्वं
धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याद्यष्टमहासिद्ध्युप -
लक्षणं विष्वक्सेनादिभिः स्वपार्षदप्रवरैः
परिवारितो निजवरायुधोपशोभितैर्निजभुजदण्डैः
सन्धारयमाणस्तस्मिन् गिरिवरे समन्तात्सकललोक -
स्वस्तय आस्ते ॥ 40 ॥ 531

आकल्पमेवं वेषं गत एष भगवानात्मयोगमायया
विरचितविविधलोकयात्रागोपीथायेत्यर्थः ॥ 41 ॥ 532

योऽन्तर्विस्तार एतेन ह्यलोकपरिमाणं च व्याख्यातं
यद्बहिर्लोकालोकाचलात्।
ततः परस्ताद्योगेश्वरगतिं विशुद्धामुदाहरन्ति ॥ **42** ॥ 533

अण्डमध्यगतः सूर्यो
    द्यावाभूम्योर्यदन्तरम्।
सूर्याण्डगोलयोर्मध्ये
    कोट्यः स्युः पञ्चविंशतिः ॥ **43** ॥ 534

मृतेऽण्ड एष एतस्मिन् यदभूत्ततो मार्तण्ड इति
व्यपदेशः।
हिरण्यगर्भ इति यद्धिरण्याण्डसमुद्भवः ॥ **44** ॥ 535

सूर्येण हि विभज्यन्ते दिशः खं द्यौर्मही भिदा।
स्वर्गापवर्गौ नरका रसौकांसि च सर्वशः ॥ **45** ॥ 536

देवतिर्यङ्मनुष्याणां सरीसृपसवीरुधाम्।
सर्वजीवनिकायानां सूर्य आत्मा दृगीश्वरः ॥ **46** ॥ 537

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे
भुवनकोशवर्णने समुद्रवर्षसन्निवेशपरिमाणलक्षणो विंशोऽध्यायः ॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे एकविंशोऽध्यायः ॥

श्रीशुक उवाच
एतावानेव भूवलयस्य सन्निवेशः प्रमाणलक्षतो
व्याख्यातः ॥ 1 ॥ 538

एतेन हि दिवो मण्डलमानं तद्विद उपदिशन्ति
यथा द्विदलयोर्निष्पावादीनां ते अन्तरेणान्तरिक्षं
तदुभयसन्धितम् ॥ 2 ॥ 539

यन्मध्यगतो भगवांस्तपताम्पतिस्तपन आतपेन
त्रिलोकीं प्रतपत्यवभासयत्यात्मभासा स एष
उदगयनदक्षिणायनवैषुवतसंज्ञाभिर्मान्द्य -
शैघ्र्यसमानाभिर्गतिभिरारोहणावरोहणसमान -
स्थानेषु यथासवनमभिपद्यमानो मकरादिषु
राशिष्वहोरात्राणि दीर्घह्रस्वसमानानि
विधत्ते ॥ 3 ॥ 540

यदा मेषतुलयोर्वर्तते तदाहोरात्राणि
समानानि भवन्ति यदा वृषभादिषु पञ्चसु
च राशिषु चरति तदाहान्येव वर्धन्ते ह्रसति
च मासि मास्येकैका घटिका रात्रिषु ॥ 4 ॥ 541

यदा वृश्चिकादिषु पञ्चसु वर्तते तदाहोरात्राणि
विपर्ययाणि भवन्ति ॥ 5 ॥ 542

यावद्दक्षिणायनमहानि वर्धन्ते यावदुदगयनं
रात्रयः ॥ 6 ॥ 543

एवं नव कोटय एकपञ्चाशल्लक्षाणि योजनानां
मानसोत्तरगिरिपरिवर्तनस्योपदिशन्ति
तस्मिन्नैन्द्रीं पुरीं पूर्वस्मान्मेरोर्देवधानीं नाम
दक्षिणतो याम्यां संयमनीं नाम पश्चाद्वारुणीं
निम्लोचनीं नाम उत्तरतः सौम्यां विभावरीं नाम
तासूदयमध्याह्नास्तमयनिशीथानीति भूतानां
प्रवृत्तिनिवृत्तिनिमित्तानि समयविशेषेण
मेरोश्चतुर्दिशम् ॥ 7 ॥ 544

तत्रत्यानां दिवसमध्यङ्गत एव सदाऽऽदित्यस्तपति
सव्येनाचलं दक्षिणेन करोति ॥ 8 ॥ 545

यत्रोदेति तस्य ह समानसूत्रनिपाते निम्लोचति
यत्र क्वचन स्यन्देनाभितपति तस्य हैष
समानसूत्रनिपाते प्रस्वापयति तत्र गतं
न पश्यन्ति ये तं समनुपश्येरन् ॥ 9 ॥ 546

यदा चैन्द्र्याः पुर्याः प्रचलते पञ्चदश -
घटिकाभिर्याम्यां सपादकोटिद्वयं योजनानां
सार्धद्वादशलक्षाणि साधिकानि चोपयाति ॥ 10 ॥ 547

एवं ततो वारुणीं सौम्यामैन्द्रीं च
पुनस्तथान्ये च ग्रहाः सोमादयो नक्षत्रैः सह
ज्योतिश्चक्रे समभ्युद्यन्ति सह वा निम्लोचन्ति ॥ 11 ॥ 548

एवं मुहूर्तेन चतुस्त्रिंशल्लक्षयोजनान्यष्ट -
शताधिकानि सौरो रथस्त्रयीमयोऽसौ चतसृषु
परिवर्तते पुरीषु ॥ **12** ॥ 549

यस्यैकं चक्रं द्वादशारं षण्नेमि त्रिणाभि
संवत्सरात्मकं समामनन्ति तस्याक्षो मेरोर्मूर्धनि
कृतो मानसोत्तरे कृतेतरभागो यत्र प्रोतं
रविरथचक्रं तैलयन्त्रचक्रवद् भ्रम -
न्मानसोत्तरगिरौ परिभ्रमति ॥ **13** ॥ 550

तस्मिन्नक्षे कृतमूलो द्वितीयोऽक्षस्तुर्यमानेन
सम्मितस्तैलयन्त्राक्षवद् ध्रुवे कृतोपरिभागः ॥ **14** ॥ 551

रथनीडस्तु षट्त्रिंशल्लक्षयोजनायतस्तत्तुरीयभाग -
विशालस्तावान् रविरथयुगो यत्र हयाश्छन्दो
नामानः सप्तारुणयोजिता वहन्ति देवमादित्यम् ॥ **15** ॥ 552

पुरस्तात्सवितुररुणः पश्चाच्च नियुक्तः सौत्ये
कर्मणि किलास्ते ॥ **16** ॥ 553

तथा बालखिल्या ऋषयोऽङ्गुष्ठपर्वमात्राः
षष्टिसहस्राणि पुरतः सूर्यं सूक्तवाकाय
नियुक्ताः संस्तुवन्ति ॥ **17** ॥ 554

तथान्ये च ऋषयो गन्धर्वाप्सरसो नागा
ग्रामण्यो यातुधाना देवा इत्येकैकशो गणाः
सप्त चतुर्दश मासि मासि भगवन्तं सूर्यमात्मानं
नानानामानं पृथङ्नानानामानः पृथक्कर्म -
भिर्द्वन्द्वश उपासते ॥ **18** ॥ 555

लक्षोत्तरं सार्धनवकोटियोजनपरिमण्डलं
भूवलयस्य क्षणेन सगव्यूत्युत्तरं
द्विसहस्रयोजनानि स भुङ्क्ते ॥ 19 ॥ 556

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां
पञ्चमस्कन्धे ज्योतिश्चक्रसूर्यरथमण्डलवर्णनं नाम एकविंशोऽध्यायः ॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे द्वाविंशोऽध्यायः ॥

राजोवाच
यदेतद्भगवत आदित्यस्य मेरुं ध्रुवं च
प्रदक्षिणेन परिक्रामतो राशीनामभिमुखं प्रचलितं
चाप्रदक्षिणं भगवतोपवर्णितममुष्य वयं
कथमनुमिमीमहीति ॥ 1 ॥ 557

स होवाच
यथा कुलालचक्रेण भ्रमता सह भ्रमतां
तदाश्रयाणां पिपीलिकादीनां गतिरन्यैव
प्रदेशान्तरेष्वप्युपलभ्यमानत्वादेवं
नक्षत्रराशिभिरुपलक्षितेन कालचक्रेण ध्रुवं
मेरुं च प्रदक्षिणेन परिधावता सह
परिधावमानानां तदाश्रयाणां सूर्यादीनां
ग्रहाणां गतिरन्यैव नक्षत्रान्तरे
राश्यन्तरे चोपलभ्यमानत्वात् ॥ 2 ॥ 558

स एष भगवानादिपुरुष एव साक्षान्नारायणो
लोकानां स्वस्तय आत्मानं त्रयीमयं कर्मविशुद्धि -
निमित्तं कविभिरपि च वेदेन विजिज्ञास्यमानो

द्वादशधा विभज्य षट्सु वसन्तादिष्वृतुषु
यथोपजोषमृतुगुणान् विदधाति ॥ 3 ॥ 559

तमेतमिह पुरुषास्त्रय्या विद्यया वर्णाश्रमा -
चारानुपथा उच्चावचैः कर्मभिराम्नातैर्योग -
वितानैश्च श्रद्धया यजन्तोऽञ्जसा श्रेयः
समधिगच्छन्ति ॥ 4 ॥ 560

अथ स एष आत्मा लोकानां द्यावापृथिव्योरन्तरेण
नभोवलयस्य कालचक्रगतो द्वादश मासान् भुङ्क्ते
राशिसंज्ञान् संवत्सरावयवान्मासः पक्षद्वयं दिवा
नक्तं चेति सपादर्क्षद्वयमुपदिशन्ति यावता
षष्ठमंशं भुञ्जीत स वै ऋतुरित्युपदिश्यते
संवत्सरावयवः ॥ 5 ॥ 561

अथ च यावतार्धेन नभोवीथ्यां प्रचरति तं
कालमयनमाचक्षते ॥ 6 ॥ 562

अथ च यावन्नभोमण्डलं सह द्यावापृथिव्यो -
र्मण्डलाभ्यां कार्त्स्न्येन स ह भुञ्जीत तं कालं
संवत्सरं परिवत्सरमिडावत्सरमनुवत्सरं
वत्सरमिति भानोर्मान्द्यशैघ्र्यसमगतिभिः
समामनन्ति ॥ 7 ॥ 563

एवं चन्द्रमा अर्कगभस्तिभ्य उपरिष्टाल्लक्षयोजनत
उपलभ्यमानोऽर्कस्य संवत्सरभुक्तिं पक्षाभ्यां
मासभुक्तिं सपादर्क्षाभ्यां दिनेनैव
पक्षभुक्तिमग्रचारी द्रुततरगमनो भुङ्क्ते ॥ 8 ॥ 564

अथ चापूर्यमाणाभिश्च कलाभिरमराणां
क्षीयमाणाभिश्च कलाभिः पितृणामहोरात्राणि
पूर्वपक्षापरपक्षाभ्यां वितन्वानः सर्वजीव -
निवहप्राणो जीवश्चैकमेकं नक्षत्रं त्रिंशता
मुहूर्तैर्भुङ्क्ते ॥ **9** ॥ 565

य एष षोडशकलः पुरुषो भगवान्मनोमयो -
ऽन्नमयोऽमृतमयो देवपितृमनुष्यभूतपशुपक्षि -
सरीसृपवीरुधां प्राणाप्यायनशीलत्वात्सर्वमय
इति वर्णयन्ति ॥ **10** ॥ 566

तत उपरिष्टात्त्रिलक्षयोजनतो नक्षत्राणि मेरुं
दक्षिणेनैव कालायन ईश्वरयोजितानि
सहाभिजिताष्टाविंशतिः ॥ **11** ॥ 567

तत उपरिष्टादुशना द्विलक्षयोजनत उपलभ्यते
पुरतः पश्चात्सहैव वार्कस्य शैघ्र्यमान्द्य -
साम्याभिर्गतिभिरर्कवच्चरति लोकानां
नित्यदानुकूल एव प्रायेण वर्षयंश्चारेणानु -
मीयते स वृष्टिविष्टम्भग्रहोपशमनः ॥ **12** ॥ 568

उशनसा बुधो व्याख्यातस्तत उपरिष्टाद् द्विलक्ष -
योजनतो बुधः सोमसुत उपलभ्यमानः प्रायेण
शुभकृद्यदार्काद् व्यतिरिच्येत तदातिवाताभ्रप्राया -
नावृष्ट्यादिभयमाशंसते ॥ **13** ॥ 569

अत ऊर्ध्वमङ्गारकोऽपि योजनलक्षद्वितय
उपलभ्यमानस्त्रिभिस्त्रिभिः पक्षैरेकैकशो

राशीन्द्वादशानुभुङ्क्ते यदि न वक्रेणाभिवर्तते
प्रायेणाशुभग्रहोऽघशंसः ॥ 14 ॥ 570

तत उपरिष्टाद् द्विलक्षयोजनान्तरगतो
भगवान् बृहस्पतिरेकैकस्मिन् राशौ
परिवत्सरं परिवत्सरं चरति यदि न वक्रः
स्यात्प्रायेणानुकूलो ब्राह्मणकुलस्य ॥ 15 ॥ 571

तत उपरिष्टाद्योजनलक्षद्वयात्प्रतीयमानः
शनैश्चर एकैकस्मिन् राशौ त्रिंशन्मासान्
विलम्बमानः सर्वानेवानुपर्येति तावद्भि -
रनुवत्सरैः प्रायेण हि सर्वेषामशान्तिकरः ॥ 16 ॥ 572

तत उत्तरस्मादृषय एकादशलक्षयोजनान्तर
उपलभ्यन्ते य एव लोकानां शमनुभावयन्तो
भगवतो विष्णोर्यत्परमं पदं प्रदक्षिणं
प्रक्रमन्ति ॥ 17 ॥ 573

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां
पञ्चमस्कन्धे ज्योतिश्चक्रवर्णने द्वाविंशोऽध्यायः ॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥

श्रीशुक उवाच
अथ तस्मात्परतस्त्रयोदशलक्षयोजनान्तरतो
यत्तद्विष्णोः परमं पदमभिवदन्ति यत्र ह महा -
भागवतो ध्रुव औत्तानपादिरग्निनेन्द्रेण
प्रजापतिना कश्यपेन धर्मेण च समकालयुग्भिः
सबहुमानं दक्षिणतः क्रियमाण इदानीमपि
कल्पजीविनामाजीव्य उपास्ते तस्येहानुभाव
उपवर्णितः ॥ 1 ॥ 574

स हि सर्वेषां ज्योतिर्गणानां ग्रहनक्षत्रा -
दीनामनिमिषेणाव्यक्तरंहसा भगवता कालेन
भ्राम्यमाणानां स्थाणुरिवावष्टम्भ ईश्वरेण
विहितः शश्वदवभासते ॥ 2 ॥ 575

यथा मेढीस्तम्भ आक्रमणपशवः संयोजिता -
स्त्रिभिस्त्रिभिः सवनैर्यथास्थानं मण्डलानि
चरन्त्येवं भगणा ग्रहादय एतस्मिन् -
नन्तर्बहिर्योगेन कालचक्र आयोजिता ध्रुवमेवाव -
लम्ब्य वायुनोदीर्यमाणा आकल्पान्तं
परिचङ्क्रमन्ति नभसि यथा मेघाः श्येनादयो

वायुवशाः कर्मसारथयः परिवर्तन्ते एवं
ज्योतिर्गणाः प्रकृतिपुरुषसंयोगानुगृहीताः
कर्मनिर्मितगतयो भुवि न पतन्ति ॥ 3 ॥ 576

केचनैतज्ज्योतिरनीकं शिशुमारसंस्थानेन भगवतो
वासुदेवस्य योगधारणायामनुवर्णयन्ति ॥ 4 ॥ 577

यस्य पुच्छाग्रेऽवाक्शिरसः कुण्डलीभूतदेहस्य
ध्रुव उपकल्पितस्तस्य लाङ्गूले प्रजापतिरग्निरिन्द्रो
धर्म इति पुच्छमूले धाता विधाता च कट्यां
सप्तर्षयः।
तस्य दक्षिणावर्तकुण्डलीभूतशरीरस्य
यान्युदगयनानि दक्षिणपार्श्वे तु नक्षत्राण्युप -
कल्पयन्ति दक्षिणायनानि तु सव्ये।
यथा शिशुमारस्य कुण्डलाभोगसन्निवेशस्य
पार्श्वयोरुभयोरप्यवयवाः समसङ्ख्या भवन्ति।
पृष्ठे त्वजवीथी आकाशगङ्गा चोदरतः ॥ 5 ॥ 578

पुनर्वसुपुष्यौ दक्षिणवामयोः श्रोण्यो -
रार्द्राश्लेषे च दक्षिणवामयोः पश्चिमयोः
पादयोरभिजिदुत्तराषाढे दक्षिणवामयोर्नासि -
कयोर्यथासङ्ख्यं श्रवणपूर्वाषाढे
दक्षिणवामयोर्लोचनयोर्धनिष्ठा
मूलं च दक्षिणवामयोः कर्णयोर्मघादीन्यष्ट
नक्षत्राणि दक्षिणायनानि वामपार्श्ववङ्क्रिषु
युञ्जीत तथैव मृगशीर्षादीन्युदगयनानि
दक्षिणपार्श्ववङ्क्रिषु प्रातिलोम्येन प्रयुञ्जीत

शतभिषाज्येष्ठे स्कन्धयोर्दक्षिण -
वामयोर्न्यसेत् ॥ **6** ॥ 579

उत्तराहनावगस्तिरधराहनौ यमो मुखेषु चाङ्गारकः
शनैश्चर उपस्थे बृहस्पतिः ककुदि वक्षस्यादित्यो
हृदये नारायणो मनसि चन्द्रो नाभ्यामुशना
स्तनयोरश्विनौ बुधः प्राणापानयो राहुर्गले
केतवः सर्वाङ्गेषु रोमसु सर्वे तारागणाः ॥ 7 ॥ 580

एतदु हैव भगवतो विष्णोः सर्वदेवतामयं
रूपमहरहः सन्ध्यायां प्रयतो वाग्यतो
निरीक्षमाण उपतिष्ठेत नमो ज्योतिर्लोकाय
कालायनायानिमिषां पतये महापुरुषाया -
भिधीमहीति ॥ **8** ॥ 581

ग्रहर्क्षतारामयमाधिदैविकं
    पापापहं मन्त्रकृतां त्रिकालम्।
नमस्यतः स्मरतो वा त्रिकालं
    नश्येत तत्कालजमाशु पापम् ॥ **9** ॥ 582

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां
पञ्चमस्कन्धे शिशुमारसंस्थावर्णनं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

श्रीशुक उवाच
अधस्तात्सवितुर्योजनायुते स्वर्भानुर्नक्षत्रव -
च्चरतीत्येके योऽसावमरत्वं ग्रहत्वं चालभत।
भगवदनुकम्पया स्वयमसुरापसदः सैंहिकेयो
ह्यतदर्हस्तस्य तात जन्म कर्माणि चोपरिष्टा -
द्वक्ष्यामः ॥ 1 ॥ 583

यददस्तरणेर्मण्डलं प्रतपतस्तद्विस्तरतो
योजनायुतमाचक्षते द्वादशसहस्रं सोमस्य
त्रयोदशसहस्रं राहोर्यः पर्वणि
तद्व्यवधानकृद्वैरानुबन्धः
सूर्याचन्द्रमसावभिधावति ॥ 2 ॥ 584

तन्निशम्योभयत्रापि भगवता रक्षणाय प्रयुक्तं
सुदर्शनं नाम भागवतं दयितमस्त्रं तत्तेजसा
दुर्विषहं मुहुः परिवर्तमानमभ्यवस्थितो
मुहूर्तमुद्विजमानश्चकितहृदय आरादेव निवर्तते
तदुपरागमिति वदन्ति लोकाः ॥ 3 ॥ 585

ततोऽधस्तात्सिद्धचारणविद्याधराणां
सदनानि तावन्मात्र एव ॥ 4 ॥ 586

ततोऽधस्ताद्यक्षरक्षःपिशाचप्रेतभूतगणानां
विहाराजिरमन्तरिक्षं यावद्वायुः प्रवाति यावन्मेघा
उपलभ्यन्ते ॥ 5 ॥ 587

ततोऽधस्ताच्छतयोजनान्तर इयं पृथिवी याव -
द्धंसभासश्येनसुपर्णादयः पतत्त्रिप्रवरा
उत्पतन्तीति ॥ 6 ॥ 588

उपवर्णितं भूमेर्यथा सन्निवेशावस्थानमवनेर -
प्यधस्तात् सप्त भूविवरा एकैकशो योजनायु -
तान्तरेणायामविस्तारेणोपक्लृप्ता अतलं वितलं
सुतलं तलातलं महातलं रसातलं
पातालमिति ॥ 7 ॥ 589

एतेषु हि बिलस्वर्गेषु स्वर्गादप्यधिककाम -
भोगैश्वर्यानन्दभूतिविभूतिभिः
सुसमृद्धभवनोद्यानाक्रीडविहारेषु
दैत्यदानवकाद्रवेया नित्यप्रमुदिता -
नुरक्तकलत्रापत्यबन्धुसुहृदनुचरा गृहपतय
ईश्वरादप्यप्रतिहतकामा मायाविनोदा निवसन्ति ॥ 8 ॥ 590

येषु महाराज मयेन मायाविना विनिर्मिताः
पुरो नानामणिप्रवरप्रवेकविरचितविचित्रभवन -
प्राकारगोपुरसभाचैत्यचत्वरायतनादिभि -
र्नागासुरमिथुनपारावतशुकसारिकाकीर्णकृत्रिम -

भूमिभिर्विवरेश्वरगृहोत्तमैः समलङ्कृताश्च -
कासति ॥ 9 ॥ 591

उद्यानानि चातितरां मन इन्द्रियानन्दिभिः
कुसुमफलस्तबकसुभगकिसलयावनतरुचिर -
विटपविटपिनां लताङ्गालिङ्गितानां श्रीभिः
समिथुनविविधविहङ्गमजलाशयानाममल -
जलपूर्णानां झषकुलोल्लङ्घनक्षुभितनीरनीरज -
कुमुदकुवलयकह्लारनीलोत्पललोहितशतपत्रादि -
वनेषु कृतनिकेतनानामेकविहाराकुलमधुर -
विविधस्वनादिभिरिन्द्रियोत्सवैरमरलोकश्रिय -
मतिशयितानि ॥ 10 ॥ 592

यत्र ह वाव न भयमहोरात्रादिभिः
कालविभागैरुपलक्ष्यते ॥ 11 ॥ 593

यत्र हि महाहिप्रवरशिरोमणयः सर्वं
तमः प्रबाधन्ते ॥ 12 ॥ 594

न वा एतेषु वसतां दिव्यौषधिरसरसायनान्नपान -
स्नानादिभिराधयो व्याधयो वलीपलितजरादयश्च
देहवैवर्ण्यदौर्गन्ध्यस्वेदक्लमग्लानिरिति
वयोऽवस्थाश्च भवन्ति ॥ 13 ॥ 595

न हि तेषां कल्याणानां प्रभवति कुतश्चन
मृत्युर्विना भगवत्तेजसश्चक्रापदेशात् ॥ 14 ॥ 596

यस्मिन् प्रविष्टेऽसुरवधूनां प्रायः पुंसवनानि
भयादेव स्रवन्ति पतन्ति च ॥ 15 ॥ 597

अथातले मयपुत्रोऽसुरो बलो निवसति येन ह वा
इह सृष्टाः षण्णवतिर्मायाः काश्चनाद्यापि
मायाविनो धारयन्ति यस्य च जृम्भमाणस्य मुखतस्त्रयः
स्त्रीगणा उदपद्यन्त स्वैरिण्यः कामिन्यः पुंश्चल्य
इति या वै बिलायनं प्रविष्टं पुरुषं रसेन
हाटकाख्येन साधयित्वा
स्वविलासावलोकनानुरागस्मितसंलापोपगूह -
नादिभिः स्वैरं किल रमयन्ति यस्मिन्नुपयुक्ते पुरुष
ईश्वरोऽहं सिद्धोऽहमित्ययुतमहागजबलमात्मानमभि -
मन्यमानः कत्थते मदान्ध इव ॥ **16** ॥ 598

ततोऽधस्ताद्वितले हरो भगवान् हाटकेश्वरः
स्वपार्षदभूतगणावृतः प्रजापतिसर्गोप -
बृंहणाय भवो भवान्या सह मिथुनीभूत
आस्ते यतः प्रवृत्ता सरित्प्रवरा हाटकी नाम
भवयोर्वीर्येण यत्र चित्रभानुर्मातरिश्वना
समिध्यमान ओजसा पिबति तन्निष्ठ्यूतं हाटकाख्यं
सुवर्णं भूषणेनासुरेन्द्रावरोधेषु पुरुषाः
सह पुरुषीभिर्धारयन्ति ॥ **17** ॥ 599

ततोऽधस्तात्सुतले उदारश्रवाः पुण्यश्लोको
विरोचनात्मजो बलिर्भगवता महेन्द्रस्य प्रियं
चिकीर्षमाणेनादितेर्लब्धकायो भूत्वा
वटुवामनरूपेण पराक्षिप्तलोकत्रयो भगवदनु -
कम्पयैव पुनः प्रवेशित इन्द्रादिष्वविद्यमानया
सुसमृद्धया श्रियाभिजुष्टः
स्वधर्मेणाराधयंस्तमेव

भगवन्तमाराधनीयमपगत -
साध्वस आस्तेऽधुनापि ॥ 18 ॥ 600

नो एवैतत्साक्षात्कारो भूमिदानस्य
यत्तद्भगवत्यशेषजीवनिकायानां जीवभूतात्मभूते
परमात्मनि वासुदेवे तीर्थतमे पात्र उपपन्ने परया
श्रद्धया परमादरसमाहितमनसा सम्प्रतिपादितस्य
साक्षादपवर्गद्वारस्य यद्बिलनिलयैश्वर्यम् ॥ 19 ॥ 601

यस्य ह वाव क्षुतपतनप्रस्खलनादिषु विवशः
सकृन्नामाभिगृणन् पुरुषः कर्मबन्धनमञ्जसा
विधुनोति यस्य हैव प्रतिबाधनं मुमुक्षवो -
ऽन्यथैवोपलभन्ते ॥ 20 ॥ 602

तद्भक्तानामात्मवतां सर्वेषामात्मन्यात्मद
आत्मतयैव ॥ 21 ॥ 603

न वै भगवान्नूनममुष्यानुजग्राह यदुत
पुनरात्मानुस्मृतिमोषणं मायामयभोगै -
श्वर्यमेवातनुतेति ॥ 22 ॥ 604

यत्तद्भगवतानधिगतान्योपायेन
याञ्चाच्छलेनापहृतस्वशरीरावशेषितलोकत्रयो
वरुणपाशैश्च सम्प्रतिमुक्तो
गिरिदर्यां चापविद्ध इति होवाच ॥ 23 ॥ 605

नूनं बतायं भगवानर्थेषु न निष्णातो
योऽसाविन्द्रो यस्य सचिवो मन्त्राय वृत
एकान्ततो बृहस्पतिस्तमतिहाय स्वयमु -
पेन्द्रेणात्मानमयाचतात्मनश्चाशिषो नो एव

तद्वास्यमतिगम्भीरवयसः कालस्य
मन्वन्तरपरिवृत्तं कियल्लोकत्रयमिदम् ॥ **24** ॥ 606

यस्यानुदास्यमेवास्मत्पितामहः किल वव्रे न तु
स्वपित्र्यं यदुताकुतोभयं पदं दीयमानं
भगवतः परमिति भगवतोपरते खलु स्वपितरि ॥ **25** ॥ 607

तस्य महानुभावस्यानुपथममृजितकषायः को
वास्मद्विधः परिहीणभगवदनुग्रह
उपजिगमिषतीति ॥ **26** ॥ 608

तस्यानुचरितमुपरिष्टाद्विस्तरिष्यते यस्य
भगवान् स्वयमखिलजगद्गुरुर्नारायणो द्वारि
गदापाणिरवतिष्ठते निजजनानुकम्पितहृदयो
येनाङ्गुष्ठेन पदा दशकन्धरो योजना -
युतायुतं दिग्विजय उच्चाटितः ॥ **27** ॥ 609

ततोऽधस्तात्तलातले मयो नाम दानवेन्द्रस्त्रि -
पुराधिपतिर्भगवता पुरारिणा त्रिलोकीशं
चिकीर्षुणा निर्दग्धस्वपुरत्रयस्तत्प्रसादाल्लब्ध -
पदो मायाविनामाचार्यो महादेवेन परिरक्षितो
विगतसुदर्शनभयो महीयते ॥ **28** ॥ 610

ततोऽधस्तान्महातले काद्रवेयाणां सर्पाणां
नैकशिरसां क्रोधवशो नाम गणः कुहकतक्षक -
कालियसुषेणादिप्रधाना महाभोगवन्तः
पतत्त्रिराजाधिपतेः पुरुषवाहादनवरतमुद्विजमानाः
स्वकलत्रापत्यसुहृत्कुटुम्बसङ्गेन क्वचित्प्रमत्ता
विहरन्ति ॥ **29** ॥ 611

ततोऽधस्ताद्रसातले दैतेया दानवाः पणयो नाम
निवातकवचाः कालेया हिरण्यपुरवासिन इति
विबुधप्रत्यनीका उत्पत्त्या महौजसो महासाह -
सिनो भगवतः सकललोकानुभावस्य हरेरेव तेजसा
प्रतिहतबलावलेपा बिलेशया इव वसन्ति ये वै
सरमयेन्द्रदूत्या वाग्भिर्मन्त्रवर्णाभि -
रिन्द्राद्बिभ्यति ॥ **30** ॥ 612

ततोऽधस्तात्पाताले नागलोकपतयो वासुकि -
प्रमुखाः शङ्खकुलिकमहाशङ्खश्वेतधनञ्जयधृत -
राष्ट्रशङ्खचूडकम्बलाश्वतरदेवदत्तादयो
महाभोगिनो महामर्षा निवसन्ति येषामु ह वै
पञ्चसप्तदशशतसहस्रशीर्षाणां
फणासु विरचिता महामणयो रोचिष्णवः
पातालविवरतिमिरनिकरं स्वरोचिषा विधमन्ति ॥ **31** ॥ 613

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे
राह्वादिस्थितिबिलस्वर्गमर्यादानिरूपणं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

श्रीशुक उवाच
तस्य मूलदेशे त्रिंशद्योजनसहस्रान्तर आस्ते
या वै कला भगवतस्तामसी समाख्यातानन्त
इति सात्वतीया द्रष्टृदृश्ययोः सङ्कर्षण -
महमित्यभिमानलक्षणं यं सङ्कर्षण -
मित्याचक्षते ॥ 1 ॥ 614

यस्येदं क्षितिमण्डलं भगवतोऽनन्तमूर्तेः
सहस्रशिरस एकस्मिन्नेव शीर्षणि ध्रियमाणं
सिद्धार्थ इव लक्ष्यते ॥ 2 ॥ 615

यस्य ह वा इदं कालेनोपसञ्जिहीर्षतोऽमर्ष -
विरचितरुचिरभ्रमद्भ्रुवोरन्तरेण साङ्कर्षणो
नाम रुद्र एकादशव्यूहस्त्र्यक्षस्त्रिशिखं
शूलमुत्तम्भयन्नुदतिष्ठत् ॥ 3 ॥ 616

यस्याङ्घ्रिकमलयुगलारुणविशदनख -
मणिषण्डमण्डलेष्वहिपतयः सह
सात्वतर्षभैरेकान्तभक्तियोगेनावनमन्तः
स्ववदनानि परिस्फुरत्कुण्डलप्रभा -

मण्डितगण्डस्थलान्यतिमनोहराणि
प्रमुदितमनसः खलु विलोकयन्ति ॥ 4 ॥ 617

यस्यैव हि नागराजकुमार्य आशिष आशासाना -
श्चार्वङ्गवलयविलसितविशदविपुलधवलसुभग -
रुचिरभुजरजतस्तम्भेष्वगुरुचन्दनकुङ्कुमपङ्कानु -
लेपेनावलिम्पमानास्तदभिमर्शनोन्मथितहृदय -
मकरध्वजावेशरुचिरललितस्मितास्तदनुराग -
मदमुदितमदविघूर्णितारुणकरुणावलोकनयन -
वदनारविन्दं सव्रीडं किल विलोकयन्ति ॥ 5 ॥ 618

स एव भगवाननन्तोऽनन्तगुणार्णव आदिदेव
उपसंहृतामर्षरोषवेगो लोकानां स्वस्तय
आस्ते ॥ 6 ॥ 619

ध्यायमानः सुरासुरोरगसिद्धगन्धर्वविद्याधर -
मुनिगणैरनवरतमदमुदितविकृतविह्वललोचनः
सुललितमुखरिकामृतेनाप्यायमानः स्वपार्षद -
विबुधयूथपतीनपरिम्लानरागनवतुलसिकामोद -
मध्वासवेन माद्यन्मधुकरव्रातमधुरगीतश्रियं
वैजयन्तीं स्वां वनमालां नीलवासा एककुण्डलो
हलककुदि कृतसुभगसुन्दरभुजो भगवा -
न्माहेन्द्रो वारणेन्द्र इव काञ्चनीं कक्षामुदारलीलो
बिभर्ति ॥ 7 ॥ 620

य एष एवमनुश्रुतो ध्यायमानो मुमुक्षूणामनादि -
कालकर्मवासनाग्रथितमविद्यामयं हृदयग्रन्थिं
सत्त्वरजस्तमोमयमन्तर्हृदयं गत आशु निर्भिनत्ति

तस्यानुभावान् भगवान् स्वायम्भुवो नारदः सह
तुम्बुरुणा सभायां ब्रह्मणः संश्लोकयामास ॥ **8** ॥ 621

उत्पत्तिस्थितिलयहेतवोऽस्य कल्पाः
सत्त्वाद्याः प्रकृतिगुणा यदीक्षयाऽऽसन्।
यद्रूपं ध्रुवमकृतं यदेकमात्मन्
नानाधात्कथमु ह वेद तस्य वर्त्म ॥ **9** ॥ 622

मूर्तिं नः पुरुकृपया बभार सत्त्वं
संशुद्धं सदसदिदं विभाति यत्र।
यल्लीलां मृगपतिराददेऽनवद्या -
मादातुं स्वजनमनांस्युदारवीर्यः ॥ **10** ॥ 623

यन्नाम श्रुतमनुकीर्तयेदकस्मा -
दार्तो वा यदि पतितः प्रलम्भनाद्वा।
हन्त्यंहः सपदि नृणामशेषमन्यं
कं शेषाद्भगवत आश्रयेन्मुमुक्षुः ॥ **11** ॥ 624

मूर्धन्यर्पितमणुवत्सहस्रमूर्ध्नो
भूगोलं सगिरिसरित्समुद्रसत्त्वम्।
आनन्त्यादनिमितविक्रमस्य भूम्नः
को वीर्याण्यधिगणयेत्सहस्रजिह्वः ॥ **12** ॥ 625

एवम्प्रभावो भगवाननन्तो
दुरन्तवीर्योरुगुणानुभावः।
मूले रसायाः स्थित आत्मतन्त्रो
यो लीलया क्ष्मां स्थितये बिभर्ति ॥ **13** ॥ 626

**एता ह्येवेह नृभिरुपगन्तव्या गतयो यथा -
कर्मविनिर्मिता यथोपदेशमनुवर्णिताः कामान्
काममानैः ॥ 14 ॥** 627

**एतावतीर्हि राजन् पुंसः प्रवृत्तिलक्षणस्य धर्मस्य
विपाकगतय उच्चावचा विसदृशा यथाप्रश्नं
व्याचख्ये किमन्यत्कथयाम इति ॥ 15 ॥** 628

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां
पञ्चमस्कन्धे भूविवरविध्युपवर्णनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे षड्विंशोऽध्यायः ॥

राजोवाच
महर्ष एतद्वैचित्र्यं लोकस्य कथमिति ॥ 1 ॥ 629

ऋषिरुवाच
त्रिगुणत्वात्कर्तुः श्रद्धया कर्मगतयः पृथग्विधाः
सर्वा एव सर्वस्य तारतम्येन भवन्ति ॥ 2 ॥ 630

अथेदानीं प्रतिषिद्धलक्षणस्याधर्मस्य तथैव
कर्तुः श्रद्धाया वैसादृश्यात्कर्मफलं
विसदृशं भवति या ह्यनाद्यविद्यया कृतकामानां
तत्परिणामलक्षणाः सृतयः सहस्रशः
प्रवृत्तास्तासां प्राचुर्येणानुवर्णयिष्यामः ॥ 3 ॥ 631

राजोवाच
नरका नाम भगवन् किं देशविशेषा अथवा
बहिस्त्रिलोक्या आहोस्विदन्तराल इति ॥ 4 ॥ 632

ऋषिरुवाच
अन्तराल एव त्रिजगत्यास्तु दिशि दक्षिणस्या -
मधस्ताद्भूमेरुपरिष्टाच्च जलाद्यस्या -
मग्निष्वात्तादयः पितृगणा दिशि स्वानां

गोत्राणां परमेण समाधिना सत्या एवाशिष
आशासाना निवसन्ति॥ 5 ॥ 633

यत्र ह वाव भगवान् पितृराजो वैवस्वतः
स्वविषयं प्रापितेषु स्वपुरुषैर्जन्तुषु सम्परेतेषु
यथाकर्मावद्यं दोषमेवानुल्लङ्घितभगवच्छासनः
सगणो दमं धारयति॥ 6 ॥ 634

तत्र हैके नरकानेकविंशतिं गणयन्ति अथ तांस्ते
राजन्नामरूपलक्षणतोऽनुक्रमिष्यामस्तामिस्रो -
ऽन्धतामिस्रो रौरवो महारौरवः कुम्भीपाकः
कालसूत्रमसिपत्रवनं सूकरमुखमन्धकूपः
कृमिभोजनः सन्दंशस्तप्तसूर्मिर्वज्रकण्टक -
शाल्मली वैतरणी पूयोदः प्राणरोधो विशसनं
लालाभक्षः सारमेयादनमवीचिरयःपानमिति।
किञ्च क्षारकर्दमो रक्षोगणभोजनः शूलप्रोतो
दन्दशूकोऽवटनिरोधनः पर्यावर्तनः सूचीमुखमि -
त्यष्टाविंशतिर्नरका विविधयातनाभूमयः॥ 7 ॥ 635

तत्र यस्तु परवित्तापत्यकलत्राण्यपहरति स हि
कालपाशबद्धो यमपुरुषैरतिभयानकैस्तामिस्रे
नरके बलान्निपात्यते अनशनानुदपानदण्ड -
ताडनसन्तर्जनादिभिर्यातनाभिर्यात्यमानो
जन्तुर्यत्र कश्मलमासादित एकदैव मूर्च्छामुपयाति
तामिस्रप्राये॥ 8 ॥ 636

एवमेवान्धतामिस्रे यस्तु वञ्चयित्वा पुरुषं दारादी -
नुपयुङ्क्ते यत्र शरीरी निपात्यमानो यातनास्थो

वेदनया नष्टमतिर्नष्टदृष्टिश्च भवति यथा वनस्पति -
र्वृश्च्यमानमूलस्तस्मादन्धतामिस्रं तमुपदिशन्ति ॥ **9** ॥ 637

यस्त्विह वा एतदहमिति ममेदमिति भूतद्रोहेण
केवलं स्वकुटुम्बमेवानुदिनं प्रपुष्णाति स तदिह
विहाय स्वयमेव तदशुभेन रौरवे निपतति ॥ **10** ॥ 638

ये त्विह यथैवामुना विहिंसिता जन्तवः परत्र
यमयातनामुपगतं त एव रुरवो भूत्वा तथा
तमेव विहिंसन्ति तस्माद्रौरवमित्याहू रुरुरिति
सर्पादतिक्रूरसत्त्वस्यापदेशः ॥ **11** ॥ 639

एवमेव महारौरवो यत्र निपतितं पुरुषं क्रव्यादा
नाम रुरवस्तं क्रव्येण घातयन्ति यः केवलं
देहम्भरः ॥ **12** ॥ 640

यस्त्विह वा उग्रः पशून् पक्षिणो वा प्राणत
उपरन्धयति तमपकरुणं पुरुषादैरपि विगर्हितममुत्र
यमानुचराः कुम्भीपाके तप्ततैले उपरन्धयन्ति ॥ **13** ॥ 641

यस्त्विह पितृविप्रब्रह्मध्रुक् स कालसूत्रसंज्ञके
नरके अयुतयोजनपरिमण्डले ताम्रमये तप्तखले
उपर्यधस्तादग्न्यर्काभ्यामतितप्यमानेऽभिनिवेशितः
क्षुत्पिपासाभ्यां च दह्यमानान्तर्बहिःशरीर आस्ते
शेते चेष्टतेऽवतिष्ठति परिधावति च
यावन्ति पशुरोमाणि तावद्वर्षसहस्राणि ॥ **14** ॥ 642

यस्त्विह वै निजवेदपथादनापद्यपगतः पाखण्डं
चोपगतस्तमसिपत्रवनं प्रवेश्य कशया प्रहरन्ति
तत्र हासावितस्ततो धावमान उभयतो धारै -

स्तालवनासिपत्रैश्छिद्यमानसर्वाङ्गो हा हतो -
ऽस्मीति परमया वेदनया मूर्च्छितः पदे पदे
निपतति स्वधर्महा पाखण्डानुगतं फलं भुङ्क्ते ॥ 15 ॥ 643

यस्त्विह वै राजा राजपुरुषो वा अदण्ड्ये दण्डं
प्रणयति ब्राह्मणे वा शरीरदण्डं स पापीया -
न्नरकेऽमुत्र सूकरमुखे निपतति तत्रातिबलै -
र्विनिष्पिष्यमाणावयवो यथैवेहेक्षुखण्ड
आर्तस्वरेण स्वनयन् क्वचिन्मूर्च्छितः
कश्मलमुपगतो यथैवेहादृष्टदोषा
उपरुद्धाः ॥ 16 ॥ 644

यस्त्विह वै भूतानामीश्वरोपकल्पितवृत्तीना -
मविविक्तपरव्यथानां स्वयं पुरुषोपकल्पित -
वृत्तिर्विविक्तपरव्यथो व्यथामाचरति स
परत्रान्धकूपे तदभिद्रोहेण निपतति तत्र हासौ
तैर्जन्तुभिः पशुमृगपक्षिसरीसृपैर्मशकयूका -
मत्कुणमक्षिकादिभिर्ये के चाभिद्रुग्धास्तैः
सर्वतोऽभिद्रुह्यमाणस्तमसि विहतनिद्रानिर्वृति -
रलब्धावस्थानः परिक्रामति यथा कुशरीरे जीवः ॥ 17 ॥ 645

यस्त्विह वा असंविभज्याश्नाति यत्किञ्चनो -
पनतमनिर्मितपञ्चयज्ञो वायससंस्तुतः स
परत्र कृमिभोजने नरकाधमे निपतति तत्र
शतसहस्रयोजने कृमिकुण्डे कृमिभूतः स्वयं
कृमिभिरेव भक्ष्यमाणः कृमिभोजनो यावत्त -
दप्रत्ताप्रहुतादोऽनिर्वेशमात्मानं यातयते ॥ 18 ॥ 646

यस्त्विह वै स्तेयेन बलाद्वा हिरण्यरत्नादीनि
ब्राह्मणस्य वापहरत्यन्यस्य वानापदि पुरुष -
स्तममुत्र राजन् यमपुरुषा अयस्मयैरग्निपिण्डैः
सन्दंशैस्त्वचि निष्कुषन्ति ॥ 19 ॥ 647

यस्त्विह वा अगम्यां स्त्रियमगम्यं वा पुरुषं
योषिदभिगच्छति तावमुत्र कशया ताडयन्त -
स्तिग्मया सूर्म्या लोहमय्या पुरुषमालिङ्गयन्ति
स्त्रियं च पुरुषरूपया सूर्म्या ॥ 20 ॥ 648

यस्त्विह वै सर्वाभिगमस्तममुत्र निरये वर्तमानं
वज्रकण्टकशाल्मलीमारोप्य निष्कर्षन्ति ॥ 21 ॥ 649

ये त्विह वै राजन्या राजपुरुषा वा अपाखण्डा
धर्मसेतून् भिन्दन्ति ते सम्परेत्य वैतरण्यां
निपतन्ति भिन्नमर्यादास्तस्यां निरयपरिखा -
भूतायां नद्यां यादोगणैरितस्ततो भक्ष्यमाणा
आत्मना न वियुज्यमानाश्चासुभिरुह्यमानाः
स्वाघेन कर्मपाकमनुस्मरन्तो विण्मूत्रपूयशोणित -
केशनखास्थिमेदोमांसवसावाहिन्यामुपतप्यन्ते ॥ 22 ॥ 650

ये त्विह वै वृषलीपतयो नष्टशौचाचारनियमा -
स्त्यक्तलज्जाः पशुचर्यां चरन्ति ते चापि प्रेत्य
पूयविण्मूत्रश्लेष्ममलापूर्णार्णवे निपतन्ति
तदेवातिबीभत्सितमश्नन्ति ॥ 23 ॥ 651

ये त्विह वै श्वगर्दभपतयो ब्राह्मणादयो
मृगयाविहारा अतीर्थे च मृगान् निघ्नन्ति

तानपि सम्परेतान् लक्ष्यभूतान् यमपुरुषा
इषुभिर्विध्यन्ति ॥ **24** ॥ 652

ये त्विह वै दाम्भिका दम्भयज्ञेषु पशून्
विशसन्ति तानमुष्मिन् लोके वैशसे नरके पतिता -
न्निरयपतयो यातयित्वा विशसन्ति ॥ **25** ॥ 653

यस्त्विह वै सवर्णां भार्यां द्विजो रेतः पाययति
काममोहितस्तं पापकृतममुत्र रेतःकुल्यायां
पातयित्वा रेतः सम्पाययन्ति ॥ **26** ॥ 654

ये त्विह वै दस्यवोऽग्निदा गरदा ग्रामान्
सार्थान् वा विलुम्पन्ति राजानो राजभटा वा
तांश्चापि हि परेत्य यमदूता वज्रदंष्ट्राः
श्वानः सप्तशतानि विंशतिश्च सरभसं
खादन्ति ॥ **27** ॥ 655

यस्त्विह वा अनृतं वदति साक्ष्ये द्रव्यविनिमये
दाने वा कथञ्चित्स वै प्रेत्य नरकेऽवीचिमत्यधःशिरा
निरवकाशे योजनशतोच्छ्रायाद् गिरिमूर्ध्नः सम्पात्यते
यत्र जलमिव स्थलमश्मपृष्ठमवभासते तदवीचिम -
त्तिलशो विशीर्यमाणशरीरो न म्रियमाणः
पुनरारोपितो निपतति ॥ **28** ॥ 656

यस्त्विह वै विप्रो राजन्यो वैश्यो वा
सोमपीथस्तत्कलत्रं वा सुरां व्रतस्थोऽपि
वा पिबति प्रमादतस्तेषां निरयं
नीतानामुरसि पदाऽऽक्रम्यास्ये वह्निना
द्रवमाणं कार्ष्णायसं निषिञ्चन्ति ॥ **29** ॥ 657

अथ च यस्त्विह वा आत्मसम्भावनेन स्वयमधमो
जन्मतपोविद्याचारवर्णाश्रमवतो वरीयसो न
बहु मन्येत स मृतक एव मृत्वा क्षारकर्दमे निरये -
ऽवाक्शिरा निपातितो दुरन्ता यातना ह्यश्नुते ॥ **30** ॥ 658

ये त्विह वै पुरुषाः पुरुषमेधेन यजन्ते
याश्च स्त्रियो नृपशून् खादन्ति तांश्च ते पशव
इव निहता यमसदने यातयन्तो रक्षोगणाः
सौनिका इव स्वधितिनावदायासृक् पिबन्ति नृत्यन्ति
च गायन्ति च हृष्यमाणा यथेह पुरुषादाः ॥ **31** ॥ 659

ये त्विह वा अनागसोऽरण्ये ग्रामे वा
वैश्रम्भकैरुपसृतानुपविश्रम्भय्य जिजीविषून्
शूलसूत्रादिषूपप्रोतान् क्रीडनकतया यातयन्ति
तेऽपि च प्रेत्य यमयातनासु शूलादिषु प्रोतात्मानः
क्षुत्तृड्भ्यां चाभिहताः कङ्कवटादिभि -
श्चेतस्ततस्तिग्मतुण्डैराहन्यमाना आत्मशमलं
स्मरन्ति ॥ **32** ॥ 660

ये त्विह वै भूतान्युद्वेजयन्ति नरा
उल्बणस्वभावा यथा दन्दशूकास्तेऽपि प्रेत्य नरके
दन्दशूकाख्ये निपतन्ति यत्र नृप दन्दशूकाः
पञ्चमुखाः सप्तमुखा उपसृत्य ग्रसन्ति यथा
बिलेशयान् ॥ **33** ॥ 661

ये त्विह वा अन्धावटकुसूलगुहादिषु
भूतानि निरुन्धन्ति तथामुत्र तेष्वेवोपवेश्य सगरेण
वह्निना धूमेन निरुन्धन्ति ॥ **34** ॥ 662

यस्त्विह वा अतिथीनभ्यागतान् वा गृहपतिरसकृ -
दुपगतमन्युर्दिधक्षुरिव पापेन चक्षुषा निरीक्षते
तस्य चापि निरये पापदृष्टेरक्षिणी वज्रतुण्डा गृध्राः
कङ्ककाकवटादयः प्रसह्योरुबलादुत्पाटयन्ति ॥ 35 ॥ 663

यस्त्विह वा आढ्याभिमतिरहङ्कृतिस्तिर्यक्प्रेक्षणः
सर्वतोऽभिविशङ्की अर्थव्ययनाशचिन्तया
परिशुष्यमाणहृदयवदनो निर्वृतिमनवगतो ग्रह
इवार्थमभिरक्षति स चापि प्रेत्य तदुत्पादनोत्कर्षण -
संरक्षणशमलग्रहः सूचीमुखे नरके निपतति यत्र
ह वित्तग्रहं पापपुरुषं धर्मराजपुरुषा वायका इव
सर्वतोऽङ्गेषु सूत्रैः परिवयन्ति ॥ 36 ॥ 664

एवंविधा नरका यमालये सन्ति शतशः सहस्रशस्तेषु
सर्वेषु च सर्व एवाधर्मवर्तिनो ये केचिदिहोदिता
अनुदिताश्चावनिपते पर्यायेण विशन्ति तथैव
धर्मानुवर्तिन इतरत्र इह तु पुनर्भवे त
उभयशेषाभ्यां निविशन्ति ॥ 37 ॥ 665

निवृत्तिलक्षणमार्ग आदावेव व्याख्यातः।
एतावानेवाण्डकोशो यश्चतुर्दशधा पुराणेषु
विकल्पित उपगीयते यत्तद्भगवतो नारायणस्य
साक्षान्महापुरुषस्य स्थविष्ठं
रूपमात्ममायागुणमयमनुवर्णितमादृतः पठति
शृणोति श्रावयति स उपगेयं भगवतः
परमात्मनोऽग्राह्यमपि श्रद्धाभक्तिविशुद्ध -
बुद्धिर्वेद ॥ 38 ॥ 666

श्रुत्वा स्थूलं तथा सूक्ष्मं रूपं भगवतो यतिः।
स्थूले निर्जितमात्मानं शनैः सूक्ष्मं
धिया नयेदिति ॥ 39 ॥ 667

भूद्वीपवर्षसरिदद्रिनभःसमुद्र -
पातालदिङ्नरकभागणलोकसंस्था।
गीता मया तव नृपाद्भुतमीश्वरस्य
स्थूलं वपुः सकलजीवनिकायधाम ॥ 40 ॥ 668

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वैयासिक्यामष्टादशसाहस्र्यां पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे नरकानुवर्णनं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥